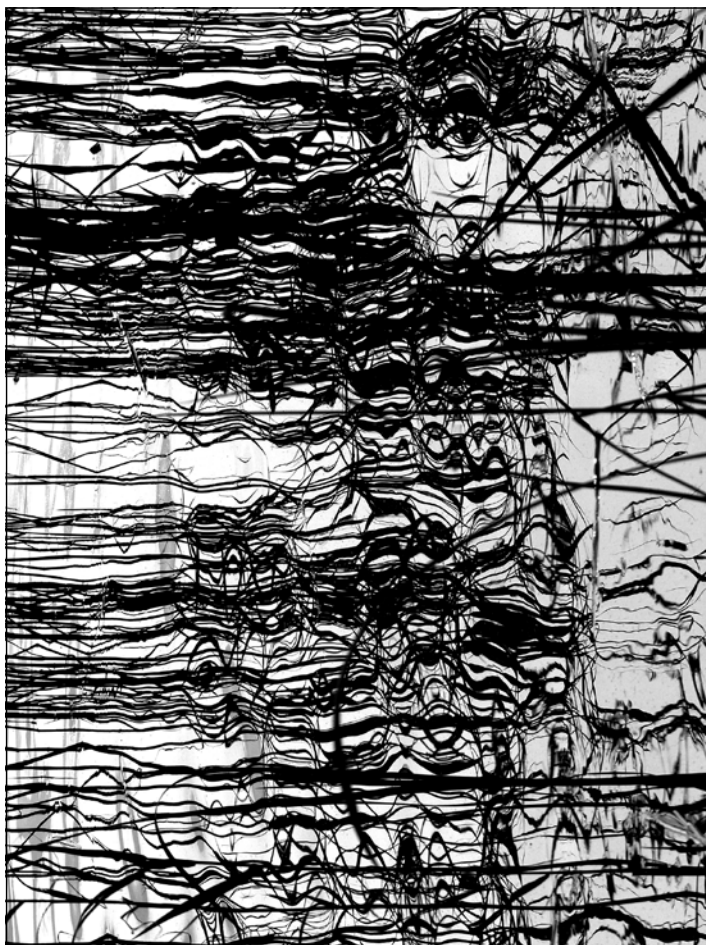

2019. 2.

NEGYVENHETEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Lieber Erzsébet: Gubancok

...az Olvasóknak, a Somogy folyóirat olvasóinak. Az eddigi gyakorlattól eltérően, Tisztelt Olvasóink, Önök most a folyóiratnak a 2019. esztendő 2. számában olvashatnak arról, miképpen látom a múltunkat, a jelenünket és a jövőnket. Közben valamennyien tudjuk, hogy a jelen meghatározása a legnehezebb, hiszen mire leírjuk, kimondjuk, már múlttá is válik. Ez a múlttá vált jelen (is) a miénk; miként a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság és a Somogy folyóirat is. Mind a kettő azoké, akik eddig is kitartottak és kitartanak mellettük. Azoké, akik áldoznak rájuk és értük.

Amikor a nálunk jelesebb, egykori alapítók 115 esztendővel ezelőtt Berzsényi Dániel nevét tartották méltónak arra, hogy egy országos kulturális társaságot hozzanak létre, vélhetően nem gondoltak arra, hogy az addig és milyen körülmények között marad majd fenn. Hogy hányszor és hányan akarják majd megszüntetni és hányan és hányszor igyekeznek majd megmenteni az elmúlástól.

A megmentés szándéka vezetett és vezet bennünket is, és mindazokat, akik tagjai és pártolói a Társaságnak. Akik úgy gondolják, hogy még a mai világban is van értelme kultúráról beszélni, írni, mert anélkül nem lenne teljes az életünk.

A kultúra sok mindent foglal magában. Szokták mondani, van nemzeti és egyetemes – utóbbi a nemzeti kultúrák összessége –, többek és kevesebbek által kedvelt és pártolt.

A lényeg azonban az, hogy van, és maradjon is meg. Fontos, hogy létezzen és éljen a Somogy folyóirat is, amely már oly sok mindent átélt, megélt és „megtapasztalt”. Jó lenne, ha ismét láthatná, miként veszik egyre többen a kezükbe és forgatják lapjait. Vitáznak a megjelent írásokkal és alkotóikkal, kritizálják vagy dicsérik a külsínt és a tartalmat.

Egy folyóirat – és az azt létrehozó alkotói közösség – csak akkor él igazán, ha a benne megjelenő írások, grafikák elgondolkodtatnak bennünket. Elgondolkodtatnak arról, hogy mi dolgunk is van a világon, miért is tartjuk elengedhetetlenül fontosnak, hogy a magát Somogyországnak is nevező megye is ott legyen az ország kulturális térképén. Azon a térképen, amelyen nem jó, ha „fehér foltok” jelennek meg, mert akkor azt is kimondhatjuk, hogy valami ismét elveszett. A veszteség pedig mindenkit érint. Akkor is, ha az „eltűnt” érték másként értelmezett dolgokat, máshogyan látta a kultúra, a művelődés kérdéseit. De mi már tudjuk, ami eltűnik, az nehezen pótolható.

Meglátásom szerint nehezen lenne pótolható a Somogy folyóirat is, amely immáron ötödik esztendeje jelenik meg új köntösben és megbízható kiszámíthatósággal. Köszönhetően annak, hogy vannak, akiknek fontos. Vannak olyan önkormányzatok és magánszemélyek, amelyek és akik úgy vélik, hogy az évi néhány tízezer forintos támogatás vagy az irányításuk-fenntartásuk alatti intézmények számára történő előfizetés nem feleslegesen kidobott pénz.

Természetesen az említettek támogatása nem lenne elegendő a Somogy életben tartásához, ha a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Művészeti Akadémia és

számos más kultúrát (is) támogató intézmény, szervezet nem állna mellénk/mögénk. Köszönet érte mindenkinek!

S óriási köszönet a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság valamennyi tagjának, hogy bíznak a Társaságban és a Somogyban is, remélve egyúttal azt is, hogy egyre többen gondolják majd úgy, hogy közöttünk a helyük.

Szakály Sándor,

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG ELNÖKE

Lieber Erzsébet: A felkelő nap háza 3–5.

Körforgás

Ködök, gomolygások
szívekben, fejekben,
szemekben a titok
szelíd és kegyetlen.

Vélt és valós mércék:
bukdácsoló bóják,
hullámzó vizekben
egymást megtalálják.

Nagy viharok vannak,
keveredik minden,
átkozódás, imák
kínban, örömeiben.

Nincsen kezdet, vég sincs,
örök körforgás van,
égben, földön, vízben:
bűnben, ragyogásban.

Az én térfelem

A homogén fal velem szemben,
ez a homogén akarat,
hogy nem mondani mondatokat,
hogy nem formálni szavakat.

Más térfél van, hogy így beszélék,
más térfél a hallgatásom,
én fönt vagyok és mélyben vagyok,
átüvöltök némaságon.

Az én csöndem az én beszédem,
talán szeret, ki hisz nekem,
akárhogy is, már nem változom:
legyen poklom és édenem.

UJKÉRY CSABA: EGY PIKTÚRA VISZONTAGSÁGAI

A macskaköves utca álmos hangulatát csak egy szekér zörgése zavarta. No, nem annyira, hogy egy bágyadt fejfördításon túl nagyobb érdeklődést keltett volna. Lusta kutyák heverték az árnyékos kapualjakban, és meggondolták azt is, hogy a szemtelenkedő legyek után kapjanak. A macskák nyugodtan járhattak-kelhettek a rekkenő nyári délutánban, még ők sem tudták kihozni sodrukából ősi ellenségüket. Okos állat a kutya. Tudja, ráér a harag. Lesznek még zúzmarás délutánok.

Az utcán csak az járt, akinek nagyon kellett, s egy kisvárosban ugyan kinek, ha csak nem valami szolgaféle, avagy kétkezi ember. Ezért keltett feltűnést Robozi Eugen kockás zakójában, elmaradhatatlan malomkeréknyi művészkalapja árnyékában, amint bandukolt a Korona vendéglő felé. Az orra elé bámult, hiszen nem volt kinek köszönnie, aki meg volt, annak úgy sem érdemes. Így hát csak maga fogadta szája szögletébe fogott szivarja mellől, föl sem nézve, ki atyámfia rávakkantott.

Megállt, és levette kalapját. Piros zsebkendőjével megtörölte izzadó, tar koponyáját, melynek hátsó része volt kilombosodva, mint ahogy az egy piktornak dukál. S az utca végén támadt fuvallat nem hűsítette, csak a port kavarta föl.

A Koronában ütötte agyon az időt, az ott mindig megtalálható úri közönség, némi fáradt kártyacsattogással. Az asztalon a gyűrűs ujjak koppanásai elárulták, hogy ez a máriás amolyan alibi játék. Csak a habzó sör, az volt az igazi. Szakadt is Józsiról, a brillantinos fehér kötényes pincérről a veríték, mert annyit kellett a söntés és az urak asztala között rohangálnia, hogy azzal tán Budára is felért volna.

A vörös tornyos frizurájú kasszírónő pihegett. Minden illetet félretéve, csipkés gallérját kigombolva legyezte gömbölyű tokáját egy árlappal. A tükrös teremben állt a levegő, hiába volt résnyire nyitva minden ablak. A behúzott függönyök csak a fényt szűrték meg, sárga világot borítva az asztalokra.

– Nem fehér embernek való idő ez – sóhajtott föl, ki tudja hányadszor, Zinger Béla.

– Annyit mondja ezt a fehér embert, hogy azt kell hinnünk, tán Afrikában is élt a patikus úr – jegyezte meg dr. Sovány Gedeon körjegyző, aki neve ellenére, felül volt a mázsa ötvenen.

– Tudom, kérem, ha nem is jártam Afrikában. Olvasva is tanulhat az ember – szólt vissza a patikus.

– Ugyan! – szólalt meg Somodori Feri. – Én mondom magának, ha elhiszi azt a sok sületlenséget, amiket az újságokban irkálnak, akkor azt nagyon rosszul teszi...

– S ezt maga mondja, a *Városi Kurír* főszerkesztője? – kérdezte Zinger felháborodottan.

– Ja kérem, az más. A helyi lap, az egészen más, mint ahogy a neve is jelzi. Az egyetlen kivétel ebben a posványban!

– Ez aztán már a szemtelenség teteje, piros negyven! – kiáltotta Drill Arnold rendőrkapitány, miközben koppanva vágta ki a piros királyt.

– Már hogy, mire tetszik ezt érteni? – kérdezte Somodori.

– Erre is, meg arra is! – felelte Drill Arnold.

– Hát az már igaz, kérem – készségeskedett Somodori. – Mert szemtelenség, az mindenütt van. A minap is...

– Én arra értettem egyrészt – vágta el szavát az újdondásznak a kapitány –, hogy az előbb majdnem kiugratta a királyomat, és akkor fuccs a negyvennek! Másrészt, pedíglén ami a *Városi Kurír* igazmondását illeti..., hát, nem tudom, akkor miért citálják annyit a bíróságra a főszerkesztő urat...

– Félreértések, kérem! Ostoba félreértések meg a rosszindulat! De én a zászlót magasra tartom – szaválta Somodori –, és akkor is megírom az igazat!

– Lelke rajta! – jegyezte meg Drill Arnold, miközben nagyot húzott söröskriglijéből, aztán komótosan letörölte bajszáról a habot. Példáját a többiek is követték, s Józsi újra fordulhatott az asztal meg a söntés között.

– Igaz is – szólalt meg a társaság negyedik tagja, Gönczy Mózes –, meglesz az árverés holnap, amit beharangoztatok? – kérdezte a szerkesztőt.

– Ezt idáig nem fújták le... – felelte Somodori, mire Gönczy megcsóválta a fejét, és azt sóhajtotta:

– Ki hitte volna, hogy kalapács alatt végzik. Az utolsó pillanatig tízet tettem volna egy ellen, hogy megszerzik a hitelt.

Pedig ez nagy szó volt. Mármint az, hogy Gönczy Mózes valami üzleti dologban tévedett. A városka legnevesebb kereskedője volt. Foglalkozott mindennel, a sertésektől a festményekig. Pedig mezítlábasként kezdte, valamikor régen. Két koronánál több nem kucorgott batyujában, amikor leszállt a vonatról a székesfővárosban. Kifutó volt egy vasáru-kereskedésben. S aki tudja, mi az, azt is érti, mennyivel más ott a szolgálat, mint egy elegáns szabóságban.

Van, akit az Isten is kereskedőnek teremtett. Ilyen volt Gönczy Mózes, aki tizenöt év múltán úgy tért vissza szülőföldjére, hogy azok sem ismertek rá, akikkel együtt cimboráskodott. Olyan változás ment végbe külsején, hogy akár a Kereskedelmi Kamara hivatalnokának is nézhették volna. Pesti tartózkodása alatt csinos kis megtakarítást ügyeskedett össze. Hazatérve megvett egy csőd szélén álló boltot, és megalapította a Gönczy-üzletházat. A vagyon vagyont szült. Most itt kártyázott az urakkal mint kebelbéli, s az járt a fejében, hogy a holnapi árverésen jó lesz körülnézni.

A csilingelő ajtón Robozi Eugen lépett be. Lihegve megállt, és végighordozta tekintetét a félhomályos termen. Aztán határozott léptekkel megindult a kártyázók felé.

– Alázatos tiszteletem az uraknak! – köszönt, arcán hordozva szava igazát.

Általános morgás volt a fogadjisten, két okból. Egyrészt, illetlenség, ha valaki olyan zavarja a partit, aki nem tartozik a társasághoz. A másrészt pedig az előbbiből következik. Robozi olyan kétes egzisztenciának számított, akivel úriember józanul nem cseresznyézik egy tálból.

Robozi Eugen levette malomkeréknyi kalapját, és legyezni kezdte kipirult arcát. Mivel senki sem invitálta, hát állva kezdett mondókájába.

– Nem zavarnám én az urakat, kérem tisztelettel... De gondolhatják, hogy nem tűr halasztást a dolgom, ha ebben a melegben ide kutyagoltam. Gönczy Mózes úrhoz lenne egy nagy kérésem.

– Fogadjunk, hogy kitalálom! – tartotta kezét parolára Somodori.

– Tisztességtelen fogadásokat úriember nem köt – jegyezte meg Drill Arnold.

– Miért lenne tisztességtelen, méltóságos uram? – kérdezte csodálkozva az újdondász.

– Azért, mert a szerkesztő úr arra akar fogadni, hogy a piktor úr kölcsönt jött kérni. Ergo, a másik fél csak az ellenkezőjét állíthatja. Márpedig biztosra vett dolgokra fogadást ajánlani annyi, mint alvó nyúlra lőni. Nahát!

Robozi megigazította ingnyakát, kínosan csavart egyet a fején.

– Lehet, hogy most az egyszer elvesztené a fogadást a tekintetes kapitány úr – szólalt meg önérzetesen Robozi. – Ugyanis nem kölcsönt jöttem kérni, hanem előleget.

– Egyre megy az az... – legyintett Drill Arnold.

– És az utolsókat ide! – vágott közbe Gönczy Mózes kirakva a piros ász. Miután besöpörte a lapokat, s a vele járó pénzt, elégedetten bölintott, és Robozihoz fordult.

– Aztán mire kellene az előleg ilyen lóhalálában, Eugen úr?

– A délutáni vonattal utazna vissza Budapestre az unokahúgom, és zsebembe nyúlva, teljesen elhűlve tapasztaltam..., hogy üres a bugyellárisom...

– Ejnye – csóválta meg fejét nevetve Somodori –, hát mi a kórságnak olyan messziről látogatják magát az unokahúgai? Hát nem talál közelebb egyet? Kevesebb a költség, a helybeli rokonsággal! Nagy kópé maga, Robozi!

Az urak döcögtek a nevetéstől, csak a patikus őrizte meg komolyságát.

– Hallja, ez aztán már igazán orcátlanság! Hozomra látogattatja magát fővárosi nőekkel, és másokkal akarja a cehet kiegyenlíteni!

Robozinak céklaszínűre vált a feje, de legyűrte indulatát, mert tudta, aztán fel is út, le is út. Így hát nyájasságot erőltetve magára, magyarázni kezdett.

– Tévednek az urak. Az unokahúgom modell, és azért jött le...

– Ki ne mondja! – vágta el az induló szóáradatot Gönczy Mózes. – Inkább azt mondja meg, hogy mire kéri az előleget.

– Hát a felajánlott képeimre, tisztelettel... – válaszolta önérzetesen Robozi.

– Mondtam én magának, egy szóval is, hogy megveszem őket? – kérdezte csodálkozva Gönczy Mózes.

– Azt ugyan nem méltóztatott – felelte a világ legtermészetesebb hangján a piktor –, de hát az magától érthető volt... Láttam, amikor megszemlélte őket, hogy ült ki műértő szemeire a tetszés!

Gönczy Mózes elnevette magát.

– Nahát, magának inkább kereskedőnek kellene állni. Ide figyeljen, mondtam én akkor is, hogy a portréi még valahogy..., de a tájképei..., ne haragudjon, nem foglalkozom velük. A portré pedig annak érdekes, akiről készült... De hogy lássa,

pártolom a művészetét, itt van húsz korona előleg. Hogy mire, még nem tudom. Legfeljebb majd én is megfestetem magam egyszerű, ha ráérek. Na, ki oszt urak?

– Hálásan köszönöm, nagyságos uram, hálásan köszönöm – hajlongott Robozi. – Tudtam, hogy az ön nemes szíve... Ajánlom magam – mondta a pénzt zsebébe gyűrve, és egyenes derékkal távozott.

Gönczy Mózes akárhogy is igyekezett, mégis elkésett az árverésről. Mert a hír, bármily szokatlan is volt a *Városi Kurírtól*, igaznak bizonyult. Pont ott, és pont akkor tartották meg az árverést, ahova és amikorra jelezte. A nagyterem már üres volt, amikor belépett. A kalapácsos ember a segédjeivel a bevételt számolta.

– Hát akkor én erről lemaradtam – mondta bosszúsan Gönczy.

– Mélységesen sajnáljuk, nagyságos uram – tárta szét karját a végrehajtó. – De láthatja, széthordtak mindent. Csak ez az egy, árva piktúra maradt rajtunk – bökött a falnak támasztott embernői magas, hátát mutató kép felé.

– Hadd, lám! – mondta Gönczy Mózes.

– Fordítsátok meg a nagyságos úrnak!

A vastag, cirádás rámából, méltóságosan meredt Gönczy Mózesre fehér pofaszakállasan Ferenc József, ő császári fensége. Arcán sértődöttség, ami érthető, hogy belőle, az elsőből utolsót művelt ez a jöttment népség.

– Nocsak – jegyezte meg Gönczy Mózes.

– Tudja, hogy van ez nagyságos uram. Valamikor volt keletje. De most, Horthy kormányzó úr idején? Ki az, aki Ferenc Jóska képét aggatja a szobája falára, ha csak nem valami legitimista? De már annak is inkább, a Károly járja.

Gönczy hümmögve szemlélte a képet.

– Mi ennek a kikiáltási ára? – kérdezte.

– Ennek? – ráncolta össze a homlokát a végrehajtó. – Hát, hogy csak neve legyen... öt korona, ha érdeklí nagyságodat.

– Megveszem! – mondta Gönczy. – Szállítsák Robozi Eugen lakására.

– Ahogy parancsolni méltóztatik – hajolt meg a végrehajtó, miközben átvett egy tízkoronást. A zsebében kotorászott, hogy visszaadjon, amikor Gönczy megszólalt.

– Hagyja csak. A szállításról gondoskodik.

– Hálásan köszönöm nagyságos uram, minden rendben lesz – felelte derűs képpel a végrehajtó.

✱

Gyurka, a városi tróger kétkerekű kordéján tolta a képet, nem kis multságára az utca kölykeinek. Mert hogy ilyen hintón nem utazott még király, de ilyen lovat is ritkán látni, mint a Gyurka. Nem is ló ez, hanem számár, kiabálta utána az üveges vásott kölyke.

Robozi ugyancsak meglepődött, amikor beállított hozzá a hatalmas képpel a hordár. De a mester nem sokat kérdezősködött, és nem is kellett sokat várakoznia, mert megjelent Gönczy Mózes, személyesen.

– Van szerencsém, nagyságos uram! – lelkesedett a piktor. – Ne is mondja, tudom! Biztosíthatom, senki sem festené le úgy, mint én fogom. Emellett elbújhat

majd akármilyen fotográfia, mert az kérem, nem művészet, az csak boszorkányság. Hogyan méltóztatik parancsolni, állva, ülve, zsakettben vagy díszmagyarban?

– Lassabban a testtel, öregem – hűtötte le a mester szóáradatát Gönczy. – Először is azt mondja meg nekem, milyen anyag ez?

– Ez kérem, kiváló! Annyi ezen a firnájsz, tisztelettel, hogy egy egész szekrényt be lehetne mázolni vele.

– Ugyan... és lehet erre ráfesteni? – kérdezte elgondolkodva Gönczy Mózes.

– Hogyne kérem... értem én! Kész a vászon és a keret, csak festenem kell rá – világosodott meg Eugen úr.

– Úgy van. De nem állva, se nem ülve, és engem sehogyan se – mondta Gönczy.

– Hát akkor hogyan? – meresztette szemét Robozi.

– A Kormányzó urat díszegyenruhájában, és kap tőlem száz koronát.

– Száz koronáért, akár a Nagyasszonyt is mellé festem!

– Nem kell. Csak a Kormányzó úr őfőméltóságát.

Szombat este a tarokkparti közben Gönczy Mózes megjegyezte.

– Polgármester uram, városházának a tanácstermében az a kép, hogy is mondjam..., nem oda való.

– Hogy érted ezt, kedves barátom? – kérdezte meglepődve a város atyja.

– Úgy, kérlek, tisztelettel – folytatta Gönczy –, hogy az a semmitmondó kőnyomatos mellkép a Kormányzó úrról, kicsi egy tanácsterembe.

– Kicsi, nem kicsi, nincs másik. Meg aztán, hol a csudába lehet nagyobbat kapni? – kérdezte a polgármester.

– Méltóságos uram, megtisztelne a város, ha elfogadna tőlem, egy oda illőt – felelte Gönczy Mózes.

– Ne beszélj, neked van olyan? – csodálkozott a polgármester.

Gönczy Mózes tapsolt, és kisvártatva két inas behozta a letakart, hatalmas képet. A szikrázó csillár alá állították, ahogy nekik azt délután betanította Gönczy Mózes, aki most felállt. A képhez lépett, és az ámuló társaság előtt lerántotta róla a leplet. Az urak tapsolni kezdtek. Ott állt tengerészti díszegyenruhájában Vitéz Nagybányai Horthy Miklós, csak úgy csillogott rajta a lakk.

– Bravó, barátom! – veregette meg Gönczy vállát a polgármester. – Ez nemes cselekedet. Ezek után természetesen nem kétséges az új szeszfőzde ügye...

A kártyaparti abbamaradt. Szaporán durrantak a pezsgősüvegek, és a Kormányzó úr megértő tekintete alatt ünnepelték Gönczy Mózes újabb győzelmét és magát a Kormányzó urat.

*

A városka főterén, megafonok harsogva zengték a *Szódd a selymet elvtárs!* című indulót. A tér üres volt, csupán az ácsok kopácsoltak az ünnepi emelvény lépcsőjén. Vörös drapérián három portré: Lenin, Sztálin, Rákosi szemlélte a munkát.

A stúdióban új lemezt tettek fel, és a *Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják* szárnyalta be a teret. Közben megjelent a holnapi ünnepség felelőse, Robozi Eugen,

akit nagyon demokratikusan csak Jenőnek szólított a mellette lépkedő pártbizottsági munkatárs.

Robozi Eugen, azaz Jenő, mióta népművelőnek csapott föl, mintha megfiatalodott volna. A palettát és az ecsetet sutba vágta, és a tanács művelődésügyi osztályán a kulturális ügyekkel foglalkozott. Falujárásokat szervezett, csasztuskákat írt és tanított be, szóval, társadalmilag fontos tevékenységet fejtett ki a művelődés frontján. Elhagyta nagy kalapját, helyette svájcisapkát hordott, és maradék haját tarkóján jól fölstuccoltatta, a kor divatja szerint.

Miközben Szikra elvtárrsal bejárták az emelvényt és pontosították, hogy melyik üzem és intézmény dolgozója a tér melyik részén fognak állni, pár utcával arrébb, egy szikár, hajlott hátú férfi köhögve zárta be trafikjának ajtaját. Kevesen ismertek volna rá Gönczy Mózesre. Már a nyilasokkal meggyűlt a baja, mert az egyik este a Koronában két vörös fröccs között azt mondta a szomszéd asztalnál ülő körzetvezető hallatára: ő már csak ezt issza, mert neki ez a szimpatikus szín. Aztán a nevével kezdték macerálni, és volt, aki a keresztlevelének se akart hinni, csak annak, amit a saját szemével lát.

Okos ember volt Gönczy Mózes. Összecsomagolt egy nagy táskába, s megbízottat hátrahagyva magával vitte, amit papírban, fémbe érdemes. Ám a háború forgószele gyorsabb volt. Úton érte, és megtáncoltatta rendesen. Végül örült, hogy a puszta élete megmaradt, azzal a pár Napóleon arannyal egyetemben, amelyeket az alsóneműjébe varrt. Mondta is a nehéz pillanatokban, hogy mit sem ér, ha az ember segge nemes fémmel van kirakva, miközben a fejére pályáznak. És itt senki nem gondolt többre, mint amaz érre, melyet a legkódisebb ember is aranynek nevez.

Végül mégiscsak hazakeveredett. Az államosítás csak egy kis trafikot hagyott meg neki, érdemeire tekintettel.

Lehúzta a redőnyt, rákattintotta a lakatot, s ahogy megfordult, Gyurit, a részeges városi trógeret látta kétkerekű kordéjával közeledni. Gyurin egy félre csapott, jelvényétől megfosztott katonasapka díszelgett és dúdolt. Piros orráról és kacsázó járásából kitűnt, hogy aznap már eleget dolgozott. A kordén most könnyű teher volt. Egy hatalmas kép, amelynek eleje gondosan be volt fedve barna csomagolópapírral és cukorspárgával átkötve.

Gönczy Mózesnek így visszajáról is nagyon ismerősnek tűnt.

– Hé, Gyuri! Álljál csak meg! – szólt a cipekedőre.

A hordár letette a kordé rúdját, haptákba vágta magát, és szalutált.

– Tisztelem! Szabadság! – mondta imbolyogva.

– Mit viszel te? – kérdezte Gönczy.

– Pszt! – tette szája elé a hordár göcsörtös ujját, és olyan képpel nézett körül, mintha minden kapualjból egy titkosrendőr leselkedne rá.

– No, csak nem titok? – kérdezte Gönczy.

Gyuri maga felé intette, és úgy súgta.

– Titok, az bizony, de én nagyságodnak elárulom... – csuklott nagyot. – Ez itt bent – bökött a képre – az őfőfőméltóságos Kormányzó úr...

– A Horthy-kép? Aztán hová viszed? – kérdezte csodálkozva Gönczy Mózes.
 – Haza! – vágta rá a hordár.
 – Aztán, minek az neked?
 – Nekem ugyan semminek – vont a vállát Gyuri. – A tanácsháza raktárából kidobták. Én meg elkértem... Oda is adták, csak elébb be kellett csomagolnom, hogy meg ne zavarja az emberek fejét – mint mondták.
 – Mit akarsz te ezzel? – kérdezte Gönczy a hordárt.
 – Mit akarnék? Összevágom, oszt jó lesz a sparhertbe. Úgy ég ez majd, mind a zsír...
 – Te Gyuri, mennyit ér ez neked?
 – Hát... – tolt a hátrébb vedlett katonasapkáját a hordár, miközben, mint amikor nehéz feladat elé kerül, és vakargatta a fejét.
 – Ide figyelj! – vágott közbe Gönczy Mózes – Itt van tíz forint, aztán a képet hozzám tolod..
 – Igenis, nagyságos uram! – vágta össze bokáját Gyuri sugárzó arccal. – Tíz forintért még nagyságod is őfőméltósága mellé ülhet.
 – Jól van. Vidd csak, otthon majd kifizetlek – zárta le a szóváltást Gönczy, és ezzel megindult a kordé után. Mi tagadás, egy kicsit úgy érezte magát, mint aki elvesztett gyermekét találta meg.

*

– Szabadság! – köszönt a csilingelő trafikajtón belépő Robozi.
 – Adjon Isten – válaszolta a pult mögül Gönczy.
 – Hát – köszörülte a torkát Robozi –, egy pakli Munkást kérek.
 – Pirosat-e, kéket-e?
 – Pirosat – szólt öntudatosan Robozi.
 – Mindjárt gondoltam... – mormogta maga elé a trafikos.
 Robozi Eugen áhítózó szemmel nézegette az aranyvégű Budavár és a kéknymatos Daru cigarettákat. Aztán megakadt a tekintete a vaskos gyűrűs szivarokon. Nagyot sóhajtott.
 – No, nem vásárol az elvtárs egy kubait? – tette fel a kérdést Gönczy. – Ma hopp, holnap kopp. Elviszik, mint a cukrot.
 – Ej Gönczy úr – csóválta meg a fejét Robozi –, minek mondjam magának, úgyis tudja. Mikor van nekem annyi pénzem, hogy az Árpádon kívül más szivart megengedhetnék magamnak?!
 – Hát hogyan, tán a közszolgálat nem fizet? Igaz is, barátom, sose fizetett, csak a felső polcokon... – hagyta helyben Gönczy Mózes. – De akinek ilyen istenáldotta keze van, miért nem fest?
 – Festeni? Ugyan kinek? Ki készített ma portrét? A hideg vizet sem keresném meg a piktúrával. Csak a kiválasztottaktól rendelnek a fővárosban...
 – Ide figyeljen! Van nekem egy ajánlatom... Festenie kellene!
 – Micsodát? – hökkent meg Robozi.

– Emlékszik még a Horthy-képre? ... Nohát azt kellene átfesteni... Ha vállalja, kap tőlem egy doboz kubait – tette meg ajánlatát Gönczy Mózes.

– És mit kéne ráfestenem? – kérdezte gyanakodva Robozi Eugen.

– Kit! – válaszolta Gönczy.

– Csak nem... – kapta szája elé kezét a piktor.

– Na látja, okos ember, kitalálja magától is... Őt hát. Őt függesztik ki most minden irodában. Egyszerű is a feje, nem kell a hajjal bajlódnia.

– Vállalom! – mondta elszántan Robozi.

– Tessék előlegnek – felelte Gönczy, miközben egy marék szivart tett a pultra.

Amikor Robozi betette maga után az ajtót, a trafikos elmosolyodott, és összedörzsölte a tenyerét.

✱

Háromszor is erősen kopognia kellett a nagy barna ajtón, mire felhangzott belülről az engedély. Gönczy Mózes beléphetett a pártbizottság agitprop-osztályvezetőjének ajtaján.

– Jó napot kívánok! – köszönt.

– Szabadság! – felelte rá a kopaszodó osztályvezető, gyulladásozó szemét felemelve a gomolygó cigarettafüstben. – Mi járatban az elvtárs?

– Szikra elvtárs – kezdett bele mondókájába Gönczy Mózes –, talán tetszik tudni, hogy a demokráciának én töretlen híve vagyok. Már a múlt évben is voltak emiatt kellemetlenségeim.

– Igen-igen, – felelte a pártaktiva –, de azért maga mégiscsak kapitalista volt. Vagy nem?

– Kérem, ha én azt akkor tudtam volna, hogy az egyszer bűn lesz, hát sosem lettem volna... Először is, hoztam valamit..., mindjárt behozom – ezzel Gönczy feleletet sem várva sarkon fordult, és kilépett. Felvette az ajtó mellett a falnak támasztott képet, és nyögve becipelte. A hűledező elvtárs szeme láttára az egyik fotelnek támasztotta, és lebontotta róla a csomagolópapírt.

Ott állt Rákosi elvtárs, szürke öltönyében. Joválisan mosolygott a blonden-ráma között, csak úgy csillogott rajt a lakk.

– Nagyszerű! – kiáltott fel Szikra elvtárs, és átrohant a másik szobába, a harmadikba, odacsődítette az egész folyosót. Az elvtársak egymás háta mögül nyújtogatták nyakukat, és elragadtatásuknak adtak hangot.

– Hol az elvtárs..., tessék csak ide jönni! – invitálta Szikra a kép mellé a trafikost. – Ő hozta! – mutatott rá diadalmasan, mintha Gönczy is az ő alkotása lenne.

Az elvtársak melegen megrázták a trafikos kezét, gratuláltak, mint a születésnapokon szokás. Gönczy zavarba jött, de szerencsére az agitpropos kiterelte a többieket, minekutána a trafikos halkán megszólalt.

– A képet maguknak hoztam..., volna azonban egy kérelmem. Egy aprócska kérésem.

– Mi lenne az? – nézett rá gyanakodva Szikra elvtárs.

– Kérem, nekem jóformán mindenemet elvették, államosítottak. Tudomásul

vettem az új idők szavát. Maradt az a kis trafik meg a szőlóm a Zselicben. Hatszáz négyszögöl az egész. Azt hallottam a tanácselnöktől, rajta van egy listán. Azt is el akarják venni. Nem emeltem szót a boltjaimért, házaimért. De kérem, ezt a kis szőlőt, hagyják meg, hogy öreg napjaimra már ne szoruljak teljesen mások könyörületére.

Szikra elvtársnak bár elborult a homloka, de megértőn bólogatott, miközben mondta:

– Megvizsgáljuk a kérdést. Nem ígérek semmit, csak annyit, hogy odafigyelünk!

Mi tagadás, nem volt valami nagy bizalommal Gönczy Mózes, amikor az épületet elhagyta. De a szüret után megnyugodott, mert senki sem beszélt már arról, hogy a szőlőhegyen államosítások lesznek.

✱

A háború, mint sokakat, úgy Gönczy Mózeset is megtanította a nyugalom tiszteletére. De most már napok óta tüntetések voltak a városban. Akadozott az áruszállítás. Trafikjába lengyel és bolgár cigarettákat szállítottak. A legkedveltebbek az Arda és a Rhodope voltak.

Lehúzta a boltja redőnyét, és elhatározta, hogy jár egyet. Amikor a Magyar Kommunista Párt székhelye elé ért, látta, hogy az épület előtt gépelt papírokat hord a szél. A bejárati ajtaja tárva, felette a zászlótartóban egy kivágott közepű, nemzeti zászló volt tűzve. Később se tudta magának megmagyarázni, hogy mi indította arra, hogy bemenjen.

Az ülésterem ajtaja is nyitva volt, és bent páran azzal foglalatostkodtak, hogy a falon lévő képeket szedegették le, és vagdalták a földhöz. Egy magas, bőrkabátos fiatalember, épp a hatalmas Rákosi-képet emelte le, félreérthetetlen megjegyzések közepette.

– Megállj! – szólt rá Gönczy Mózes.

A fiatalember hátra nézett.

– Aztán, miért álljak meg? Sajnálja tán? – kérdezte.

– A vásznat meg a keretet, igen. Adjátok nekem azt a képet – mondta Gönczy Mózes.

– Minek az magának? – kérdezett vissza a fiatalember.

– Meg akarom nyitni újra a kereskedésemet – felelte Gönczy. – Ilyen jó vásznat, meg keretet manapság nem lehet kapni. Azzal, ha összezúrod, amiatt aki rajta van, tönkre teszed az egészset. Okoztak nekem ezek úgyis elég kárt. Hadd kapjak valamit vissza – fogta kéréslőre a dolgot.

A fiatalemberek összenéztek, röviden tanakodtak, majd a bőrkabátos megszólalt.

– Vigye! De előbb jól csomagolja be, mert ha az utcán meglátják, hogy kit szállít, hát biztosan a hátán verik szét.

Gönczy Mózes az irodákban talált spárgát, csomagolópapírt is. Gondosan betakarta a kép elejét, majd megkérte a fiatalembereket, segítsék a hátára. Elindult lefelé a lépcsőn, és megjegyezte.

– Matyi, Matyi, de meghizlalt a demokrácia. Szánkáztál eleget a hátamon, de, hogy még most is nyögjek alattad...

A kapuban elfogott két suhancot. Vállalták, hogy a képet egy-egy doboz Sport cigarettáért a lakására viszik.

Másnap, ahogy a posta sarkára ért, azt hitte, nem jól lát. Ott állt előtte vi-harkabátban, nemzetiszínű karszalaggal, bal kezében kampósbotjára támaszkodva, jobb vállán puskát tartva, Robozi Eugen.

– Hát maga? – nyitotta kerekre szemét Gönczy.

– Tisztelem, nagyságos uram – felelte a piktor csendesen.

– Ne mondja, már nem a Szabadság járja?

– Ugyan már, kérem, hál' Istennek, vége azoknak az időknék.

– Remélem is... Aztán maga mit keres itt? – kérdezte Gönczy.

– Örööm a postát. Jönnek az oroszok...

– Ide figyeljen, Robozi... Lenne egy kis munkám a maga számára – mondta Gönczy Mózes. Robozi Eugennak felcsillant a szeme.

– A kép! – kiáltotta örömmel.

– Az! – felelte rá Gönczy.

– Tudtam, mert a nagyságos úr csak akkor ad nekem megbízást, ha át kell festeni – aztán elkomorult. – De tessék mondani, kit kell, hogy rápingáljak legújában?

Gönczy megrázta fejét.

– Manapság annak csak a Jóisten a megmondhatója... De remélem, hogy ennyi idő után maga már fejlődött annyit, hogy tájképet is tud festeni... Ismeri a szőlőmet a Zselichen?

– Már hogyne.

– Na látja... Azt kellene megfestenie.

Robozi Eugen nem sokat morfondírozott, hanem szaporán dezertált, és még aznap este, némi savanyú bor szopogatása közben, melyet előlegként kapott, neki-kezdett a vázlatnak.

Gönczy Mózes szobájának egyik falát majdnem beterítette a kép. Öreg hintaszékében, pipázgatva szemlélgette téli estéken a kedves tájat. S ha valaki megkérdezte, hogy került a birtokába egy ilyen nagy kép, csak legyintett.

Közép-Európa első szovjet típusú hatalmáról, a Magyarországi Tanácsköztársaságról kimerítő módon értekezett a magyar történettudomány a bolsevista rendszer 1919 nyarán végbement összeomlása óta. Írásomban az egykorú források bemutatásával arra teszek kísérletet, hogy szemléltessem, miként is változott a proletárdiktatúráról alkotott történetírói kép az elmúlt egy évszázad során.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A Horthy-korszak jobboldali–konzervatív „hivatalos” Magyarországa számára – főképp a Tanácsköztársaság és a vörösteror negatív tapasztalatai nyomán – az antikommunizmus egyfajta eszmei sarokkövet jelentett. A rendszert ideológusai és történetpolitikusai élesen elhatárolták az 1918–19-es baloldali forradalmaktól, melyek véleményük szerint nagymértékben járultak hozzá az évszázados magyar állam széteséséhez. Ennek megfelelően igen negatívan ítélték meg mind az őszirózsás forradalmat, mind pedig a történelmünk mélypontjának tartott kommünt. (Említést érdemel, hogy a Tanácsköztársaságot – ugyan más okokból, de – egyaránt elvetették a ’20-as években közölt emlékiratainkban az 1919 tavaszán emigráló szociáldemokrata Garami Ernő és a polgári radikális Jászi Oszkár is.)

A proletárdiktatúra bukását követően hatalomra jutó kormányok kezdetben arra törekedtek, hogy az utókor okulása céljából részletesen feldolgozzák a forradalmak történetét. A neves történeti topográfus, Csánki Dezső vezetésével ezért már 1919 decemberében megalakult a Tanácsköztársaság Adatainak Gyűjtésére Szervezett Országos Bizottság (TAGYOB), amely számos forrást gyűjtött egybe, a minisztériumoktól a falvakig. Részben ezekre az adatokra támaszkodva látott napvilágot 1921-ben a jeles gazdasági szakember és történetíró, Gratz Gusztáv által szerkesztett, *A bolsevizmus Magyarországon* címet viselő tanulmánykötet, melynek szerzői arra vállalkoztak, hogy átfogó képet nyújtsanak a kommün működéséről, a politikai- és a gazdasági élet, a jogalkotás, valamint a kultúra terén. A munka alaptétele az volt, hogy a „magyar bolsevizmus egy hosszú háború okozta pusztulás végső eredménye”, vezetői pedig az „orosz pénzzel fizetett ügynökök” közül kerültek ki. Az utóbbi bizonyított tény volt, hiszen a magyarországi kommunisták Szovjet–Oroszországból jelentős anyagi támogatásokat kaptak, Kun Béla pedig szikratávíron tartotta a kapcsolatot Leninnel. A könyv a kommunista társadalmi berendezkedést megvalósíthatatlan utópiaként jellemezte, aminek vezéreszméje csakis „a fanatikusok, romantikusok és szellemileg kellően nem egyensúlyozott zavaros gondolkodású ideológusok” szemében lehet vonzó. E műben már megjelent az az antiszemita toposz is, miszerint a hazai zsidóság, pontosabban annak a sikertelenül asszimilált rétege „a bolsevizmus baktériumainak befogadására és terjesztésére különös hajlandóságot mutatott”.

A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó anyagok feltárása során a vörösteror áldozatainak összeírása is megkezdődött. E feladattal Váry Albert korona-

ügyész-helyettes lett megbízva, aki 1922-ben publikálta *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című művét. Váry a vörösterrorban elhunytak számát 590 főben állapította meg, ám a felsorolása pontosításra szorul, mivel a listáján szerepelnek egyébek mellett bűncselekmény elkövetése miatt, személyes bosszúból vagy katonai parancsmegtagadás okán meggyilkolt személyek is. A legújabb történeti kutatások (Bödök Gergely) a vörösterror kivégzett áldozatait nagyjából 365 főben határozzák meg, továbbá mintegy 110-re teszik azokat, akik a Vörös Őrség, valamelyik terrorkülönítmény vagy más fegyveres csoportokkal szembeni összecsapásokban hunytak el.

Az 1918–19-es emigráció történetének megírása a honi középkorkutatás egyik legkiválóbb alakjának, Mályusz Elemérnek a nevéhez köthető. Ő 1931-ben a *Napkelet* című folyóiratban – melyet a kor ünnevelt írónöje, Tormay Cécile szerkesztett (és akinek a háborús összeomlást követő forradalmakról *Bujdosó könyv* címmel jegyzett, naplószerű regénye a két világháború között óriási népszerűségnek örvendett hazánkban) – *A vörös emigráció* címmel közölt erről folytatásokban egy tanulmány-sorozatot. A könyv formájában németül (*Sturm auf Ungarn*) és angolul (*The fugitive Bolsheviks*) 1931-ben, magyarul viszont csak a rendszerváltoztatás után megjelent munka célja a Horthy-rendszert külföldről keményen ostorozó, baloldali emigrációs propaganda ellensúlyozása és leleplezése volt. Mályusz szerint az 1919. március 21-én bekövetkezett bolsevista államcsíny nyomán „kezdetét vette a legdurvább abszolutizmus, a legkíméletlenebb rémuralom”. A kommün vezetői ugyanis „ázsiai vörös diktatúrát” vezettek be. Az elnyomó államhatalom nem rendelkezett széleskörű támogatottsággal, mivel csupán „egy maroknyi ember uralkodott és nyomta el a polgárságot, meg a parasztságon kívül magát a munkásosztályt is.” Miután pedig a szervezett munkásság is ráeszmélt, hogy „nevükben, félrevezetésükkel galád játékot űztek vezéreik”, a tanácskormány bukása törvényszerűen ment végbe. Mályusz ezen értékelése helytálló volt abban a tekintetben, hogy a magántulajdon minél teljesebb felszámolását elérni szándékozó hatalom törekedett arra, hogy a parasztságot és a városi középrétegeket megfossza a vagyonától, miközben a kommün internacionalizmusa és antiklerikalizmusa erősen sértette számos vallásos és hazafias ember érzelmeit.

Mályusz Elemérhez nagyon hasonlóan vélekedett a Tanácsköztársaság csekély társadalmi elfogadottságáról Gratz Gusztáv is az 1935-ben közreadott, *A forradalmak kora* című monográfiájában, amiben hazánk 1918 és 1920 közötti történelmét tekintette át. Szavai szerint a proletárdiktatúra „egy kisebbségnek a terror véres eszközeivel fenntartott” uralma volt, és az egész rendszer „visszataszító jelleggel” bírt. A szinte teljhatalommal felruházott kormányként működő Forradalmi Kormányzótanácsról, illetve a vidéki direktóriumok tagságáról igen lesújtó véleménnyel volt, mert úgy ítélte meg, hogy azokban „a társadalom szemetje” foglalt helyet. Gratz szerint a kommün „senkit nem tett boldogabbá, még a proletár munkásokat sem”, sőt a „társadalom javát földönfutóvá tette”. A szerző kimerítően értekezett a vörösterrorról, melyet a rendszer egyik alapvetésének tekintett, és azt az álláspontot képviselte, hogy a „politikai hatalmat birtokló kisebbség” terror és erőszak nélkül

„egyetlen hétig sem maradhatott volna fenn.” Gratz e művében – a korábban idézett tanulmánykötetre támaszkodva – megismételte azon tételét, miszerint a nem asszimilált zsidóság vezető szerepet játszott a Tanácsköztársaság működtetésében. Ennek okát abban látta, hogy nem voltak áthatva a magyar nemzeteszmetől, s így „mohón és skrupulus nélkül” kaptak az internacionalista kommunista eszmék után. Gratz zsidósággal kapcsolatos nézeténél mindenképp utalnunk kell arra, hogy a közel félmillió hazai zsidóságnak csupán elenyésző része kompromittálta magát a proletárdiktatúrában. Annak rendelkezései éppúgy sújtották a zsidó közép- és nagypolgárságot, mint a társadalom nem zsidó tulajdonosrétegeit. A vörösteror ráadásul a köreikben is nagy áldozatokat követelt. A kommün zsidó származású vezetői valójában az „osztálytudatuk” miatt csatlakoztak a bolsevista mozgalomhoz, s nem etnikai vagy vallási megfontolásokból.

A Tanácsköztársaság kérdése a 20. század egyik legnagyobb hatású magyar történezt, Szekfű Gyulát is foglalkoztatta. Szekfű a kéziratot, csak a 2000-es évek elején előkerült *Rövid magyar történet 1606–1939* című kötetében Kun Bélát és társait Lenin „ügynekeinek” nevezte, akik szovjet pénzből próbálták bolsevizálni az országot. Akárcsak Mályusz és Gratz, ő is amellet tört lándzsát, hogy hazánkat egy „elenyészően csekély kommunista kisebbség” irányította „abszolutisztikus” eszközökkel. A kommün a terrorra alapozódott, melynek feje, a népbiztos Szamuely Tibor „minden formaságtól mentesen” hajtotta végre a kegyetlenkedéseit. Szekfű ezen kívül a Hóman Bálinttal közösen jegyzett *Magyar történet* általa írt ötödik kötete végén is érintette néhány mondat erejéig a Tanácsköztársaságot, melyet „történelmünk örök mélypontjára”-nak nevezett.

1945 UTÁN

A Horthy-korszak végével és a második világháborúval a magyarországi múltértelmezésben radikális fordulat következett be. A Szovjetunió közvetlen érdekszférájába került országban a hatalmat magukhoz ragadó kommunisták 1948-tól kezdve átalakították a történettudomány intézményes kereteit, és az abban megszerzett befolyásuk révén nyomban nekiláttak a nemzeti történelem átírásának, ami immáron az ő uralomra jutásukban teljesedett be.

A Tanácsköztársaságról alkotott kép változása már 1945-ben megfigyelhető volt, amikor a Moszkvából hazaérkezett történész, Andics Erzsébet megjelentette a rendkívül leegyszerűsítő, vulgármarxista szemlélettel átírtatott broszúráját *Fasizmus és reakció Magyarországon* címmel. Ebben a Horthy-korszak egészét hamisan reakciónak és fasisztának bélyegezte meg, s ezzel szöges ellentétbe állította a kommün időszakát. Andics értelmezésében az 1919. április 7-én lezajlott tanácsválasztások (melyeken csakis a kormányzó Magyarországi Szocialista Párt jelöltjei indulhattak, a voksolásból pedig kizárták a vállalkozókat, a birtokosokat, a kereskedőket, továbbá a papokat és a szerzeteseket) történelmünk „eddig ismert legdemokratikusabb

választójoga alapján” zajlottak. Andics a magyar Vörös Hadsereget az „első magyar nemzeti hadsereg”-nek nevezte, míg a Tanácsköztársaság 1919-es felvidéki hadjáratát – aminek fő célkitűzése a Kárpátoktól mintegy 200 kilométerre lévő szovjet Vörös Hadsereggel történő összeköttetés kivívása lett volna – „igazságos honvédelmi harc”-nak, holott a tanácskormány terve nem a történelmi országhatárok visszaállítása volt, sokkal inkább a nemzeti alapon szerveződő forradalmi államok föderációját akarták létrehozni.

A kommunisták az iskolai oktatást és a tankönyveket is felhasználták a világszemléletük propagálásához. Az első 1945 után publikált magyar történelmi szintézis, melyet éveken át tankönyvként is használtak, a Köpeczi Béla által 1951-ben szerkesztett, *A magyar nép története. Rövid áttekintés* című munka volt. Ebben a Tanácsköztársaságról szóló részt Lukács Lajos jegyezte, akinek meglátása szerint a proletárdiktatúra „a legteljesebb demokrácia a dolgozó nép számára”. Andicshoz hasonlóan ő is arról értekezett, hogy a Vörös Hadsereg „a haza megvédése” érdekében fogott fegyvert, majd kezdett „honvédő háborúba”. Lukács úgy vélte, hogy a „dicsőséges” 133 nap „a magyar nemzet, a magyar munkásosztály küzdelmeinek az 1945. április 4-i felszabadulásig a legkiemelkedőbb fejezete. Szerves folytatása volt az évszázados magyar szabadságharcoknak és forradalmaknak.”

A Tanácsköztársaság a kommunista történelmi kultúra alapvető elemévé a Kádár-korszakban vált. A rendszer számára 1919. március 21-e ellenpontja lett a rendre nacionalista és lehetséges kommunistaellenes jelentésekkel azonosított 1848. március 15-ének, továbbá – s ez volt igazán lényeges – a „forradalmi” 1919-et ellentétévé tették az „ellenforradalmi” 1956-nak. A téma népszerűségét és propagandisztikus-kommunikációs erejét jól mutatja, hogy amíg – Apor Péter történész számításai szerint – 1949 és 1956 között mindössze nyolc monográfia és tanulmánykötet látott napvilágot a kommünről, addig 1957 és 1962 között huszonnégy!

A Kádár-rendszer első reprezentatív történelmi összefoglalójában, a Molnár Erik szerkesztésében 1964-ben megjelent *Magyarország története* második kötetében Siklós András dolgozta fel a Tanácsköztársaságot. E munka a korábbiaknál tárgyilagosabb volt abban a tekintetben, hogy kitért a Forradalmi Kormányzótanácson belül húzódozó ideológiai és személyi feszültségekre, valamint a proletárdiktatúra idővel (belpolitikai okokból, illetőleg a gazdasági nehézségek miatt) csökkenő tömegbázisának problematikájára is. A Vörös Hadsereg északi hadjáratára a „honvédelem” fogalma helyett a „felszabadítás” kifejezést használta. A vörösteror ugyanakkor csak a túszedő akciók említése szintjén jelent meg Siklósnál, aki szerint „a proletárdiktatúra létéért vívott élethalálharc körülményei között az ilyesféle rendszabályok kétségkívül szükségesek, helyesek és indokoltak voltak.”

Szabolcs Ottó az Unger Mátyással közösen jegyzett, elsőként 1965-ben megjelent, majd az államszocialista időszakban még több alkalommal is kiadott *Magyarország története* című, népszerűsítő történelmi munkájában a 133 napot „szocialista forradalom”-nak nevezte. Szabolcs a Tanácsköztársaság „hősies vállalkozását” az 1871-es párizsi kommünhöz, illetve az 1917-es oroszországi bolsevista forrada-

lomhoz hasonlította. A tanácshatalom szerinte „gigászi küzdelemben” fogott „egy új jövő” megalapozása érdekében, melynek részeként sok szociális intézkedést vezettek be (béremelés, ingyenes orvosi ellátás, gyereknyaraltatás stb.). A magántulajdon erőszakos szocializását azonban a szerző úgy értékelte, hogy azzal az állam csupán csak „át akarta alakítani a velejéig kóros magyar társadalmat.” A belső ellenségekkel szembeni harc élén „a kommunisták legjobbjai”, Korvin Ottó és Szamuely Tibor álltak, míg a külföldi intervenciók csapatok ellen indított északi hadjárat alkalmával az „1848–1849-es forradalmi és honvédelmi harc leglelkesebb napjai elevenedtek meg.” A románoktól 1919 nyarán elszenvedett katonai vereség után viszont a Forradalmi Kormányzótanácsot „a bomlott hadsereg, árulás, túlerő, elkeseredettség és csalódás együttesen arra kényszerítette”, hogy távozzon a hatalomból.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulóján, 1969-ben publikálta Hajdu Tibor *A Magyarországi Tanácsköztársaság* címet viselő monográfiáját, ami a korszakban kötelező ideológiai kiegészítések (ún. „vörös farok”) ellenére is a téma első szakszerű összegzésének tekinthető. Hajdu azt az álláspontot képviselte, hogy a kommün „a forradalmi honvédelem jegyében született”, de „nem volt nacionalista jellegű, célja nem a határok korrigálása, hanem ledöntése” volt. Könyve részletekbe menően fejtette ki, hogy a tanácskormány első hetekben tapasztalható szilárd és széleskörű támogatottsága miatt folytatkozott meg: a szerző a kommün „legsúlyosabb hibájának” a földosztás elmulasztását tartotta, de akadtak más jellegű gazdasági bajok is (infláció, kettős pénzrendszer, nyersanyaghiány stb.). Az 1945 után született munkákkal ellentétben Hajdu kötete hasábjain nyíltan értekezett arról, hogy a munkásmozgalmi vezetők és a baloldali intellektuelek társadalmi összetételéből adódóan a Forradalmi Kormányzótanács tagjainak „mintegy 60%-a nem felelt meg Bangha páter igényeinek”, azaz izraelita származású volt (egy 2012-es, *Rubicon*-béli írásában pontosított: számításai alapján az arányuk 57% és 68% között mozgott a Tanácsköztársaság különböző időszakáiban). A vörösterrort illetően a túszejtéseken túl már négy, Cserny Józsefhez és a Lenin-fiúk néven hírhedtté vált terrorkülönítményhez köthető gyilkosságról is beszámolt, ám a további kegyetlenkedések szerint csak az „ellenforradalmi sajtó” kitalációi voltak.

Hét esztendővel később Hajdu Tibor lett a kommünről szóló fejezet felelőse a hazánk történelmét szintetikus igénnyel összefoglalni kívánó, és eredetileg tíz kötetre tervezett (de végül csak hét részletben kiadott) *Magyarország története*-sorozat elsőként elkészült, 8. kötetének. Ebben kisebb változtatásokat tett a hét évvel ezelőtt lefektetett gondolataihoz képest. A felvidéki hadjáratot „honvédő” háborúnak nevezte és bőszes terjedelemben értekezett róla. A vörösterrorról viszont lényegesen rövidebben szólt. Megfogalmazása szerint „bírói ítélet nélkül” 12 embert végeztek ki, míg a „forradalmi törvényszékek ítéletei alapján” 27-et. A Forradalmi Kormányzótanács izraelita származású tagjai kapcsán ugyancsak szűkszavúbb volt a korábbihoz képest: a testület tagjai között „igen sok zsidó származású volt. Ezt a körülményt az ellenforradalmi antiszemita agitáció nagymértékben kihasználta” – írta.

1977-ben a *Valóság* társadalomtudományi folyóiratban két részletben jelent

meg egy fiatal, kecskeméti segédlevéltáros, Romsics Ignác írása a Kalocsa környékén, 1919 nyarán kirobbant parasztfelkelésről, amely *A Duna melléki ellenforradalom* címet viselte. Romsics szakítani kívánt a kánonnal abban, hogy bizonyítani igyekezett: a rendszer bukása elsődlegesen belső, és nem külső okokra vezethető vissza. Merthogy a Tanácsköztársaság 1919 júniusára már a „tulajdonképpeni osztálybázisa”, azaz a városi ipari munkásság és az agrárproletariátus körében is népszerűségét veszítette. Ennek számos oka volt, a szociális problémáktól elkezdve az élelmiszer- és áruhiányon át egészen a vásárlóértékkel alig bíró fizetőeszközig. A Duna-Tisza-közének birtokos parasztságát mindemellett súlyosan érintette – és ellenállásra is sarkallta – a sok esetben nemcsak a tanácskormány, hanem a frontok hátsó vonalaiba vezényelt vagy pihenőre küldött vöröskatonák általi élelmiszer- és állatbegyűjtés.

Romsics Ignác tanulmányának publikálása után két évvel, 1979-ben tette közzé Borsányi György, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének munkatársa a *Kun Béla. Politikai életrajz* című, tudományos igénnyel írt monográfiáját a Tanácsköztársaság tényleges vezetőjéről. A könyv historiográfiai érdekességét elsősorban az adta, hogy miután a szerzője – többek között – kritikával illette Kun Bélának az 1919-et követő emigrációjában kifejtett, megosztó szerepét, a forradalmár unokája, Kun Miklós történész Szerényi Sándoron, az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának elnökén keresztül elérte, hogy a munkát megjelentető Kossuth Kiadó bevonja, sőt megpróbálja visszahívni még a már eladott köteteket is.

Röviddel a rendszerváltoztatás előtt, 1985-ben jelent meg Balogh Sándor szerkesztésében a *Magyarország a XX. században* című tankönyv, melyben Gergely Jenő szerezte a kommünről szóló fejezetet. Szerinte a Tanácsköztársaság ugyan „a forradalmi honvédelem jegyében született”, valójában mégis „mindenfajta államhatár és nemzeti elkülönülés lerombolása” érdekében szállt harcba. Gergely részletesen ismertette a tanácskormány folyamatosan nehézségekkel küszködő gazdaságpolitikáját, de szociális intézkedéseit, valamint művelődéspolitikáját is. Az utóbbinál szót ejtett arról, hogy a proletárdiktatúra egyházpolitikáját „túlzó radikalizmus” jellemezte – kimondták az állam és az egyház teljes szétválasztását, eltörölték a kötelező hittanoktatást az iskolákban, a papokat egyházi állásuk elhagyására szólították fel stb. –, ami „a vallásos lakosság elégedetlenségét váltotta ki”. Gergely Jenő megjegyezte, hogy a románok ellen júliusban indított támadás a Tiszánál – mely a proletárdiktatúra végét hozta magával – az ellenség túlereje miatt „eleve kudarcra volt ítélve”, ám a haderő egy része, elsősorban a tisztikar, már a visszafoglalt felvidéki területek átengedésekor a „hősi harcok eredményének feladása” után szembekerült a Tanácsköztársasággal. (Georges Clemenceau francia miniszterelnök ezt két jegyzékben is követelte Kun Bélától. Cserébe az első táviratában felajánlotta, hogy a tanácskormányt meghívják a párizsi békekonferenciára, a másodikban pedig ígéretet tett a román uralom alatt álló Tiszántúl átadására. A külügyi népbiztos a francia kormányfő második ajánlatát fogadta el.)

A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN

A megszálló szovjet csapatok kivonulását és a rendszerváltoztatást követően létrejött politikai pluralizmushoz hasonlóan 1989 után a Tanácsköztársaság megítélése is sokszínűvé vált. Az 1919-es kommün mindazonáltal nem tartozott a történetírói szempontból legnépszerűbb témák közé, mivel kevés új adatok, források feltárásán alapuló munka született. Szükséges azonban megjegyezni, hogy a fiatalabb történész-generáció tagjai közül Apor Péter a proletárdiktatúra 1945 és 1989 közötti emlékezetéről, Bödök Gergely a vörösterorról, Szabó Viktor a kommün propagandájáról, míg Vörös Boldizsár a Tanácsköztársaság szimbolikus politikájáról közölt mérvadó, az 1919-es események mélyebb és árnyaltabb megértését segítő, friss műveket.

Az 1989 után kiadott nagy összefoglaló munkák közül elsőként L. Nagy Zsuzsa egyetemi jegyzete érdemel említést, amely 1991-ben *Magyarország története 1919–1945*, majd négy évvel később *Magyarország története 1918–1945* címmel jelent meg. Az utóbbi műben a szerző amellettt érvelt, hogy „Közép-Európa első szovjet típusú hatalmának” társadalmi bázisa kezdetben nagy volt, mert az 1919 márciusára eluralkodott „kaotikus állapotokkal” szemben „erős, határozott hatalmat érvényesített”, és szembehelyezkedett a párizsi békekonferencia döntéseivel, ez által a társadalom széles rétegei „a nemzeti érdekek védelmezőjét látták benne.” Támogatottsága viszont az átgondolatlan gazdaságirányítás, az egyházellenes lépések, a rekvirálások vagy éppen a szesztilalom miatt egyre csökkent. L. Nagy szerint mivel a munkásmozgalomban – s így a Tanácsköztársaság vezetői között is – „nagy számban voltak zsidók, az ellenforradalom antiszemita propagandájának hatását erősítette. Olyan tragikusnak mondható helyzet alakult ki, amelyben az ellenforradalom kisajátíthatta a nemzeti trikolorot.” A könyv a vörösteror kérdését csak annyiban érintette, hogy a „rendszerellenes akciók” letörése Szamuely és „különleges alakulata” nevéhez volt köthető, aki „kemény ítéletekkel” fékezte meg az ellenforradalmi mozgalmakat.

A vörösterorról, illetve általában a Tanácsköztársaságról L. Nagynál jóval kritikusabban fogalmazott Ormos Mária az 1998-ban kiadott, *Magyarország a két világháború korában* címet viselő monográfiájában. Ő úgy ítélte meg, hogy a proletárdiktatúra nem oldotta meg a földkérdést, az ipari termelés szintje alacsony volt, a szociális intézkedések pedig az általános áruhiány és az infláció okán érdemben nem javítottak a lakosság helyzetén. A csendőrség és a rendőrség helyébe szervezett Vörös Őrségek „vagy működtek, vagy nem, esetleg igazságosak voltak, esetleg nem.” Májustól a megszaporodó ellenforradalmi cselekmények miatt „a terror eluralkodása” volt jellemző: Szamuely „minden formalitást félretéve” hozott halálos ítéleteket, míg Cserny „egy ideig bántatlanul gyilkolhatott szerte az országban.” A Tanácsköztársaság bukását végül a morálisan leromlott és számszerűen alárendelt helyzetben lévő Vörös Hadsereg románokkal szembeni kudarcos tiszai offenzívája hozta el 1919 nyarán.

A bolsevisták hatalomra jutása hazánk életében „gyors és mélyreható, a hagyományokkal szinte minden téren szakító átalakulást kezdeményezett” – fogalmazott Romsics Ignác az 1999-ben írt *Magyarország története a XX. században* című egyetemi tankönyvében. Romsics a rá jellemző távolságtartó tényszerűséggel mutatta be, hogy a kommünt főképpen a városi munkáscsoportok és bányászok, illetőleg a kultúra területén a századelő modern fiataljai, valamint a régi renddel szembe forduló öregek támogatták. Velük szemben álltak az egykori társadalmi és politikai elit képviselői, a tulajdonos középpolgárság, továbbá a parasztság. Szintézisében szót ejtett arról is, hogy a tanácskormánynak minden erőfeszítése ellenére sem sikerült úrrá lennie az élelmezési és ellátási nehézségeken. Ráadásul a 133 nap alatt „több terrorista szellemű felfegyverzett különítmény működött”, amik az „eszközeikben nem válogattak”. S bár a proletárdiktatúra bukását a románoktól elszenvedett vereség hozta el, a Vörös Hadsereg már a Felvidék június legvégén kezdődő kiűritésekor bomlani kezdett.

Államcsínynek minősítette Kun Béláék uralomra kerülését Salamon Konrád, a 2001-ben publikált, *Nemzeti önpusztítás 1918–1920* címet viselő monográfiájában. Véleménye szerint „a proletárdiktatúrával a magyar társadalom, a magyar munkáság legszélsőségebb és legértéktelebb elemei kerültek hatalomra.” Salamon igen negatív tükörben mutatta be a kommünt. Szerinte a kommunista eszme Magyarországon 1919-ben aratott első ízben diadalt „a józan ész fölött”. Úgy ítélte meg, hogy a Károlyi-kormányzat tehetetlensége és az antanthatalmak „kielégíthetetlen területabló mohósága” együttesen vezettek ahhoz, hogy bekövetkezzen „egy végzetes történelmi tévedés”, a Tanácsköztársaság. Oldalakon keresztül taglalta a vörösteror kegyetlenkedéseit, hozzátéve: a bolsevikok kíméletlen gyilkosságait még így is „vég nélkül lehetne sorolni”. Salamon Konrád a könyvében leszögezte azt is, hogy bár a Forradalmi Kormányzótanácsban jelentős volt az izraelita származásúak aránya, „a proletárdiktatúra tragédia volt mind a zsidó magyarok, mind a keresztény magyarok számára, s az sem feledhető, hogy mindkettőnek a döntő többsége szemben állt azzal.”

Felsorolásom végére a Napvilág Kiadó gondozásában *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről* címmel jegyzett, több szerzős, tudományos ismeretterjesztő kötetet hagytam, ami dacára annak, hogy 2018 tavaszán jelent meg, rövid idő alatt historiográfiai fontosságra tett szert. Mégpedig azért, mert heves közéleti vita robbant ki körülötte. A műben kétségkívül szerepelnek erősen vitatható kijelentések, főképpen a vörösterorra vonatkozóan. A munka a vörösteror kifejezést több ponton is – érzésünk szerint helytelenül – idézőjelbe téve használja, mondván, „a kivégzettek és más módon megöltek száma más forradalmakhoz hasonlítva nem volt magas”. Ami – példának okáért az 1917 és 1922 dúló orosz polgárháború vérengzéseinek áldozatszámaihoz viszonyítva – igaz, mégsem ad felmentést a vörösterornak, valamint a benne szerepet vivőknek. Emellett a számos beszédében és írásában a (vörös)terror szükségességét hangsúlyozó, továbbá a kivégzések többségénél jelen lévő Szamuely-

ről azon állítás olvasható a kötetben, miszerint „nem volt vérszomjas figura”, hanem „érzékletes jellemzését” Lengyel József adta meg az 1958-ban megjelent *Prenn Ferenc hányatott élete* című regényében (Korvin Ottó a „kemény eljárás” szükséges rossznak tartotta, Cserny József szükségesnek és jónak, Szamuely Tibor csupán szükségesnek). Azaz egy olyan szépirodalmi alkotásban, amelynek végén maga az alkotója is elismerte: „ez a regény nem hiteles történelem. Még ott se, ahol az író történelmi személyeket néven nevez vagy szólaltat meg.”

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy az 1919-es Tanácsköztársaság megítélése a magyar történetírásban koronként és politikai berendezkedésenként igencsak változott.

A Horthy-korszakban született művek elsősorban azt próbálták bizonyítani, hogy a magyar történelem folyamatosságát megtörő, bolsevista diktatúra egy szűk, Szovjet–Oroszországból támogatott kör műve volt. Túlhangsúlyozták az izraelita származású személyek részvételét a kommün vezetésében és működtetésében, igazolandó azt az antiszemita toposzt, mely szerint a hazai zsidóság a dualizmus korában megszerzett kulturális és gazdasági hatalma után ekkor már a politikai irányítás megkaparintására törekedett. Kimerítően értekeztek a vörösterror tényeiről és rémtetteiről is.

Az államszocialista időszakban íródott munkák ellenben igyekeztek kerülni a vörösterror kérdését (nem úgy a fehérterrorét!), illetve a zsidó származású vezetők problematikáját. Bőséges terjedelemben foglalkoztak viszont a Tanácsköztársaság „honvédő”, vagy esetleg „felszabadító” harcaival, a „dicsőséges” 133 napot pedig a magyar forradalmi hagyományba szervesen illesztették bele. 1945 és 1989 között ugyanakkor – miközben a kommunista emlékezetkultúra számára alapvetően pozitív volt a kommünhöz való viszonyulás – a hivatalos történetírásban lassú szakszerősödés volt megfigyelhető a proletárdiktatúra értékelését illetően.

A rendszerváltoztatást követően, az ideológiai kötöttségektől mentesülve, nem alakult ki újabb kanonizált kép a Tanácsköztársaságról. Emiatt egyes aspektusait – például a vörösterrort – napjainkig igen eltérően értékelik a történészek, akár csak a magyar társadalom és közvélemény jobb- és baloldala. Mindez megnehezíti múltunk egy szeletének konszenzuális alapon történő lezárását, és egy sikeresebb jövő lehetőségének megalapozását.

Melléklet – forrásrészletek

A MAGYAR BOLSEVISTÁK JELLEMVONÁSAI

Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia kommün alatt rövid ideig fogva tartott elnökének lesújtó véleménye a Tanácsköztársaság vezetőiről, a Gratz Gusztáv szerkesztette A bolsevizmus Magyarországon című tanulmánykötet hasábjain. Berzeviczy a magyarországi kommunistákat többségében tehetségtelen, korrupt és hazafiatlan társaságnak tartotta, akik 1919. március 21-én a Károlyi-kormány tehetlenségét kihasználva kerültek hatalomra.

„Abban a társaságban, amely a körülmények szerencsétlen találkozása, az antant elvakult igazságtalansága, a magyar nemzetnek a kétségbeeséstől való fásultsága s a március 21-iki forradalmat megelőző kormány könnyelműsége vagy gyávagsága következtében a hatalmat ez országban magához ragadta, közveszélyes örültek mellett voltak kétségkívül nagytehetségű, nem közönséges készülségű s értékes energiával bíró emberek is; voltak végül meggyőződésnélküli korrupt alkalmazkodók és kapaszkodók; de egy dologban megegyeztek mind: hogy nem volt se lelkiismeretök, se hazafiságuk. S azonkívül volt még egy uralkodó jellemvonása ennek a kormányzatnak, amely szomorúan különbözteti meg más, talán vérengzőbb, talán még kártékonyabb terroristák uralmától, az, hogy minden igazi, tiszta fanatizmus híján az ügyis rövid idejűnek ígérkező hatalom minél teljesebb kiélvezésére s mindezekfölött minél több pénz összeharcsolására irányult. Uralkodjunk és zsebeljünk! ezt a jelszót lehetett volna a magyar szovjetház kapujára írni.”

(BERZEVICZY ALBERT, *A bolsevizmus uralma alatt Budapesten*, In *A bolsevizmus Magyarországon*, szerk. GRATZ GUSZTÁV, Budapest, Franklin Társulat, 1921, 780–781.)

A PROLETÁRDIKTATÚRA CSŐCSELEKURALMÁRÓL

Gratz Gusztáv, a neves gazdasági szakember és történétíró meglátásai a kommün korrupt rendszeréről írt, az általa jegyzett A forradalmak kora című monográfiájában. Úgy ítélte meg, hogy a tanácskormány nem volt képes javítani a társadalom széles rétegeinek szociális helyzetén, miközben a diktatúra vezető alakjai korlátlan hatalmukat kihasználva szinte már „paradicsomi” körülmények közt éltek.

„A proletárdiktatúra senkit sem tett boldogabbá, még a proletár munkásságot sem, akik, ha privilegizált helyzetben is voltak, mégis éheztek és nyomorogtak és a kisparasztokat sem, akik elégedetlenségüket minden alkalommal nyíltan kifejezésre juttatták. A társadalom javát földönfutóvá tette és akik otthon maradtak, azokkal minduntalan éreztették, hogy csak túriuk őket. Kizavarták őket otthonukból és az elviselhetetlenség fokáig szállították le életnívójukat. Azon a maréknyi emberen kí-

vül, akit a rendszer hatalomhoz és az élvezetek teljességéhez juttatott, csak azoknak volt hasznuk a proletárdiktatúrából – de ezekre nézve azután valóságos paradicsom volt –, akik a bekövetkezett állapotokat aljas ösztöneik kielégítésére, fosztogatásokra, rablásokra, erőszakoskodásokra használták fel. Néhányat közülök megbüntettek, de ez csak az ostobákkal és ügyetlenekkel történt meg. Aki tanulta a módját, annak semmitől sem kellett félnie. A proletárdiktatúra csőcselékuralom – ochlokrácia – volt a javából.”

(GRATZ Gusztáv, *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935, 124.)

A KOMMÜN MINT A MAGYAR TÖRTÉNELEM CSÚCSPONTJA

Szemelvény Lukács Lajosnak A magyar nép története. Rövid áttekintés című marxista történelmi szintézisben megjelent írásából. Az ELTE néhai Lenin Intézetének munkatársa a Tanácsköztársaságot a magyar forradalmi hagyomány szerves folytatásaként, történelmünk egyik csúcspontjaként értékelte. A kommün dicsőségének emléke pedig szavai szerint még a Horthy-korszak „elnyomása” idején sem halványult meg a munkásosztály körében.

„A Tanácsköztársaság a magyar nemzet, a magyar munkásosztály küzdelmeinek az 1945. április 4-i felszabadulásig a legkiemelkedőbb fejezete. Szerves folytatása volt az évszázados magyar szabadságharcoknak és forradalmaknak. A Magyar Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt a magyar munkásosztály azzal, hogy hazáját védelmezte az imperialista rablók ellen, segítséget nyújtott Szovjet–Oroszországnak, mely ebben az időben mért súlyos csapást Kolcsak ellenforradalmi csapataira. Így a Magyar Vörös Hadsereg harca az ország függetlenségéért egyben következetes nemzetközi harc is volt, mely a forradalmi internacionalizmus jegyében testvéri szövetségbe kovácsolta a magyar és orosz népet.

A Tanácsköztársaság emléke a magyar munkásosztály, a magyar dolgozók lelkébe mélyen belevésődött. A Horthy-reakció huszonöt éves szomorú korszakában a bilincsbe vert, megalázott, elnyomott magyar munkásosztály és az egész dolgozó népünk erőt és bizakodást merített az első proletárdiktatúra emlékéből új küzdelmeihez. Az ellenforradalom és fasizmus minden kegyetlensége, terrorja sem tudta megtörni népünket.”

(LUKÁCS Lajos, *A Tanácsköztársaság és az első proletárdiktatúra Magyarországon*, In *A magyar nép története. Rövid áttekintés*, szerk. KÖPECZI Béla, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1951, 430.)

A MAGYARORSZÁGI KOMMUNISTÁK ÉS A NEMZETI ÉRZÉS

Részlet Hajdu Tibor A Magyarországi Tanácsköztársaság címmel, 1969-ben megjelent könyvéből, ami az 1919-es hazai kommunisták nemzeti érzéshez való viszonyát taglalta. Hajdu amellett érvelt, hogy a forradalmárok elfogadták azt, hogy a jövőben a magyar nemzet és a magyar állam határai nem esnek majd egybe, s emiatt is nem váltak nacionalistává. A nemzeti szempontok osztályérdekek fölé helyezését elvetették, de a „szülőföld természetes szeretetét” nem.

„A forradalom nem volt nacionalista jellegű, célja nem határok korrigálása, hanem ledöntése – igaz, hogy az adott helyzetben tisztán magyar nemzeti szempontból sem lehetett ennél jobbat elképzelni. Semmiféle kilátás nem volt arra, hogy az egész magyarság egy magyar állam határai közt éljen együtt, a dunai konföderáció megvalósítása pedig – Párizs és főleg a szomszéd országok nemzeti burzsoáziája ellenkezése folytán – csak nemzetközi szovjetköztársaság műve lehetett. A proletárforradalom internacionális érdekei tehát úgy találkoztak a nemzeti érdekekkel, hogy a forradalmárok nem kerültek a nacionalizmus vonzásába.

A kommunistákban mindenkor volt annyi nemzeti érzés, mint Windischgraetzben vagy Wekerlében, de a polgári forradalom előtt és után is elutasították a munkásság nevében a honvédelem hazafias kötelességét, a hazafias, nemzeti szempontok primátusát az osztályszempontok felett – szemben a szociáldemokratákkal, akik az őszirózsás forradalom után úgy vélték, hogy a nép elnyerte az állampolgári jogokat, tehát vállalnia kell az állampolgári kötelességeket is. (A haza másik, általános értelmezését, a szülőföld természetes szeretetét, ami nem jár jogokkal és kötelességekkel, a munkásság sohasem vetette el.)”

(HAJDU Tibor, *A Magyarországi Tanácsköztársaság*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969, 61.)

A VÖRÖSTERROR

Ormos Mária az 1998-ban megjelent, a Magyarország a két világháború korában címet viselő kötetében úgy vélte, hogy a proletárdiktatúra az ingatag belső helyzetének megszilárdítása érdekében folyamodott a vörösteror eszközhöz. Ahogyan szűkült a rendszer társadalmi bázisa, úgy került sor egyre több atrocitásra. Számos esetben „egyes személyek önkényes döntésein” múltak a halállal végződő, statáriális eljárások, melyek főképpen Szamuely Tibor és Cserny József nevéhez voltak köthetők.

„Magyarországon [...] mind gyakrabban került sor rendszerellenes szervezkedésre és lázadásra. Mozgolódott minden megsértett réteg és csoport, még hozzá távolról sem a kisajátított tőkésék és birtokosok csupán (ők nagyrészt inkább emigrációba mentek), de parasztok, tisztnövendékek, vegyes összetételű városlakók,

rendőrök, papok stb. A terror eltávolította a Tanácsköztársaságtól azoknak az értelmiségieknek a nagy részét is, akik eleinte egy szebb jövő hajnalát vélték benne felfedezni. A válasz erre megtorlás és terror volt, ami a kormányzótanács határozatai alapján működött, de sokszor egyes személyek önkényes döntésein múlt, és egyes esetekben minden felhatalmazás nélkül ment végbe. A túszerendeleetet a kormányzótanács hozta (április 19-én és május végén vonta vissza), ám nem csak hivatalos szervek szedtek túszokat. A forradalmi törvényszékeket is hivatalosan állították fel, de halálos ítéleteket nem csak ezek, sőt, főleg nem ezek hoztak. A katonai rögtönítő törvényszék parancsnoka, Szamuely Tibor ugyanis minden formalitást félretéve hozott halálos ítéleteket a hivatalosan hozzá tartozó katonai ügyeken kívül bármilyen más természetű ügyben is. Emellett akadtak egyéni vállalkozók, akik valódi vagy vélt sérelmeket akartak megtorolni, illetve a forradalmiságot azonosították az erőszakkal. A legtöbb atrocitást valószínűleg egy Cserny József nevű 26 éves fiatalember követte el, aki saját szakállára hozott létre egy állig felfegyverzett terrorcsapatot. Cserny és kommandója egy ideig bántatlanul gyilkolhatott szerte az országban. Tetszés szerint szedtek túszokat, és gyilkoltak meg ellenforradalmár vagy gyanúba keveredett személyeket. Végül e bandát a hadsereg fegyverezte le (május 19-én), ám egyes tagjai nyomozóként tovább tevékenykedtek.”

(ORMOS Mária, *Magyarország a két világháború korában*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998, 57–58.)

SZAMUELY TIBOR SZEMÉLYISÉGRAJZA

Csunderlik Péter történész jellemrajza Szamuely Tiborról a Kérdések és válaszok 1918–1919-ről címet viselő, tudományos ismeretterjesztő kiadvány egyik szócikkében. Az ELTE BTK oktatója és a Politikatörténeti Intézet kutatója a vörösteror hírhedt alakjának arcélét Lengyel József író egyik regényében leírtakra alapozva rajzolta meg. Ezzel kívánta megcáfolni a népbiztost „vérben fürdő”, kegyetlen figuraként ábrázoló Tormay Cécile-t.

„Szamuely Tibor a »vörös terror« jelképes figurája lett, pedig nem volt vérszomjas figura. Érzékletes jellemzését adta Lengyel József, aki szerint, míg Korvin Ottó számára a terror szükséges rossz volt, Cserny József számára szükséges jó, addig Szamuely Tibor számára egyszerűen csak szükséges. Ha úgy érezte, hogy a forradalom megköveteli, akkor akasztatott, ha nem látott más megoldást, akkor skrupulus nélkül lövetett, de nem akart »vérben fürdeni«, mint ahogy Tormay Cécile írta róla a *Bujdosó* könyvben. [...] Tormay kijelentésének képtelensége, miszerint Szamuely guillotint akart felállítani az akkori Gizella (ma Vörösmarty) téren, már első olvasásra is mosolyra fakasztó. [...] A *Bujdosó* könyv horrorregény voltának köszönhető, hogy a Tanácsköztársaság szociálpolitikájáról nem sokat olvashatunk benne. Pedig a sohasem tervezett guillotine felállítása helyett az volt a Gizella térhez köthető legjelentősebb kommün alatti esemény, hogy emancipációs intézkedésként megnyitották

a Gerbeaud cukrászdát a munkások előtt, amennyiben felmutatták szakszervezeti igazolványukat. *Vér helyett kakaót szomjaztak* azok a proletárok, akik a kommün idején a Gizella teret látogatták.”

(CSUNDERLIK Péter, *Fel akart-e állítani guillotine-t Szamuely Tibor a mai Vörösmarty téren?*, In *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*, szerk. EGRY Gábor, Budapest, Napvilág Kiadó, 2018, 72–73.)

Lieber Erzsébet: Fény-sziget 2.

A Tanácsköztársaság a centenárium fényében

1919. március 21-én politikai alku és puccs eredményeként létrejött a proletárdiktatúra, amely Magyarország történelmének első totalitárius rendszerét alakította ki.

Az 1945 utáni bolsevik történetírás által „dicsőségesnek” kikiáltott 133 nap alapjaiban forgatta fel a magyar társadalom viszonyait, amelynek következményeit még hosszú ideig fogja viselni hazánk. A Tanácsköztársaság esetében megkerülhetetlen, hogy annak totalis voltát ne hangsúlyozzuk: a bolsevik kommün az egész társadalom átalakítására törekedett. Nem egy félresikerült szociális társadalmi kísérletről volt tehát szó, amelyben voltak pozitívumok és voltak negatívumok is, és pláne nem mondható, hogy az előbbiből lett volna több. Lukács György hírhedt megállapítása: „A legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”, magyarázza, hogy milyen nézőpont alapján tett félre minden erkölcsi gátat a magasabb cél érdekében az 1919. évi magyar bolsevik rendszer.

Jelen írásomban a proletárdiktatúra totalis jellegéről lesz szó, és egy olyan nézőpontot mutatok meg, amely – megítélésem szerint – eddig nem kellő hangsúlyjal került a magyar közgondolkodásba és közvélekedésbe.

Salamon Konrád a Somogy 2018/4-es számában összefoglalta a rendszer genezisést, vagyis a magyar népkormány azon lépéseit, amelyek a proletárdiktatúra létrejöttéhez vezettek. Kulcskérdésnek tartom a hazai szociáldemokrácia ekkori magatartását, vagyis azt a tényt, hogy a magyar mérsékelt baloldal a hazai bolsevik politikussal való koalíciós kormányzás mellett döntött. (Egy emberöltővel később, 1948-ban szintén erre a lépésre szánta el magát az MSZDP, és ezzel végképp denunciálta a hazai szociáldemokráciát.) Ennek következményei még napjainkban is jól érzékelhetők.

Március 20–21-e tragikumát leginkább az a tény igazolja, hogy a nyugati demokráciák pressziója (a Vix-jegyzék) hatására omlott össze végleg a tiszavirág életű Magyar Népköztársaság. Jóllehet Károlyi Mihály népköztársasági elnök megfontolta azt is, hogy a késő-dualizmus konzervatív gondolkodói felé való nyitással orvosolja a felmerült gondokat, ezt a kompromisszumot önfeladás és önellentmondás nélkül valószínűleg nem tehetné meg, hiszen a rendszer a megelőző 140 nap során a társadalmat végletekig hiszterizálta az ellenforradalommal, illetve annak mániákus keresésével.

Ezért lényegében már 1918. november óta nem volt visszaút: az ország bolsevizálódása már ekkor megkezdődött. Különösen a budapesti Katonatanács tevékenységének köszönhetően, miután döntően a Szovjet-Oroszországból hazatérő hadifoglyok importálták a bolsevizmus gondolatát és eszméit, és a proletárdiktatúra működése során végig meghatározó maradt a Lenin eszméihez való igazodás. Jól illusztrálja ezt, hogy például rögtön a rendszer létrejöttekor a Forradalmi Kormányzótanács kérdést intézett Moszkvához, mi is legyen az új – a szociáldemokrata és a kommunista párt fúziójából létrejövő – párt neve? Később, a következő hónapok folyamán is mindig kikérték a szovjet-orosz vezetés véleményét, így a magyar kormány a szó legszorosabb értelemben a moszkvai pártközpont szatellitjévé vált. Ezért

az egész magyar proletárdiktatúrát nemzetközi szempontból kell értelmezni: azaz a lenini világorradalom egyik első államaként. A bolsevik rendszerváltoztatás totalitásának fő eleme éppen a Szovjet-Oroszországhoz való igazodásban keresendő. A Tanácsköztársaság pedig soha nem jöhetett volna létre az első világháború alatt Oroszországba került, mintegy 600 ezer főnyi magyarországi hadifogoly nélkül.

Sokszor visszatérő érv a proletárdiktatúra „legitimációja” mellett, hogy a rendszer élvezte a magyar értelmiség jelentős részének társadalmi támogatását is – gondoljunk csak például Kodály Zoltánra, Tóth Árpádra vagy akár a fiatal Márai Sándorra. Valószínű, ebben az a várakozás nyilvánulhatott meg, amely a világháború okozta társadalmi sokk után egy teljesen új eszmétől várta volna a problémák megoldását, és szinte messianisztikus küldetéssel ruházta fel a bolsevizmust. Az akkori helyzetben bármiféle morális fenntartás csak másodlagos maradt. Ezzel magyarázható, hogy miközben a lenini, új világ brutális, terrorra építő világát a maga valóságában az egykori hadifoglyok jelentős része megismerhette, ezen tapasztalataik nem váltak az új ideológia elítélésének eszközévé.

A proletárdiktatúra megalakulásának okát az első világháború következményeiben kell keresni. A nagy háború okozta társadalmi és gazdasági krízis nélkül elképzelhetetlen lett volna a Tanácsköztársaság létrejötte. A társadalom többsége nem bolsevizálódott. Valójában egy viszonylag szűk, zömében a városi lakosságra építhető az új államhatalom. Az a tény, hogy a rendszer nyíltan és teljességgel fel kívánta számolni a régi társadalmi rendet, különösen a paraszti rétegekben talált nyílt ellenszenvre, így nem véletlen, hogy a fontosabb ellenforradalmi góccok vidéken jöttek létre.

Hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság mennyire nem volt beágyazva társadalmi szinten, arra éppen a Népköztársaság időszaka adott igazolást. Gondoljunk csak 1919 februárjára, amikor Kun Bélának a *Népszava* székházánál tiltakozást, demonstratív tüntetést hívtak össze (halálos áldozatok voltak mindkét oldalon). Ekkor már Károlyi Mihály számára is terhessé vált a bolsevik fellépés, és börtönbe is vetették a kommunista vezetőket.

Károlyi döntése, illetve rendszere, a Népköztársaság mellett kiállt a budapesti társadalom többsége. A társadalmi támogatás hiánya ellenére a proletárdiktatúra azonban már március végén hozzálátott, hogy gyökeresen átalakítsa hazánkat. A rendszer irányítószervében, a Forradalmi Kormányzótanácsban a lényeges posztokat a bolsevikok foglalták el. A szovjet-orosz diverzió miatt Kun Béla külügyi népbiztosi posztja jelentette a legfőbb hatalmat.

A RENDSZER REFORMJAI

Jelen cikkben nincs lehetőségem arra, hogy minden részletében bemutassam a rendeletek százaival biztosított „reformfolyamatot”. Mégis, a főbb tendenciákat szeretném itt felvázolni.

1) A *közoktatás reformja* döntő részben Lukács György nevéhez köthető, aki néhány hét alatt – jogszabályi szinten – felszámolta a hazai felekezeti oktatást, a tananyag teljes átalakításával. A „nemzeti” tantárgyak – mint például a magyar irodalom és történelem – kikerültek a tananyagból, helyettük az osztályszelemléletnek, különösen pedig a munkásmozgalomnak elfogadható múltismertetés vált (volna) feladattá.

2) A Vallásügyi Likvidációs Bizottság néhány hét alatt radikálisan végrehajtotta *az állam és az egyház szétválasztását*, lényegében megsemmisítve a történelmi egyházak szervezetét, valamint konfiskálta azok vagyonát.

3) A *mindennapi életet rendeletek tucatjaival* szabályozták, amely döntések befolyásolták a lakosság alapéletét. Ilyen radikális intézkedés volt a szesztilalom, a boltok államosítása vagy a központi árrendszer bevezetése.

4) A proletárdiktatúra *legpozitívabb intézkedései* vagy folytatásai voltak a késő-dualista állam szociális intézkedéseinek, vagy olyan előnyöket kínáltak, amelyek csak a magántulajdon durva megsértésével voltak elérhetők. Az előbbire jó példa a Tanácsköztársaság gyermeküdtetési programja – itt a IV. Károly által életre hívott szociális akciót másolták le, sőt 1918-ban még volt rá lehetőség, hogy a rászoruló gyerekeket ne a Balatonnál, hanem Abbáziában üdültessek. Megemlíthető a munkásberek rendezése (minimálbér) is, illetve a lakhatási költségek csökkentése – ezeket korábban szintén Károly vezette be, igaz, csak az ausztriai birodalomfélben tudta keresztülvinni intézkedéseit. A nemesi mütárgyak „szocializálása”, az üzletek államosítása viszont már az 1947–1949 közötti időszak gazdaságpolitikáját előlegezték – ennek negatív következményeit mind a mai napig érezzük.

5) A *jogállam szétzúzását* jelentette a rendszerhez hű jogászok helyzetbe hozása, illetve a forradalmi vésztörvényszékek justizmordja. Különösen visszás volt a háromtagú testületek szerepe a halálos ítéletek kiszabásában: itt az áldozatoknak sem fellebbezésre, sem tényleges jogi védelemre nem volt lehetősége.

6) A *földkérdést* is radikálisan kívánta rendezni a bolsevik rezsim. Hamar kiderült azonban, hogy nem földosztásban, hanem szövetkezetek létrehozásában gondolkodtak, sőt csak igen csekély mennyiségű terményt hagytak volna a gazdáknál (például gabonából 72 kg/fő/év volt a kvóta), az összes többit begyűjtésre szánták.

A VÖRÖSTERROR

A proletárdiktatúra önkényét *terror* útján gyakorolta. A vörösteror áldozatai számának felbecslésében mind a mai napig a Váry Albert koronaügysz által jegyzett, közel 100 éves munka, *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című kötete irányadó. A jogász által kimutatott 590 fő bírósági jegyzőkönyvek, tárgyalások alapján igazolt áldozatlétszám. A mai „mainstream történetírás” nem fogadja el Váry számát, azzal az indokkal, hogy az ellenforradalmi harcokban megöltek nem tekinthetők a terror áldozatainak. Ezek alapján például a dunapataji ütközet 48 ha-

lottja nem a vörösteror áldozata, de a harc után a faluban kivégzettek már igen. Úgy vélem, nehezen védhető ezen „elmélet” abszurditása. [A számadatok értelmezésének kérdését vö. számunk 16–17. oldalán Gali Máté véleményével! A szerk.]

A vörösteror merőben új, megrázó fejlemény volt az ország történetében, hiszen maga az államhatalom gyakorolta a terrort a saját állampolgárai felett. A terrort a bolsevikok gyakorlatilag politikai eszközként használták. A „reformokat” a Tanácsköztársaság bármilyen áron, ha kell, akár erőszak útján is átviszi – ebben Kun Bélának nem ismertek semmiféle kompromisszumot.

Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert vannak olyan baloldali vélemények, hogy Károlyi Mihály idején, de még az I. világháború utolsó hónapjaiban is több ember halt meg erőszakos bűncselekmények, például katonaszökevények által elkövetett gyilkosságok következtében, mint amennyit a kommunisták likvidáltak a 133 nap alatt. A probléma ezzel az, hogy ezeket a kimutatásokat nem lehet összevetni a vörös terror áldozatainak számával, ugyanis Kun Bélának hatalomátvételét megelőzően nem az államhatalom által gyakorolt terrorról, hanem a megbomlott közrend negatív következményeiről volt szó. A vörösteror esetében minden központi utasítás alapján történt, s a szó szoros értelmében proletárdiktatúrát gyakoroltak. Vagyis nem az történt, hogy például Szamuely Tibor és a Lenin-fiúk saját szakállukra mentek volna ki egy-egy területre, hanem ők azzal a feladattal voltak megbízva, hogy „tartsanak rendet” a hátszágban. Mindössze egy háromfős bizottság elég volt ahhoz, hogy halálos ítéletet szabjon ki, a rendes tárgyalásra lehetőség sem volt, ahogy bármiféle fellebbezési lehetőség sem.

A vörös terror hazai, „csekély” áldozatszámára tehát nem „humanizmusból”, „defetizmusból” vagy ezek kombinációjából következett, hanem egyszerűen nem volt elég idő arra, hogy a társadalmat azon a szinten felforgassák, ahogy az történt Szovjet-Oroszországban. A leginkább Szamuely Tibor nevéhez köthető terror egy teljesen új korszakot idézett elő az ország történetében, „meghonosították” például a Dunába lövést mint büntetést.

HONVÉDELEM VAGY HARC A VILÁGFORRADALOMÉRT?

A Tanácsköztársaság szakított a Károlyi-féle pacifista vonallal, és – szemben az 1918 őszétől történekkkel – megszervezte az ország fegyveres védelmét. A cél azonban nem a régi Magyarország területi egységének helyreállítása, hanem a lenini világforgadalom előmozdítása volt. Jóllehet az internacionalista célok abszolút prioritást élveztek, a Vörös Hadsereg megalakítása és irányítása során Kun Béla ügyesen apellált a nemzeti érzelmekre is, főleg a volt közös hadsereg, valamint a Magyar Királyi Honvédség tisztjei és altisztjei körében. A rendszer megpróbálta tehát a honvédelem és a világforgadalom ügyét összekapcsolni. A hadseregszervezésben a szovjet-orosz receptet követték, és komisszárokat rendeltek ki az egyes alakulatokhoz. Jól

ismert Lukács György esete, aki május 2-án Poroszlónál az 5. hadosztály politikai biztosaként lövetett le nyolc embert. Egy másik esetben Münnich Ferenc komisszár kis híján agyonlőtte a 6. hadosztály parancsnokát: a Párt itt is a terror eszközét használva akarta megfélemlíteni azon katonákat, akikben nem bízott.

A bolsevikok fontos szerepet szántak továbbá annak is, hogy a Magyarországon lévő hadifoglyokból nemzetközi dandárt szervezzenek. Ezzel is hangsúlyozták, hogy nem a magyar nemzeti honvédelemről, hanem a világforradalom ügyéről van szó.

A hadseregszervezés egyik legfontosabb szerepe abban állt, hogy fennmaradjon a Magyarországi Tanácsköztársaság. Ennek egyik legmegbízhatóbb bázisa a budapesti munkásság volt, ám az utóbbi társadalmi csoport jóval szerényebb harci tapasztalatokkal rendelkezett, mint a vidéki lakosság – az utóbbi rétegben azonban nem bízott meg a kommunista gépezet. A háborúban kifáradt vidékiek nagy elégedetlenséggel fogadta az általános mozgósítást, amely minden 18 és 45 év közötti férfit érintett. Az ellenforradalmi mozgalmak jelentős mértékben ennek hatására jöttek létre.

Minden elszántság és szervezőmunka ellenére is, hogy a magyar Tanácsköztársaság történetére nem került pont már 1919. április végén, egyedül annak köszönhető, hogy a román hadsereg megállt a Tisza vonalánál, miután a megelőző hetekben okkupálta a Partiumot, valamint a Tiszántúlt. A győzelmes felvidéki hadjárat május 30-án indult meg, amely során az antant leggyengébb, északi, csehszlovák szárnyát a Vörös Hadsereg megroppantotta. Ismert módon: a hadjáratnál Bártfánál még a történelmi Magyarország északi határát is sikerült elérni. Ezt követően azonban – miután nem maradt reális lehetőség egyesülni a szovjet-orosz erőkkel – Kun a felszabadított felvidéki területek kiürítése mellett dönt. Miután a románok nem hajtották végre a Tiszántúl kiürítését, a proletárdiktatúra története egy sikertelen tiszai offenzíva után ért véget.

A Tanácsköztársaság részben szerepet játszott a trianoni békediktátum igazságtalanságában: a békekonferencia a mai Burgenland területét 1919 nyarán ítélte Ausztriának, továbbá a mai Kárpátalja sorsa is ekkor dőlt el. Jóllehet az ország radikális megcsonkításának tervei már megvoltak a Károlyi-rendszer idején, a bolsevizmus további területek elvesztését alapozta meg azzal, hogy az ország képviselője nem volt jelen a békekonferencián.

Az antant roppant bizonytalansággal szemlélte a magyarországi helyzetet; féltek attól, hogy a folyamat átterjedhet Bécsbe is, ahol – Budapesthez hasonlóan – szintén nagyon sok kommunista szimpatizáns volt ekkoriban. Féltek a dominóhatástól, vagyis attól, hogy a bolsevik hullám egy összeurópai szintű szélsőbalra való nyitást eredményez. A rendszer internacionalizmusát bizonyítja, hogy amikor a felvidéki hadjáratban jelentős magyar lakossággal bíró területeket szabadítottak fel, azonnal Szlovák Tanácsköztársaságot alapítanak, fényesen bizonyítva, hogy nem nemzetben, hanem világforradalomban gondolkodtak.

A BUKÁS UTÁN

A „forradalom” és a terror végül – gyakorlatilag – felfalta a saját gyermekeit. A proletárdiktatúra vezetői közül számosan a Komintern tagjaivá váltak. Azok a politikusok, akik a harmincas években a Szovjetunióban éltek, többségükben a sztálini tisztogatások áldozataivá váltak, vagyis a bolsevik diktátor parancsára végezték ki őket – Kun Béla mellett említhetjük Pogány József vagy Vágó Béla esetét. Valószínűleg Rákosi Mátyás is csak annak köszönhetette életét, hogy a Magyar Királyságban börtönözték be, és csak 1940-ben térhetett vissza a Szovjetunióba.

Az 1919. évi kommün vezetésének több tagja önkezével vetett véget életének, vagy erőszakos halált haltak, például a spanyol polgárháborúban. Az osztrák határnál már a bukáskor öngyilkosságot követett el a vörösteror magyar arkangyala, Szamuely Tibor. Tíz évvel később a kommün kezdetben egyik legfontosabb de a proletárdiktatúrával 1919 májusában meghasonlott teoretikusa, Kunfi is önmaga vetett véget életének. Végül többekkel – akik nem tudták elhagyni az országot – az ellenforradalmi rendszer igazságszolgáltatása végzett: így vált a bolsevizmus mártírjává Korvin Ottó vagy Cserny József.

Azonban a proletárdiktatúra elitjének döntő része nyugat felé el tudta hagyni az országot, és az emigrációban folytathatta munkásmozgalmi tevékenységét.

Mindent egybevetve elmondható, hogy a proletárdiktatúra vezetése soha nem nézett szembe az elkövetett bűnökkel és hibákkal, sőt el se ismerte azokat. A centenárium fontos alkalom arra is, hogy a ma embere ne feledje az ország első totalitárius időszakának máig ható következményeit.

Lieber Erzsébet: Tükörfordítás II. – Szövegtükör-tükör 3.

A Tanácsköztársaság egyházpolitikájának előzményei

BEVEZETÉS

A magyarországi Tanácsköztársaság egyházpolitikájának „lenini öntőformáját” 1917 óta Szovjet-Oroszországban készítették. Amikor Szamuely Tibor 1918 őszén az orosz hadifogságból hazajött, magával hozta azokat a lenini irományokat és pamfleteket, amelyeknek célja a magyarországi kommunista mozgalom szellemi megalapozása lett volna. Az ezekben olvasható lózungszerű propagandaszólások az alábbiak voltak:

A proletárdiktatúra a lelkiismeret korlátozás nélküli szabadságát kívánja, ennek alapja az állam és egyház azonnali teljes szétválasztása.

A proletárdiktatúra a dialektikus materializmus alapján áll, a tudományos oktatás, felvilágosítás és propaganda minden eszközeivel fellép a vallásos világnézettel szemben. Eszközei ugyanakkor békésesek, mivel a vallást teljes mértékben az egyén magánügyének tartja. Az állam és egyház viszonyának problémája eredendően és kizárólagosan a kapitalista társadalom problémája. Ez a probléma az állam és egyház teljes szétválasztásával, valamint a vallásnak a magánszférába utalásával eleve meg fog oldódni. Az egyházak az imperializmus szolgálatába szegődtek, és az imperialista háborúk haszonélvezőjévé váltak. Az ellenük való fellépés annyiban jogos, amennyiben esetükben kizsákmányoló kapitalista társadalmi rend, illetve az imperialista politika elleni fellépésről van szó.

De honnan is kölcsönözték ezeket az elveket a bolsevikok? A feltett kérdés nem válaszolható meg szélesebb körű keresztény-szellemtörténeti tabló felvázolása nélkül. Ilyen összefüggésben három különböző modellről kell szót ejtenünk: az angolszász típusú „free church”-ről, a „Landeskirchentum” német, protestáns nép-egyházairól, valamint a francia republikanizmus radikális szeparációjáról. Ezek némelyike mintaként, némelyike pedig ellenpólusként befolyásolta a vallásügynek a bolsevikok számára sem elhanyagolható politikai területét.

A SZÁZADFORDULÓS ÉLET MEGVÁLTOZOTT TERMÉSZETE ÉS A NAGY HÁBORÚ VALLÁSI-SZELLEMI FRONTJAI

A századfordulónak alapvetően az adott új jelleget, hogy megjelent a tömeg, és létjogát követelte az élet minden területén. Kialakult a normarendszeres, futószerű tömegtermelés, a sok tízezres példányszámú tömegsajtó, a tömegkultúra, az általános választójogon alapuló tömegdemokrácia, a tömegszórakozás (főleg a mozi és a futball) stb.

Az egyre éleződő nemzetközi helyzetben az 1890-es évektől szinte mindenki biztosra vett egy nagy európai háborút. A fejlemények utólagos ismeretében kimondható, ez a háború később robbant ki, mint az várható volt.

A háború kezdetén azonban a Német Császárság is mérsékelt hadicélok érdekében vonult hadba. Franciaországgal szemben a revansista politika megfélemezését szerették volna elérni. A francia revanspolitika ugyanis veszélyeztette Elzász-Lotaringia stabil megtarthatóságát. A Rajna által összekötött elzászi vas és a Ruhr-vidéki szén közös birtoklását a Német Császárság akkor már gazdasági (nehézipari) létérdeknek minősítette. Belgiumtól át kívánták venni Kongót, és nagyhatalmi garanciát kívántak arra, hogy az 1831-es Német Vámszövetség és az 1867-es Északnémet Szövetség mintájára Közép-Európa gazdaságát Németország szervezhesse meg. Ez a terv a háborús erőfeszítések és egymásra utaltság nyomán az 1918-as Mitteleuropa-Plan formájában instrumentalizálódott is.

A német terjeszkedési és befolyásszerzési törekvésekkel mindenki tisztában volt. Tisza István magyar miniszterelnök sem véletlenül nyilatkozta, hogy azért kell a németekkel megegyezni, mert bár ők brutálisak, de legalább becsületesek. A „brutalitás” ódioma egyébként először a második búr háború (1899-től) második szakaszában (1900–1902) a britekre vetült rá. Az élesedő nemzetközi helyzetben azonban a formálódó antant szövetség közvéleménye mindezt hamar elfelejtette. A poseni lengyelek elnyomása, a kínai boxerlázadás (1900), valamint a német nyugat-afrikai (namíbiai) herero-felkelés (1904) leverésében tanúsított német magatartás tematizálása viszont sikerrel alapozta meg a németek negatív képét és megítélését a világ közvéleményében.

Az 1890-es évektől nyilvánvaló volt, hogy szellemi frontvonalon is folyamatos küzdelem zajlik, amely természetesen az államformák felsőbbrendűségének harcává is vált. A történelmi közbeszédben bevett, ám nagyon helytelen toposz a „nyugati demokráciák” versus „tekintélyuralmi rendszerek” tézise. Valójában ugyanis (a keleties jellegű cári despotizmust nem számítva) három nyugati politikai rendszer mérkőzött egymással: a protestáns mázú, brit „kalmárkapitalizmus”, a német hege-liánus Rechtsstaat (jogállam) és a francia republikanizmus.

AZ ANGOLSZÁSZ „FREE CHURCH”-MODELL ÉS A VELE ÖSSZEFONÓDOTT „KALMÁRKAPITALIZMUS”

Az élet általános eltömegesedésével párhuzamosan a hagyományos társadalom kizárólagos tömegjelensége, a vallás furcsa kettősségen ment keresztül. Franciaországban, Németországban és Magyarországon érzékelhetővé vált a templomok elnéptelenedése, még ha ez regionális és társadalmi változók mentén eltérő intenzitással ment is végbe. Ugyanez igaz volt a holland, az angol és a skót államegyházi templomokra is, melyek tartották ugyan reprezentatív térbeli és társadalmi helyzetüket, de általában belül pangtak, és terjeszkedésre, erősödére főleg nem voltak képesek.

Ezzel párhuzamosan a protestáns dominanciájú területek egy részén (főleg az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában) különböző szabadegyházi és egyesületi formációk egyenesen a vallásos reneszánsz új korszakát vezették be.

Mindezt a protestáns egyháztörténet az „ébredések kora” kifejezéssel szokta jelölni. Mivel ez a jelenség Magyarországra – a korábbi kezdeményezések nyomán – igazán csak az 1880-as évekre kezdett beszűrődni, nem alakult ki terminológiai megkülönböztetés a 18. század „feleszmelés” típusú („awakening”) és a 19. század „újjaszületés” típusú („revival”) mozgalmi között. Közös volt a két szakaszban, hogy a megújulást ekkor már nem elsősorban dogmatikai, hanem személyes hitbeli értelemben vették. Bár a kvékerek alapította Pennsylvania alkotmánya kezdettől fogva tartalmazta a vallási türelem maximáját, kevésbé ismert tény, hogy az észak-amerikai gyarmatok többségében csak a John Wesley (1703–1790) és George Whitefield (1714–1770)-féle „prédikáló keresztyénség” törte meg a (helyi) „angol vallás” hegemoniáját, és adott teret a „Denominationalismus” elvének, vagyis hogy a közigazgatás tartson egyenlő távolságot a polgári törvényeket nem sértő vallási alakulatoktól. A vallási széttagolódásnak ez a látszólag erőgyöngítő modellje sikeresen alkalmazkodott a 19. századi szekularizációs folyamatokhoz, és azokkal párhuzamosan, érzékelhető társadalmi jelenséggé kezdett válni. Hatóereje – az „ébredés embereinek” tapasztalata szerint – a „lelki dagály” és a „lelki apály” ciklikus, hullámszerű változásaiban tért újra és újra vissza.

A bibliai, traktátus- és népies (értsd: nem tudományos teológiai), hitmélyítő irodalom, valamint az új típusú gyermekórák az ösztönműveltség általános színvonalára is pozitívan hatottak. A vasárnapi iskolák nem elégedtek meg az iskolai vallás-oktatás hagyományos kereteivel, hanem a gyermekek hitbeli nevelését újra gyülekezeti programmá tették. Felébredt a missziós felelősségérzet az együttlakó (értsd: megkeresztelt) és az idegen (értsd: keresztleetlen) „pogányok” iránt. A különböző bel- és külmisziói egyesületek gyakran saját világszervezeteiket is létrehozták.

Az „ébredés emberei” ugyanakkor haraggal és elkeseredetten látták, hogy a tömegek a vasárnapi szünnapokon szívesebben választották a kocsmák, a sport és a fellendülő vonatközlekedés biztosította víkend szórakozási lehetőségeit, mint az istentiszteleteket. Az ennek nyomán kibontakozó mértékletességi mozgalmak fontos célként határozták meg az absztinenciát és a vasárnap megszentelését. Ezek előmozdítását akár társadalmi eszközökkel (például alkoholtilalommal és a vasárnapi vonatközlekedés korlátozásával) is lehetségesnek vélték. Kevésbé ismert az is, hogy az ébredési mozgalom kezdetben a sportot – testkultusza miatt – a hívő életre és az erkölcsre veszélyes dolognak tartotta. Hosszabb távon azonban az 1920-as évekre lényegében éppen a sport és a víkend lettek azok az eszközök, amelyek a polgári társadalom álszenteskedéssel párosult amorálisát visszaszorították. A cserkészlet (scouting) szerencsésen párosította a keresztyén erkölcsiséget a katonai készségekkel és a kamaszkor természetes kortárs csoport orientációjával.

Érdekes volt az ébredési mozgalmak viszonya a kor etikai forrponthoz. Az ébredés nagyban hozzájárult az abolícionista (rabszolgafelszabadító) gondolat elterjedéséhez. Intézményeik általában missziókkal voltak összekötve, hogy ne csak a testet, hanem a lelket is gondozzák. Ugyanakkor az „adjátok meg a testnek is, amire szüksége van” gondolata nagyban hozzájárult a társadalmi szolidaritás megerősö-

déséhez. Nagy anyagi áldozatokkal kórházakat, ápolási és gyógyintézeteket (pl. különböző fogyatékkal élők számára), menhelyeket (elsősorban a szegények és a volt prostituáltak számára), szegénykonyhákat, árvaházakat, vallásos szellemű ifúsági és munkásszállókat létesítettek és tartottak fenn. Nem véletlen, hogy – nyugati mintára – Magyarországon is három intézmény lett a belmisszió zászlóshajója: a pesti Protestáns Árvaház, a Bethesda Kórház, valamint a lelkészárvák számára létrehozott, tanítóképzővel kiegészített Kálvineumok hálózata.

Az angol típusú felvilágosodás alapvetően empirista jellegű volt, szemben a franciák racionalizmusával és a németek idealizmusával. Amíg tehát a francia felvilágosodás az ész nevében harcosan nekitámadt a vallásnak, a német pedig a szellemfejlődés bár szükséges, de a filozófiához és a joghoz képest mégiscsak alacsonyabb rendű formájának tartotta, az angol tapasztalatiság hajlott a vallás társadalmi hasznosságának tényét szem előtt tartani, és a tapasztalatiság kontrolljának még saját dogmatikus-ideologikus premisszáit is felkínálni. (Tette ezt még abban az esetben is, ha agnosztikus vagy szkeptikus alapon a vallás természetfeletti lényegével már nem igazán tudott mit kezdeni.) A barátságos semlegesség és a kontroverzia hiánya révén, ahogy az angol tudományosság hajlott a vallás tiszteletben tartására, az ébredési mozgalom viszont befogadó lett az új tudományosság eredményeivel szemben. A liberális Gladstone, a konzervatív Balfour, valamint az imperialista Rhodes éppen annyira voltak (szociál)darwinisták és spencerianusok, mint „megtért emberek”. Ezzel szemben az egyesült államokbeli ébredés mindig megtartott egyfajta konzervatív teológiai jelleget. A gyarmati hódítást az „evangélium emberei” általában vagy elnéző tudomásulvételben, vagy éppenséggel aktív támogatásban részesítették, úgy gondolva, ez is a pogány népek krisztianizálásának eszköze lehet. Valóban, a gyarmati uralom mindenütt visszaszorította a rabszolgotartást, a leánykereskedelmet (Indiában ennek részeként az özvegyégetést), segített a modern oktatás- és egészségügy meghonosodásában ezeken a területeken.

Vajon miért nevezték ezt a modellt kritikussai mégis, már a saját korában is, „protestáns mázú (brit) kalmárkapitalizmus”-nak? Jellemző és megvilágító erejű erre például az a karikatúra, amely a brit és a német gyarmatosítást hasonlította össze. Míg – úgymond – a britek úgy töltik tele istenes igékkel és alkohollal a bennszülötteket, hogy közben aranyat sajtolnak ki belőlük, a németek „olyan rendet tesznek”, hogy a zsiráfok is vezényszóra emelik a lábukat, és a krokodilokra is szájkosár kerül. Az ellenoldal hasonló, tendenciózus torzításként – mint láttuk – éppen a „német rendteremtés”-t tematizálta szimpla brutalitásként.

A modern élet különböző visszasságai (így a sokrétű és specializált gazdasági munkamegosztás alapján tömegtermeléssel előállítható égetett szesz is) egyébként a kialakuló világkereskedelem révén már a gyarmatosítás előtt megjelent az ezekhez nem szokott kultúrákban. Nem véletlen, hogy a „modern külmisszió atyja”, a baptista William Carey is úgy fogalmazott a két korszak határán (1792-ben), hogy „Ha a hívek fele annyira szeretnék Urukat, mint a kereskedők a pénzt, az evangélium már régen eljutott volna a világ minden szegletébe.” Paradox módon a gyarmatosítás az

új termények, technikák, technológiák, módszerek és intézmények meghonosodásával annak lehetőségét teremtette meg, hogy ezek a területek kevésbé alárendelt módon kapcsolódjanak be a világkereskedelembé. A keresztény misszió akkulturációs törekvései természetesnek tekinthetőek, amennyiben a bálványimádással összefonódott, istentelennek tekintett társadalmi szokások megváltoztatását szolgálták. Az inkulturációs teljesítmény terén már vegyes a kép. Nem mindig mondható el, hogy a fehér misszionáriusok törekedtek volna a gyámkodás nélküli, benszülött nyelvű Bibliával, liturgiával és teológiai oktatással rendelkező, saját lábra álló helyi gyülekezetek létrehozására.

Az angolszász modell másik velejárója a Max Weber-i (1864–1920) szociológia megfogalmazásában „a protestáns etika és a kapitalizmus szellemé”-nek összekapcsolódása. Ezen a helyen nincs terünk méltatni a weberi teória pozitívumait. Gyengéi közül azonban ki kell emelnünk, hogy amit ő „kálvinizmus”-nak tekint, az valójában az anglikán egyházból kiszorított nonkonformisták vagy disszidentek önvédelmi reflexeként alakult ki. Az 1689-es *Declaration of Rights* biztosította az angol korona szentháromság hívé és protestáns alattvalóinak polgárjogát, az 1726-os *Toleration Act* pedig lehetővé tette hivatalviselésüket is. Ennek ellenére az anglikán (és skót államegyházi presbiteriánus) politikai túlsúly akkor is változatlanul biztosított volt, amikor az alsóbb néprétegek egyre inkább a protestáns szabadegyházi formációk híveivé szegődtek. Az anglikán elemnek ezt a túlsúlyát biztosította a rendkívül szűk választójog és az elnéptelenedett vidéki választókerületek felülreprezentáltsága. Az utóbbiakban a helyi birtokos általában birtoka anglikán kegyura is volt. A néhány tucat helyi választó többsége általában a gazdasági érdekkörébe tartozott. Ezekkel a „rohadt körzetekkel” szemben esetenként akár százezres méretű felemelkedő iparvárosok maradhattak sokáig parlamenti képviselő nélkül, mivel a középkorban még csak falvak voltak. A rendszer 1832-ig változatlan maradt, és a „rotten boroughs” megszüntetése után is csak óvatos reformokkal hangolták újra finoman a választójog fokozatos kiterjesztésével.

Az mindenesetre elmondható, hogy az angol típusú államszervezés a „községek közössége”-ként működött. Ez biztosította a központi kormányzat és az önkormányzatok politikai egyensúlyát, ahol az állam mindössze „gyámkodott” és „örködött” a közfeladatok jelentős részének önkormányzati és egyházi ellátása fölött. Ennek megfelelően az anyakönyvezés (és a vele összefüggésben álló politikai feladatok), valamint az iskoláztatás mindvégig egyházi hatáskörben maradtak.

Az anglikán egyház főhatalom-kifejtése rendkívül korlátozott maradt, és leginkább a reprezentációra szorítkozott. Ófelsége kormánya és parlamentje ellenben annál több egyházi befolyást vindikált magának az anglikán egyház fölött. A főméltóságokhoz sorolt canterbury-i érsek és anglikán püspökök kinevezési joga a kormány jogköréhez tartozott ugyan, de a miniszterek parlamenti interpellálhatósága nyomán ezekből az ügyekből (mint ahogy az anglikán főpapok egyházi ügyeiből is) bármikor parlamenti ügyet lehetett kreálni. Az anglikán „High Church”-csel ellentétben a protestáns „free church”-ök el voltak választva az államtól. Mivel pedig ek-

kor már népességük a hasonló jogállású katolikusokkal együtt (akiknek hátrányos megkülönböztetéseit végleg csak 1828–29-ben törölték el) összességében az angol népesség többségét alkották, az állam az általuk végzett közszolgálatot – saját önérdékéből is – jóindulatú támogatásban részesítette.

Tény, hogy a revivalista gondolkodásban jelentős szerepet kapott az üzleti és terjeszkedési (térítési) siker mint az isteni kiválasztottság külső jele. Azt a weberi tézist azonban, miszerint ez kálvinista módszer lett volna, alapos kritika alá kell vonnunk. Az ébredés során mindvégig jelen volt a kálvinista-arminianus megoszlás. Az előbbieket a szuverén, az utóbbiakat a feltételhez kötött isteni kiválasztást hangsúlyozták. Az arminianusok szerint az ember szabadon dönthet arról, hogy elfogadja vagy elutasítja a neki felkínált isteni kegyelmet. A kiválasztás ebben az összefüggésben csak az előre tudás az ember valamikori jó döntéséről (hitéről), amit Isten már a földön áldással, az élet végén pedig üdvösséggel fog megjutalmazni. A harcos antikálvinista ébredés nyomán alakult ki például az észak-amerikai „pionírmentálitás”, mely az „Úr népe”-ként ment a prérít „civilizálni”, és az ezért járó földi és örök jutalmakat elnyerni.

Az antikálvinizmus erős akcionizmushoz vezetett. Ismeretes a metodista John Mott (1865–1955) 1909-es tézise: ha a világ hívő, megtért keresztyénei jövedelmüknek legalább egyhuzadát az Úr dolgaira áldoznák, egyetlen generáción belül el lehetne vinni az evangéliumot a föld minden lakosához. Mott a World Student Christian Federation főtitkáráként a Victor János-féle Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSz) meghívására éppen 1909-ben járt Magyarországon. Előadókörútja, mely sorra vette a legfontosabb magyarországi protestáns központokat, alapvető hatást gyakorolt a magyarországi protestáns ébredés fellendülésére. A motti arminianizmus szemüvegén át a Nagy Háború ördögi terv és cselekedet volt, melyet azért indítottak, hogy a belátható közelségbe került világmisziót megakadályozzák.

Max Weber alapvető tévedésének oka, hogy egy olyan Rajna-vidéki családból származott, amely hivatalos protestáns uniógyülekezeti hovatartozása ellenére is ragaszkodott kálvinista gyökereihez. A német szociológia egyik megalapozójaként környezeténél jobban értette az angolszász szellemi folyamatokat, az angolszász siker okait azonban a kanti-hegeli tudományosság nyelvén igyekezett a német közvélemény számára érzékletessé tenni. Mindez azonban óhatatlanul (túl)egyszerűsítő és torzító konstrukciók sorához vezetett.

A NÉMET „LANDESKIRCHENTUM”-MODELL ÉS A VELE ÖSSZEFONÓDOTT HEGELIÁNUS RECHTSSTAAT

A német egyházpolitikai modell gyökereinek megértéséhez a napóleoni háborúig kell visszanyúlnunk. 1806-ban Napóleon a jéna-auerstädti kettős győzelem után hozzákezdett Németország átforgalmazásához. A (kizárólag katolikus) egyházi fejedelemségeket szekularizálták, és beolvasztották a meghagyott, bő kéttucat-

nyi német kis- és középállamba. A szekularizáció elvonta ugyan a katolikus főpapi stallumok, oktatási és szociális intézmények korábbi fenntartási alapjait, de a pápai diplomácia ügyessége és a német államok jóindulatú hozzáállása révén mindezt a következő évek konkordátumaiban (1817. Bajorország; 1821. Poroszország, Baden, Württemberg, Hessen-Darmstadt, Kurhessen és Nassau; 1824. Hannover) állami szubvenciókkal pótolták.

Általánossá vált az az állami egyházfinanszírozási modell, amely a német protestáns tartományi egyházak (az úgynevezett Landeskirchék) esetében már a reformáció korától kezdve működött. Az egyházfenntartási hozzájárulást az állam közadók módjára róttá ki, szedte be és osztotta szét. A konkordátumoknak megfelelően a katolikus egyház továbbra is nagy szervezeti és tanulmányi szabadságot élvezett, míg az evangélikusok esetében a „summum episcopus” (a szuverén tartományi fejedelem mint /evangélikus/ tartományi egyházának főfelügyelője) elve lényegében az állam politikai belátására bízta az állami beavatkozás formáját és mértékét ugyanezekben az ügyekben. A Szent Szövetségi rendszerben a pusztá dogmatikán és etikán túlmenő, úgynevezett „közös érdekű” ügyekben a konzervatív egyházvezetések általában szabadabb kezlet kaptak, hogy azután a kulturális fejlődés – valójában inkább a nemzetté nevelés – érdekei mentén az 1850-es évektől kezdve ismét szorosabbá váljon a poráz.

1772-ben Immanuel Kant „felébredt dogmatikus szendergéséből”. Ismeretelméleti criticizmusa és etikai idealizmusa nyomán olyan filozófiai-tudományos megújulás bontakozott ki, amely a francia szellem ellensúlyozására is alkalmassá vált, főleg a protestáns Németországban. (A ferenci konzervativizmus alatt Ausztriában hamarosan a „königsbergi remete” tanításai is nemkívánatossá lettek.) Kant kategorikus imperatívusza a kispolgári porosz mentalitás pozitív ethosát fejezte ki. A részben őt követő, részben vele vitatkozó Herder gondolkodásának középpontjába a nemzeti kultúra, jellem és érzület (egyszóval a nemzeti szellem) összetartó erejét, Hegel pedig a francia „forradalmi düh” és a (Metternich-féle) osztrák avított konzervativizmus közötti arany középút megtalálását helyezte.

Hegel szerint a német típusú kultúr állam sem a francia típusú racionalista, sem az angol típusú empirista(-szenzualista-szeptikus) mintát nem követi. A szellemfejlődési idealizmus alapján egyszerre tölt be fejlesztő és mérséklő szerepet a jog, a tudomány, a kultúra és az oktatás területén.

A német filozófiai idealizmust a teológia terére adaptáló Friedrich Ernst Daniel Schleiermacher (1768–1834), a liberális német protestantizmus atyja, egyenesen azon vád alapján intézett heves támadást az angolszász típusú ébredés ellen, hogy nem is igazi eszményi alapon, hanem csak utilitarista haszonelvűség alapján hisz.

1817-ben a Porosz Királyság területén a reformáció háromszázados évfordulójának méltó megünneplésére állami üniógyülekezetekben egyesítették az 1555 óta bevett vallási státuszt élvező evangélikusokat az ugyanezt a helyzetet 1648-ban elnyerő reformátusokkal. A reformátusok így végleg a „Landeskirchentum” részévé váltak. A német reformátusok – akik addig is jobbára evangélikus tengerben éltek –

az egyesülés után még inkább kiestek a politikai köztudatból. Esetenként azonban öntudatosabb közösségeik lokális szinten meglepően erős hatást tudtak kifejteni. A Poroszországhoz került kölni érsekséggel szemben a porosz állam 1834-től kezdve megvívta a korai Kulturkampfnek is tekinthető reverzális- és egyetemharcot. Az állami versus kánonjogi szabályokhoz való elsődleges ragaszkodás kérdését a katolikus egyház a hit, az állam viszont az állampolgári hűség próbakövének tekintette. A kérdés annak kapcsán vált különösen élessé, hogy 1870–71-re Bajorország révén a katolikusok a korábbinál jóval nagyobb tömegei jutottak protestáns uralom alá.

Az infallibilis-dogma (a pápai tévedhetetlenség tana) kihirdethetősége körüli harcok lényegi eleme volt, hogy a pápai Szentszék kárhoztathat-e (tehát kitilthat-e a katolikus iskolarendszerből) olyan tanulmányokat (a Kant–Hegel–Herder-féle „triász” idealista tudományosságát, illetve a fichtei nemzetté nevelés koncepcióját), amelyek a katolikus dogmatika szempontjából legalábbis kétesnek, a központi állam szemszögéből azonban a „német kultúrfőlény” letéteményeseinek számítottak.

A még 1875-ben kezdődött bismarcki Kulturkampf ennek megfelelően német katolikusokká kívánta formálni a bajor illetőségű, németországi katolikusokat. Mai fülünknek ez a megkülönböztetés árnyalatnyinak tűnhet, a korban azonban annál élesebbnek számított a kérdés. Egyértelműen utalt ugyanis a szekularizációs folyamatokra: a szekularizálódó vagy más néven laicizálódó közhangulat egyik szükség-szerű velejárója (részben gerjesztője) volt a nacionalizálódás. A vallási identitás kiszorult a korábbi első helyről, és a nemzeti identitás mögé került.

Emellett egyre direktebb elvárássá lett, hogy a vallás szegődjön az állami célok (kritikátlan) szolgálatába. A teljes igazság kedvéért meg kell említenünk, hogy a németek ezt a mintát csak lemásolták: elég ha a brit birodalmi tudatot megalapozó „right or wrong, my country” angol aforizmára vagy a francia gloire-tudatra gondolunk. Az angol katolikusok és a francia hugenotta protestánsok elenyésző aránya miatt az állami elvárások látensebben (sokkal kevésbé látványosan) tudtak hatni. Miután a bajor katolikusok német nemzethűsége az 1880-as évekre már nem volt kérdéses, vallási érzékenységüket sem volt tanácsos tovább bolygatni.

Politikai szerveződésük, a Centrumpárt már a Bismarck-éra végére kijöhetett a politikai karanténból, sőt 1887-től már kormányzilárdító tényezővé is válhatott. Annál inkább szükség volt erre, mivel a német protestánsok nem tudtak a katolikusokéhoz hasonló vallási pártot létrehozni. Pártjaik – a tartományi sajátosságokat is követve – alapvetően a konzervatív (császárhű) és a liberális (szélesebb alkotmányos jogokat követelő) politikai törésvonal mentén helyezkedtek el. A Bismarcktól tanult metódust fejlesztette tovább II. Vilmos. A politikai elszigeteltségből kiszabaduló szociáldemokraták 1914-re a Reichstag legnagyobb pártjává válhattak.

Az ébredési mozgalom egyébként kisebb intenzitással, de Németországban is lezajlott. A „Landeskirchentum” sajátos népegyházi viszonyai miatt azonban mindez felekezeti közösi egyesületek és pietista kisközösségek (ecclesiola in ecclesia) keretein belül ment végbe. A német szabadegyházi szerveződés mindvégig elhanyagolható maradt. II. Vilmost a „hívó körök” egyébként igen kegyesnek [értsd: pietista szel-

leműnek] és erős szociális érzékenységgel megáldottnak tartották. A Nagy Háború német vezénylő tábornokai közül pedig kettőnek a hitét minden kétségen felülinek tartották. Paul von Hindenburg (1847–1934) és August von Mackensen (1849–1945) mellett, hogy a legtehetségesebb és legnépszerűbb német hadvezérek közé tartoztak, mindig maguknál tartották és folyamatosan olvasták is a *Bibliát*, pietista elkötelezettségüknek pedig a tábori istentiszteletek alkalmával is rendszeresen tanúbizonyosságát adták.

Sajátos módon a német szövetségi állam szociális érzékenysége magas társadalmi forráselvonással járt. Ez azzal a tudattal együtt, hogy „az állam majd úgyis megoldja”, szinte megbénította a társadalmi öntevékenységet. Nem ösztönzött fokozott belmissziói munkára a papok és a lelkészek állami rendszerű fizetése sem, amelyet az egyházi alkalmazottak akkor is megkaptak, ha történetesen a területileg (azaz a plébánia-beosztás szempontjából) hozzájuk tartozó népeiséget nem is érték el. Ez a helyzet a rendkívüli dinamizmussal bővülő német ipari munkásságot teljesen kiszolgáltatta a szociáldemokráciának, amelynek vezetői a személyes, a politikai és az anyagi érvényesülés önérdéke miatt is kényszerítve voltak a sikeres társadalmi szervezkedésre. Nem véletlen tehát, hogy amikor a Nagy Háborúban elszenvedett vereség és az antimonarchista novemberi forradalom sokkja után a német ébredést összefogó „közösségi mozgalom” (Gemeinschaftsbewegung), valamint a császárhű (konzervatív) protestánsok immár sokkal rosszabb körülmények között, erejük végső megfeszítésével intenzívebb belmisszióba kívántak fogni, úgy érezhették, hogy egy saját önérdektől mozgatott – értsd: nemzetietlen, sőt nemzetellenes –, aberrált érdekszövetség zárja el előlük a városokat, mely szociáldemokratákból és (zsidó) liberálisokból állt össze, de alkalomszerűen meg tudja nyerni a saját helyein erős és virulens, megfelelő katolikus társadalmi háttérrel rendelkező Centrum támogatását is.

A FRANCIA (RADIKÁLIS) REPUBLIKANIZMUS

A katolikus egyház Franciaországban már az 1880-as évek kultúrharcaiban érzékeny sérelmeket szenvedett. Ezeket a sérelmeket a francia republikanizmusnak az a publicisztikai túlzása okozta, amely azt állította, hogy a jó katolikus és a jó francia kölcsönösen kizárja egymást. XIII. Leó pápa – Rampolla bíboros külpolitikai koncepciójának megfelelően – nagy türelemmel viseltetett Franciaországgal szemben, köszönhetően annak, hogy a szentszéki államtitkár (lényegében pápai külügyminiszter) a fő ellenséget nem a francia republikanizmusban, hanem a liberális Olaszországban látta, amely 1883-tól hármassá bővítette a központi (vagy középponti) hatalmak (Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia) kettős szövetségét.

Hogy miért is tért Franciaország erre az útra? A francia kultúrharc nem volt egyedülálló, hiszen hasonló folyamat minden katolikus jelleggel (is) bíró, korabeli államban végbement. Kezdődött rögtön a Rómát 1870-ben megszálló, fiatal Olasz Királyságban: ekkor nyilvánította magát IX. Pius pápa a „Vatikán foglyává”, és uta-

sította vissza az olasz állam által felajánlott államsegélyt. (Utóbbit majd az 1929-es Mussolini-féle konkordátum után veszik fel.) Németországban – mint láttuk – a kultúrharc az 1870-es és az 1880-as évek közepe között zajlott. Legenyhébb lefolyású az Osztrák-Magyar Monarchiában volt, de még itt is szokás az 1889 és 1895 közötti időszakot a kultúrharc kifejezéssel illetni.

Franciaországban – paradox módon – a republikánus-katolikus ellentétet a *De rerum novarum* kezdetű enciklika 1891. évi kiadása élesítette ki. Felmerült ugyanis annak a veszélye, hogy a hagyományos egyházi keretből kilépő, a társadalmi önszerveződés lehetőségeit is megragadó és a szociális kérdést is felkaroló katolicizmus ismét társadalomformáló erővé válhat, sőt választásokat is nyerhet. Ráadásul a létrejövő keresztényszociális irányzat – mozgósító erejének növelése érdekében, akár csak a bécsi főpolgármesteri posztot 1897-ben megszerző Karl Lueger (1844–1910) – meglovagolta a feltámadó antiszemita hangulatot is. A Dreyfuss-per kapcsán éppen a vilmosi Németországból mutogattak elrettentő példaként Franciaországra. Ott ugyanis a zsidók teljes békességben éltek, és másfél százalékos társadalmi arányuk mellett a tőke- és a sajtóélet kulcspozícióit birtokolták.

Ilyen körülmények között döntött 1898-ban a francia kormányzat a félbeszakadt kultúrharc, a szekularizáció folytatása mellett. A revansot az állami politika legfőbb szintjére emelő francia nacionalizmus számára létfontosságú volt, hogy olyan sajátlagos [értsd: nem ellenségeitől adaptált] mintákat kövessen, amelyeket a saját társadalma is elfogad.

A radikális kormányzat először a gallikán szabadságok által biztosított püspökjelölési jog felújításában látta a megoldást. Ez azonban már XIII. Leónak is sok volt, ezért 1903-ban megtagadta, hogy az üresen maradt püspökségekbe a Combes-kormány jelöltjeit nevezze ki. A francia kormányfő azonban ragaszkodott a választottjaihoz. A nyilvános szakításra az egyházfő halála után, utódjának, X. Piusnak a pontifikátusa alatt került sor. Az európai katolikus udvarokba küldött pápai tiltakozó jegyzék nyilvánosságra kerülésének hatására a francia kormány – szétvágva a gordiuszi csomót – az egyháznak az államtól való radikális elválasztása mellett döntött. Akaratát az 1904–1905. évi törvényekben következetesen keresztül is vitte. A radikális szeparáció értelmében az előző száz év során kifizetett szubvenciókkal ellentételezettnek vette a valamikori egyházi birtokokat, a továbbiakban minden egyházi célú kifizetést állami és községi kasszákból – némely műemléki és népjóléti kivételtől eltekintve – megtiltott. A templomépületeket állami tulajdonná nyilvánította, azokat díjmentes használatra kizárólag az egyházközségnek mint katolikus önkormányzati szervnek engedte át, amennyiben plébánosa államhűségét garantálni tudta. A vallást szigorúan magánüggvé nyilvánították, a közoktatásból pedig minden vallási gyakorlatot és jelképet kitiltottak.

A „szabadkőműves összeesküvés által okozott nemzeti aposztázia” elmélete a korabeli katolikus sajtó állítása volt. Egyrészt a francia társadalom jelentős része akkor már csak kultúrkatolikusnak volt tekinthető, másrészt a katolikus egyház a gallikán típusú állami egyházfőséget csak egy monarchista politikai rendszertől volt

hajlandó elfogadni, legyen az akár Bourbon-párti, akár orleansista vagy bonapartista. Mindezt úgy, hogy egyébként az 1864. évi *Tévelygések jegyzéke* (Syllabus errorum) egymás mellett ítélte el a febronianizmust [az egyház ősi állapotának visszaállítására törekvő vallási reformmozgalmat], a gallikanizmust [a francia nemzeti egyház létrehozására törekvő mozgalmat] és a jozefinizmust. A pápai Szentszék sokáig akadályozta az egyházközségek létrehozatalát Franciaországban, hogy a maga részéről az egyház jogainak és szabadságának örve alatt ne legitimálja a végrehajtott törvényi változtatásokat, valamint hogy az egyház üldözöttségének tudatát és képét ezáltal is fenntartsa. A Nagy Háború kitörésekor az üldözött francia katolikus egyház a nemzeti érzés hatása alatt – pillanatnyi hezitálás után – egyöntetűen és teljes mellszélességgel állt ki kormánya mellett.

A MODERN EGYHÁZPOLITIKAI MODELLEK MAGYARORSZÁGI KÖVETŐI

A Tanácsköztársaságot zsidó-szabadkőműves összeesküvésre leegyszerűsítő tézis hívei az ateista szabadkőművesség első győzelmét a republikánus Franciaországban látták. Ezen a helyen eleve pontosítanunk kell. Bangha Béla (1880–1940) eredeti megszólalásai a Tanácsköztársaságról még mint zsidó-protestáns-szabadkőműves összeesküvésről szóltak, és 1919–1920 fordulójának traumatizált közhangulatában keletkeztek. A Bangha-féle koncepció gondolatilag az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvényekig, illetve az 1901-gyel induló „kereszthecc”-ig nyúlt vissza. A harcos jezsuita publicista szerint ezekben a századfordulós jelenségekben nyilvánvaló zsidó-protestáns-szabadkőműves együttműködés volt megfigyelhető, ami a katolikusok elnyomását célozta és eredményezte. Ez a törekvés lelkileg megrontotta az országot, így az internacionalista és ateista bolsevizmus szellemi előkészítőjévé vált.

A Bangha-féle koncepció hitelességéből legalábbis négyzetgyököt kell vonnunk. A 19. század második felétől kialakuló politikai publicisztika – amely egyébként sokszor jóval magasabb színvonalú volt a mainál – már tömegújságírásnak volt tekinthető. A tömegszerű sajtótermékeknek már egész táborokat kellett motiválniuk, egyben tartaniuk és politikai aktivitásra ösztönözniük. Ezt pedig leegyszerűsített, egyszerűen megjegyezhető, könnyen ismételtető és továbbadható, gyakran érzelmileg mozgósító (hergelő) típusú jelszavakkal lehetett elérni.

Valójában a mélyben a katolikus-protestáns viszony – minden újabb és újabb látványos összetűzés ellenére – folyamatosan enyhült. A protestánsok már a századfordulón sem az állam és az egyház francia típusú radikális, hanem az angolszász típusú, barátságos szétválasztásának elvét képviselték. Ezt a tényt az igazi és a vallástalan protestánsok megkülönböztetése révén az akkori katolicizmus is igyekezett a maga javára fordítani, a baloldali progresszivismus pedig különösen a reformátusok részéről konstataulta felháborodottan, hogy azok, akik valamikor a nemzeti függetlenséget és a lelkiismereti szabadságot (tehát „a valamikori progressziót”) tűzték a zászlajukra, újabban a „konzervativizmus sunyi szövetségeseiül” szegődtek. A hábo-

rús és azt követő nyomorúságos években folyamatos volt az a cenzúra és külső nyomás, amelyek miatt ezek a viták eleve nem forrhatták ki magukat, így 1919 őszétől 1921 őszéig az addig lefojtott dolgok a közben rájuk rakódott indulatokkal együtt kerültek a felszínre.

Amikor az 1921-ben dunamelléki püspökké megválasztott Ravasz László (1882–1975) 1922-től egy olyan református egyházi konszolidációt indított el, amely egyszerre volt konzervatív és ébredési, Baltazár Dezső (1869–1936) tiszántúli püspök harcos antiklerikalizmusa pedig „a szeretet és a nemzeti kultúra szivárványhídja Debrecen és Pannonhalma között” koncepció keretében sokat szelődött, a protestánsok végleg kikoptak az összeesküvők közül.

A porondon maradtak tehát a szociáldemokraták, akik a kialakuló szakszervezeti mozgalomra támaszkodva az első tényleges tagszervezet-hálózattal rendelkező magyarországi tömegpártot alkották, a polgári radikálisok Jászi Oszkár-féle társasága, akik a 20. század első évtizedeiben szűk réteget képviseltek, de rendkívül nagy szellemi kapacitással rendelkeztek, valamint a Hódmezővásárhely-központú Nagy György-féle Országos Köztársasági Párt, amely a királyság megszüntetésének 1913-as törvényi tilalma után Országos Kossuth Lajos Pártként folytathatta pályafutását. Ezek a formációk mindvégig a francia típusú ateista, szabadkőműves republikanizmust másolták le programjaikban. Követelték az állam és az egyház azonnali és radikális szeparációját, a vallás teljes mértékben való magánügggyé nyilvánítását, az egyházak jogállásának lesüllyesztését a magánvállalkozási-egyesületi szintre, az állami eredetű egyházi birtok- és tőkevagyon teljes szekularizációját, az államosított és kiterjesztett közoktatásügyet, az egyházi célú állami kifizetések megszüntetését.

Ezen túlmenően a szociáldemokratákra és a polgári radikálisokra egyaránt nagy hatást gyakoroltak a marxi valláskritikai tézisek, melyek a vallástól már megtagadtak minden objektivitást. Ennek kifejezésére a kor új jelenségeinek, a camera obscurának és az ópiumháborúnak a képzetei szolgáltak segítségül. Feuerbach szerint „a vallás a menny vetítővásznára projektált emberkép”. Marx szerint ezután már lehetetlen a valláskritika terén újat mondani. Az a tézis, miszerint „a vallás a nép ópiuma” lenne, a szer bódító, érzéstelenítő hatására utalt, mely átmenetileg az élet elviselhetőségének illúzióját kelti, ám valójában torzítja a látásmódot, eltéríti munkásosztályt szükségszerű (ezért objektív) történeti küldetésétől, az osztályharc folytatásától.

Az „új tudományos eredmények” terjesztésében jutott kiemelkedő szerepre a radikális szabadgondolkodó egyetemi hallgatók és diákok Galilei Köre. Ha áttekintjük az általuk tudományos népszerűsítő tárgyakban kiírt pályaterveket, a marxizmus világképe tárul elénk. A marxizmus a világtörténelem mind ez idáig utolsó koherenciára, belső és külső ellentmondásmentességre törekvő világkép-kísérlete (mai divatos kifejezéssel élve „nagy narratívája”). Ítéletük szerint „a fejről a talpára” (értsd: idealista alapról materialistává) állította a hegeli dialektikát, hogy azután kimondottan a kereszténység riválisaként formálódjon egésszé. Világképe szerint három tudományos világkép törte meg a kereszténység világkép-szervező szerepét.

Kopernikusz kilökte a Földet a teremtés kitüntetett pozíciójából, és a világegyetem egy eldugott pontjává tette. Darwin megtörte a Teremtőbe, Freud pedig az értelemnek a szellem (és így az ember) feletti kormányzó erejébe vetett hitet.

A Galilei Kör legfontosabb tudományos népszerűsítő témakiírásai – mint a kopernikuszi modell betetőzése – a Kant-Laplace-féle kozmoszkeletkezési elmélet, (a Darwin-Haeckel-féle monizmus alapján) az élővilág és az ember evolúciója, valamint (ájult és dogmatikus freudista szellemben) a szexuális felvilágosítás voltak. Hogy az ellenoldali apológiát is megszólaltassuk, „lógtak a német idealizmuson a felvilágosodás, a marxizmuson és a haeckeli monizmuson az idealizmus gondolatai, mint a sírból kiszóllított Lázáron a gyolcsok”. Vagyis az új ideológiák úgy örökölték meg elődeik magától értetődöttségeit, hogy a rész-egész-viszony ellentmondásait utólagos korrekciókkal kellett kiküszöbölniük. Ezek az utólagos korrekciók viszont a kiinduló gondolatok rendszerszerű egységét kérdőjelezték meg.

Talán mégsem volt olyan könnyű a kereszténységet az „avított és túlhaladott” dolgok közé utasítani, mint ahogy ellenfelei vélték. Jelzésértékű, hogy a 18. század végétől kibontakozó ideológiai modernizmus minden irányzatának jelentős mértékben a kereszténységhez viszonyítva kellett önmagát meghatározni.

BEFEJEZÉS, ÖSSZEGRZÉS

A bolsevik típusú kommunizmus tehát korántsem légüres térben keletkezett. Az állam-egyház szétválasztása nemcsak klasszikus liberális modellnek tekinthető, hanem legalább három eltérő mintája alakult ki a korban. A brit modell jóindulatú elismerésben részesítette a szabadegyházak társadalmi szerepvállalását, a német az oktatásügyet leválasztotta a vallásról és teret engedett a szociáldemokráciának, végül a francia meglehetősen barátságtalan szeparációt alkalmazott.

A szekularizációnak van egy olyan értelmezése, miszerint az a társadalom vallástani ismereteinek visszaszorulásával egyenlő. Ebben az értelemben a laicizálás-konfesszionalizálás párharca mindenhol inkább hullámszerűnek, mint lineárisnak tekinthető. A lenini bolsevizmus vallás- és egyházkritikája jelentős részben a nyugati rendszerek egymás elleni érveit eklektikus módon építette önmagába.

Az élet tömegesedő jelenségeit mindenütt egy szűk elit menedzselte, de az elit és a tömeg közötti munkamegosztás az I. világháború végéig még meglehetősen jól működött. Arra senki nem gondolt, hogy a tömegek nevében egy gátlástalan törpe kisebbség indul majd a társadalmi akarat megtörésére és erőszakos átalakítására. Az ateista diktatúra „minőségi többlete” ebben a helyzetben az lett, hogy immár nem az egyház közhatalmi jellegét, hanem általában a kereszténység társadalmi szerepvállalását akarta eliminálni.

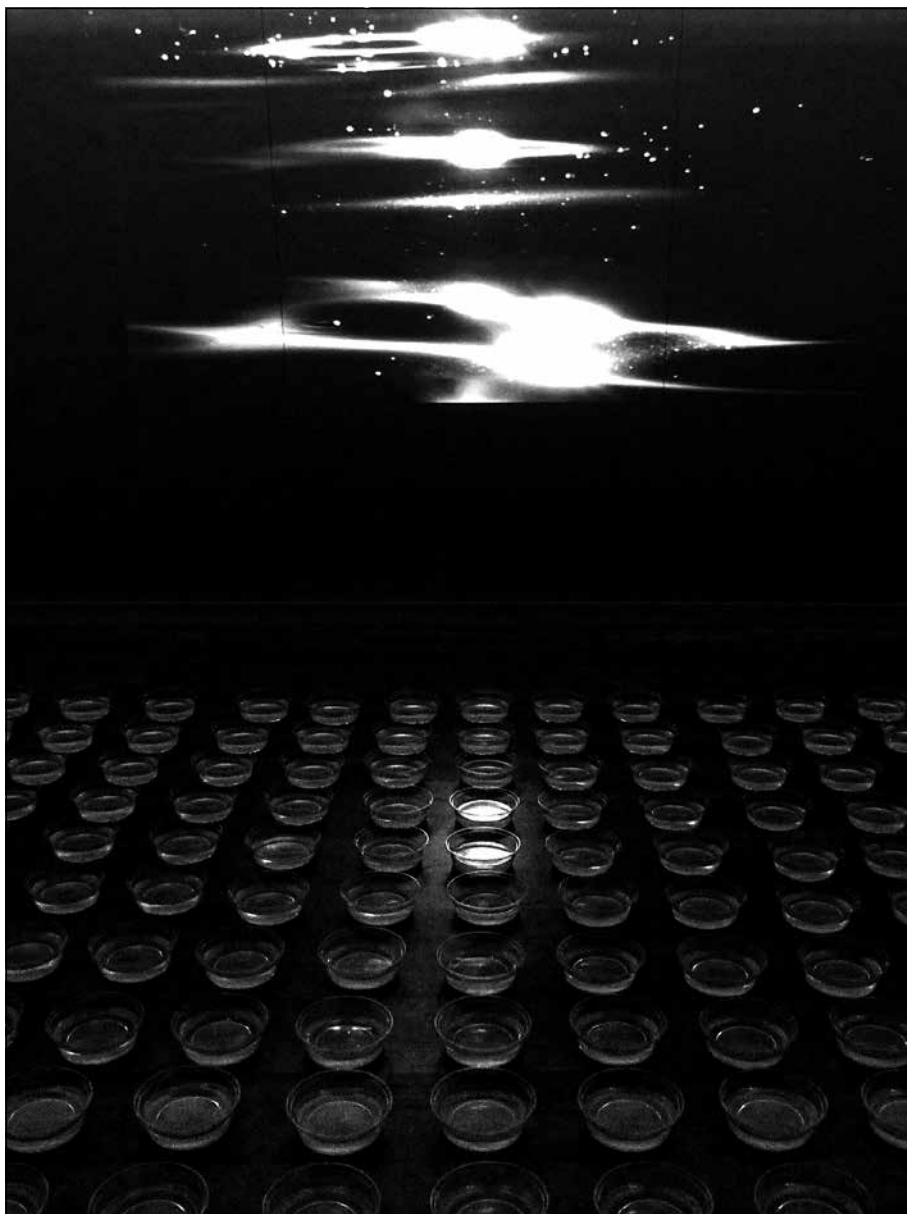
Ajánlott irodalom

- BARÁTH Béla Levente, „Földbegyökerezés és égbe fogózás...”. A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében, 1911–1920, Hernád, Sárospatak, 2014.
- BODOKY Richárd, *Égi sziget*, Budapest, magánkiadás, 1999. (Jövevények és Vándorok. Családtörténeti töredékek III.)
- CAREY, S. Pearce, *William Carey. A modern külmiszió atyja*, Budapest, Evangéliumi, 2006.
- CZEGLÉDY Sándor, *Hit és történet*, Budapest, Sylvester, 1936.
- CSUNDERLIK Péter, *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei kör (1908–1919) története*, Budapest, Napvilág, 2017.
- DIÓSZEGI István, *A hatalmi politika másfél évszázada, 1789–1939*, Budapest, História–Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1997.
- Egyháztörténet 2. (1711-től napjainkig)*, szerk. LADÁNYI Sándor–PAPP Kornél–TÖKÉCZKI László, Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1998.
- ERŐSS Lajos, *Apologétika*, Debrecen, Hegedüs és Sándor Kiadóhivatala, 1905.
- FABER Oszkár, *Egy szerzetes naplótöredéke*, Budapest, Népszava, 1908.
- A filozófia és a vallás*, [szerk. LAKATOS György], Budapest, Kossuth, 1977.
- FISCHER, Fritz, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland, 1914/18*, Düsseldorf, Droste, 1967.
- FURET, Francois, *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*, Budapest, Európa, 2000.
- GRATZ Gusztáv, *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935.
- HATOS Pál, *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*, Budapest, Jaffa, 2016.
- HERGER Csabáné, *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*, Budapest, Új Mandátum, 2010.
- KEVEHÁZI László, „Tegetek tanítvánnya minden népet”. *Egyetemes missziótörténeti vázlat*, Budapest, Evangélikus Sajtóosztály, 2001.
- KOVÁTS J. István, *Egy élet prédikációja. Önéletrajz*, Budapest, Magánkiadás, 2005.
- KÓSA László, *Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 2011.
- KUNFI Zsigmond, *A francia kultúrharca*, Budapest, Deutsch, 1906.
- LANE, Tony, *A keresztyén gondolkodás rövid története*, Budapest, Harmat–Kálvin, 2001.
- MAKKAI Sándor, *A vallás lényege és értéke. Vallásfilozófiai előadások*, Torda, s. n., 1923.
- MARX, Karl – ENGELS, Friedrich – LENIN, Vlagyimir Iljics, *A vallásról*, Budapest, Kossuth, 1975.
- MOLNÁR Sándor Károly, *Kísérlet az „ébredés” fogalmának tisztázására, avagy a magyar „ébredés” historiográfiája*, In *A múlt feltárása – előítéletek nélkül. Tanulmányok*, szerk. HORVÁTH Ildikó–STRAUSZ Péter, Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2006, 83–108.
- PANNENBERG, Wolfhart, *Teológia és filozófia. A két tudomány közös története*, Budapest, l’Harmattan, 2009.
- RATZINGER, Joseph, *A keresztyén hit: Gondolatok az apostoli hitvallás nyomán*, Bécs, OMC, 1976.
- RATZINGER, Joseph (XVI. Benedek pápa), *Bevezetés a keresztyén hit világába. Előadások a keresztyén hitvilágról (Új bevezető tanulmánnyal)*, Budapest, Vigilia, 2007.
- PIPES, Richard, *A kommunizmus*, Budapest, Európa, 2004.
- SIMON Gyula, *Fegyelmi eljárások pedagógusok és diákok ellen a Magyar Tanácsköztársaság bukása után*, Pedagógiai Szemle 9 (3/1959), 286–295.
- SZALVA János, *A Tanácsköztársaság egyházpolitikája*, Világosság 20 (3/1979), 138–143.
- Szöveggyűjtemény Karl Barth, Dietrich Bonhoeffer, Paul Tillich műveiből*, Kézirat, Debrecen, Filozófia Oktatók Továbbképző és Információs Központja, 1985.

TENGELY Adrienn, *Magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger, Líceum, 2011.

WEBER, Max, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, In *Olvasókönyv a szociológia történetéhez*, I. kötet, szerk. FELKAI Gábor–NÉMEDI Dénes–SOMLAI Péter, Budapest, Új Mandátum, 2000, 550–585.

Lieber Erzsébet: Fény-sziget installáció – kiállítási enteriőr

HOLLÓSI GÁBOR: AZ IFJÚSÁGVÉDELMI TÖRVÉNY A '20-AS ÉVEKBEN

1. BEVEZETŐ

Az ifjúságvédelem ügye a Horthy-korszak törvényalkotásában már a húszas években megjelent. 1928-ban az országgyűlés az iparban foglalkoztatott gyermekekre, fiatakorúakra és nőkre vonatkozóan alkotott törvényt, és ugyanekkor cikkelte be az 1919-ben Washingtonban elfogadott, fiatakorúak éjjeli ipari munkájáról szóló nemzetközi egyezményt. Az alábbiakban azonban nem ezeket, hanem az 1927. évi XXXIII. törvénycikket mutatjuk be, mely az ifjúság védelméről a szeszes italok kiszolgáltatása és a szórakozó helyek látogatása terén rendelkezett. E Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter nevével fémjelzett törvény különösen azért érdekes, mert ez a korszak törvényalkotásának az egyetlen, kizárólag csak fiatakorúakra vonatkozó, és e tárgyban nem nemzetközi joganyagot kihirdető terméke.

2. „MÁR CSAK KULTURÁLIS SZÍNVONALUNK MEGÓVÁSA ÉRDEKÉBEN IS”

A magyar országgyűlés a fiatakorúak (gyermek) védelmének fontosságát már a század elején felismerte: 1901-ben előbb az állami gyermekmenhelyekről (lelencintézetekről), majd a közsegélyezésre szoruló, hét éven felüli gyermekek gondozásáról is törvény jelent meg. 1908-ban pedig a büntetőtörvénykönyvet és a bűnvádi perrendtartást is fiatakorúakra vonatkozó szabályokkal egészítették ki – a magyar országgyűlés e reformjai számos nyugati államot előztek meg.

Az ifjúság szeszes italokkal szembeni védelme még korábban jelentkezett: az 1879. évi magyar kihágási büntetőtörvénykönyv az olyan személyt, aki kocsmában, vendéglőben vagy utcán a 14. életévét még be nem töltött ifjút részegített le, illetve, aki mint szeszes italok eladásával foglalkozó egyén szeszes italt adott 14 év alatti részegnek, magasabb összegű pénzbüntetéssel büntette. E cselekményeket tehát e kihágás minősített (súlyosabban büntetendő) eseteként állapította meg.

Már az első világháborút követően, 1921-ben egy belügyminiszteri rendelet írta elő, hogy kíséret nélküli, 16 éven alulit kocsmában szeszes itallal kiszolgálni csak úgy lehet, hogy a kiskorú a szeszes italt a kocsmában ne fogyaszthassa el. (A rendelet ugyanis nem kívánta megakadályozni azt, hogy kiskorú szeszes italt vásárolhasson más, nagykorú személy számára.) Ha az üzlet tulajdonosa (vezetője) e szabályt megszegte, a jogszabály elzárással és pénzbüntetéssel büntette.

1925-ben újabb belügyminiszteri rendelet jelent meg, amely még akkor is megtiltotta a 12 év alatti „serdületlenek” szeszes itallal való kiszolgáltatását, ha más kíséretében érkeztek. 1923-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter is rendeletet bocsátott ki, mely szerint tilos volt az iskolába járó ifjúságnak vendéglőket, kocsákat és kávéházakat látogatni.

A fenti jogszabályok még számos törvényhatósági szabályrendelettel egészültek ki, melyek bizonyos életkoron aluli gyermekeket nyilvános mulatóhelyeken, kocsákban, pálinka- és sörkimérésekben nem engedtek megjelenni. Részben ezzel

függött össze az 1927. évi ifjúságvédelmi törvény egyik célja is: a különböző rendeletekben meghatározott korhatárokat szükségesnek látszott egységesíteni. Másrészt a magyar törvényhozás nem akart lemaradni a külföldi törvényhozások mögött, „már csak kulturális színvonalunk megóvása érdekében is”. Harmadrészt pedig a népjóléti és munkaügyi miniszter úgy látta, hogy „Annak a sokat vitatott kérdésnek a mellőzésével, hogy a szeszes italok mérsékelt élvezete az emberi egészségre általában hátrányos-e, mint immár a köztudatba is átment tény, meg kell állapítanom, hogy a fejlődésben lévő s éppen ezért a káros behatásokkal szemben fogékonyabb emberi szervezetre az alkohol kártékonyabban hat, azok az erkölcsi károk pedig, amelyekkel a még meg nem állapodott életkorban történő alkoholfogyasztás jár, jóformán kiszámíthatatlanok”.

3. EGY KIS KOMPARATISZTIKA...

Angliában az 1908. évi Children Act úgy rendelkezett, hogy 14 éven aluliaknak kocsmába belépni nem lehet, az 1923. évi Bill of Lady Astor pedig a 18 éven aluliak szeszes itallal való kiszolgálását tiltotta meg.

Természetesen hasonló törvények más országokban is voltak, az eltérések elsősorban a korhatár-besorolásokban mutatkoztak. A korhatárt Ausztriában, Olaszországban és Jugoszláviában a 16. életévben állapították meg, ehhez képest a „védett kort” Luxemburgban a 17. életévnél, Lengyelországban és Svédországban pedig – az angol és a magyar szabályozáshoz hasonlóan – a 18. életévnél húzták meg. A korhatár Norvégiában volt a legmagasabb, ott egészen a 21. életévig érvényesítették a tilalmat. Igen érdekes volt a „megosztott” csehszlovák és a dán szabályozás: Csehszlovákiában a 16. életéven felül már megengedték a fiatalok borral és sörrel való kiszolgálását, ám a más szeszes italokkal való kiszolgálásukat egészen a 18. életévük betöltéséig tiltották. Dániában a községi rendőrhatalóságoknak volt joguk arra, hogy megállapítsák azt a korhatárt, amelyen aluliak számára „erős” italokat kiszolgálni nem szabad. E korhatár a 16. életévnél nem lehetett alacsonyabb. A svájci kantonok és az angol domíniumok többsége szintén életbe léptetett fiatalokúak alkoholfogyasztását tiltó rendelkezéseket.

4. „AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁSNAK A MAGÁNHÁZAK KÜSZÖBÉNÉL MEG KELL ÁLLNIA”

Az 1927. évi magyar törvény szerint nyilvános helyiségben vagy helyen 18. életévét be nem töltött személyt tilos volt szeszes itallal kiszolgálni. A törvényalkotó a korhatárt azért a 18. életévben állapította meg, mert úgy látta, hogy akkorra már nagyjából kifejlődik az emberi szervezet, és az ifjú önállóbb, családtól függetlenebb életbe kezd. A tilalmat csak a nyilvános helyiségekre/helyekre korlátozta, például vendéglőkre, kávéházakra, szállodákra, kocsmákra, automatabüfékre, üzletekre, kirándulóhelyekre, vásárokra, búcsújáráshelyekre és tánccmulatságokra. Ennek az volt

az oka – mint a törvény indoklása írja –, hogy „az állami beavatkozásnak [...] a magánházak küszöbénél meg kell állnia, mert az idevonatkozó tilalom végrehajtásának ellenőrzése fontos szabadságjogot érintene, de ezenfelül leküzdhetetlen nehézségekkel is járna”. Az indoklás szerint az otthoni alkoholfogyasztás ellen inkább az iskolában és iskolán kívül történő, célirányos felvilágosítással kell küzdeni.

Aligha meglepő tehát az, hogy a törvény végrehajtási rendelete a csendőrséget és a rendőrséget az ilyen ügyekben „kellő tapintattal” való eljárásra utasította, „nehogy az egyéni szabadság körébe mélyebben belenyúljanak”. Eljárásuk során kerülniük kellett, hogy a törvény rendelkezései a nép általános felfogásával és szokásaival kerüljenek szembe. Ezért a végrehajtási rendelet több példát hozott fel.

Nem ütközött például a törvénybe az, ha az ifjú otthon, családjá körében vagy más családnál vendégségben fogyasztott szeszes italt. Vétlen volt az a falusi gazda is, aki a felfogadott ifjú munkásainak szeszes italt szolgáltatott ki. Vétkes volt azonban az olyan személy, akinek a magánlakásán ellenérték fejében italozhatott az ifjú egyén. Az ilyen zugkocsmák felkutatását – ahová nem mint rokonok, barátok vagy ismerősök, hanem kizárólag szeszes ital fogyasztására jártak az emberek – a hatóságok kifejezett kötelességévé tette a végrehajtási rendelet. Ugyanakkor figyelmeztette a hatóságokat arra, hogy a „szokásos”, zártkörű összejöveteleket nem szabad háborgatni. A kocsmában, vendéglőben, kávéházban történő szeszes ital fogyasztás ugyanis nem ütközött a törvénybe, ha valamely család vagy több család együtt, saját tagjaira és barátaira szorítókozó meghívás alapján a kocsmá vagy vendéglő külön helyiségében tartott összejövetelt. Különösen akkor, ha az összejövetelnek alapja a családi élet valamely eseménye – például eljegyzés, házasság, keresztelezés – volt. Itt említjük meg, hogy a törvény a szeszes italokat csak példaként sorolta fel, a bort, a gyümölcsbort, a pezsgőt, a sört, a pálinkát és a likőrt nevesítette.

5. „NÁLUNK ÁLTALÁBAN ELTERJEDT SZOKÁS, HOGY A TEÁT RUMMAL FOGYASZTJÁK”

Ha kétségesnek tűnt, hogy az ifjú betöltötte-e a 18. életévét, korának „hatósági bizonyítvánnyal” való igazolását kellett kérni tőle. Az ifjút szeszes itallal kiszolgálni még felnőtt kíséretében sem lehetett, és számára szeszes italt felnőtt sem rendelhetett. A törvény azt viszont megengedte, hogy a fiatal szeszes ital fogyasztására jogosult személynek nyilvános helyiségen kívüli fogyasztásra szeszes italt vigyen. Ám még a törvény indoklása is elismerte, hogy „ez a kivétel egyes esetekben kijátszásra [...] vezethet”. Úgy gondolta azonban a jogalkotó, hogy „az ifjú egyén a családban elfoglalt helyzeténél vagy éppen szolgálati viszonyánál (háztartási alkalmazott) fogva ilyen beszerzéstől általában el nem tiltható.” Érdekesség, hogy eredetileg a fiatalok részére még kis mennyiségű rum kiszolgálását is megengedte volna a törvény. A Horthy-korszakban ugyanis „nálunk általában elterjedt szokás”, „hogy a teát rummal fogyasztják” – írja az indoklás.

A fent ismertetett rendelkezések megsértése kihágásnak minősült. A kihágás-

ra törvényileg kiszabható legsúlyosabb büntetéssel, két hónapig terjedő elzárással és kétszáznegyven pengőig terjedhető pénzbüntetéssel is sújthatták az elkövetőt. Nagyon fontos, hogy nem a fiatal bűnhődött, de – a korábbiakhoz képest változóan – nem is csak az üzlet tulajdonosa (üzletvezető). Azt büntették, aki az ifjú számára szeszes italt kiszolgáltatót, továbbá azt a felnőtt kísérőt, aki szeszes italt rendelt az ifjú számára vagy annak fogyasztására neki engedélyt adott, illetve az olyan szeszes ital eladásával foglalkozó üzem tulajdonosát, aki alkalmazottjától eltúrta a törvénysértő magatartást. Az olyan személy italmérési engedélyét pedig be kellett vonni, aki már háromszor büntetve volt azért, mert mást szándékosan lerészegített vagy részegnek, ifjúnak szeszes italt szolgáltatott ki. Az engedély bevonható volt egyéb esetekben is, tehát akár már az első elkövetéskor is. (Az italmérési engedély kötelező elvonásáról az állami italmérési jövedékről szóló 1921. évi IV. törvénycikk is rendelkezett, ez azonban még nem a 18, hanem a 12 éves korhatárt alkalmazta az ifjak esetében.)

6. HIÁNYZÓ RENDELETEK

A törvény sajnos igen szűkszavú maradt a másik szabályozási területére nézve: pusztán felhatalmazta a belügyminisztert, hogy rendeletben állapítsa meg, milyen korú ifjú egyének látogathatnak szórakozóhelyeket, tekintet nélkül arra, hogy ott szolgáltatnak-e ki szeszes italt vagy sem. Erre vonatkozóan az egységes szabályozás azért lett volna szükséges, mert e tekintetben az egyes törvényhatóságok eltérő szabályrendeletei voltak életben, ezeket azonban az ideiglenesen más-más törvényhatóság területén tartózkodó lakosság nem feltétlenül ismerte.

Noha a törvény 1928. január 12-én hatályba lépett, azt az említett belügyminiszteri rendelet nem követte. Ugyanígy nem követte az a népjóléti és munkaügyi miniszteri rendelet sem, amellyel a miniszter a 18. életévben meghatározott törvényi korhatárt a 24. életévre emelhette volna fel. Így értékét nagyban csökkentti, hogy – miközben az a tény önmagában is kétségkívül jelentős, hogy a Horthy-korszak jogalkotása már eljutott egy önálló ifjúságvédelmi törvényig – a törvény szabályozása teljesen egyoldalú volt, tehát lényegében csak a fiatalok szeszes ital-fogyasztásának tiltására korlátozódott és más területeket nem szabályozott, illetve, az ifjúság védelmére vonatkozó más, akkor már létező törvényi rendelkezéseket meg sem próbált a törvénybe integrálni.

✱

FÜGGELÉK

Itt a Somogy Vármegye Hivatalos Lapjából egy különleges jogforrást mutatunk be. Egy olyan tanfelügyelői rendeletet, amely 1922-ben keletkezett. Közlését a helyi vonatkozásokon túl az indokolja, hogy a törvény megszületése előtt öt évvel mutatott rá arra a problémára, hogy a fiatalság az elemi iskola elvégzését követően kicsapongó életmódot

folytat. Szemlélete ugyanakkor – a tanfelügyelő korlátozottabb hatásköre miatt is – a későbbi törvénytől jelentősen különbözött: a tiltás helyett a nevelés fontosságát emelte ki. A kaposvári tanfelügyelő a nevelőmunkában elsősorban a tanítók áldozatkész munkájára számított volna, emellett azonban hangsúlyozta a társadalom bevonásának szükségességét, az ifjúsági egyesületeknek pedig – azaz az önnevelésnek – különleges szerepet tulajdonított. Az idézett jogforrás rámutat a tanítók akkori nehéz anyagi helyzetére is. Arra, hogy Trianon után valóban ők voltak a „nemzet napszámosai”. (Hogy a rendelet – vagy tartalmi szempontból inkább útmutatás, állásfoglalás – szövegének olvashatóságát a mai olvasó számára megkönnyítsük, a szöveget modernizáltuk, azaz a modern helyesírás szabályai szerint közöljük.)

Somogy Vármegye Hivatalos Lapja, 5245/1922. szám

„Valamennyi elemi iskolai igazgató és tanító úrnak

Sajnálattal tapasztaljuk országszerte, hogy az elemi iskolából kinőtt fiatalság, különösen a háborús viszonyok miatt csak alig-alig fegyelmezett ifjúság a tapintatos, gondos vezetést nélkülözve, duhajkodásra, kicsapongó életre adja magát. Megdöbbenéssel olvassuk napról-napra a bűnöző ifjúságról szóló hírlapi közleményeket. A bíróságoknak nagy gondot ad a kiskorúak megjavítása. A társadalomnak is meg kell mozdulnia, és segédkezet nyújtani a hatóságoknak a magyar ifjúságnak helyes útra vezetésében, kik őseik erényein buzdulva, azoknak nyomdokain haladva, eszközei lehessenek Nagy-Magyarország újjáépítésének.

Legilletékesebbnek tartom a Tanítóságot arra, hogy az ifjúság továbbvezetését a kezébe vegye. Illetőleg a vezetést kezéből ki se engedje, hanem a továbbképző (ismétlő) iskola fölébe az ifjúsági egyesületet helyezze. Itt már ne egyedül működjen a Tanítóság, hanem a társadalmat is vonja munkába. A lelkészt, jegyzőt, orvost és a község intelligens lakosságát is bele kell vonni a munkába.

Mindenkinek éreznie kell, hogy a megcsonkított, lealázott Magyarország újjáépítését a jövő új nemzedéknek kell végeznie, úgy neveljük tehát azt, hogy biztosan számíthassunk ezen nemzedék ily irányú munkájára. A vezetésre, irányításra legalkalmasabbnak tartom az ifjúsági egyesületeket, mert az egyesület kebelében az ifjúság önmagát neveli, ha az irányítás megfelelő lesz.

Ismerem a tanítóság nagy részének nehéz anyagi helyzetét: tudatában vagyok annak, hogy a megélhetés gondjai és az iskolán kívüli egyéb társadalmi tevékenykedése nagy mértékben igénybe veszi idejét, de „a haza mindenekelőtt”, s ezen jelmondatot szem előtt tartva hívom fel a Tanítóságot az új munkára.

Alapszabály-tervezet az 1902. évi Néptanítók Lapja 14. számában található, ezt vezérfonal gyanánt használhatják a hitfelekezeti iskolák tanítói is.

Figyelemmel kísérem a Tanítóság ez irányú működését, és ha állandó díjazást ezen munkálkodásért nem is helyezhetek kilátásba, de gondoskodom arról, hogy a

kiváló eredményt felmutató tanító urak lelkiismeretes és kiváló működésükért elismerésben és jutalomban részesüljenek.

A már létező, vagy az ezután szervezendő ifjúsági egyesületekről nyilvántartást óhajtok vezetni, s ezért kérem, hogy a már működő egyesületekről, azok megalkotási idejéről és eddigi működésének eredményéről szíveskedjék nálam jelentést tenni.

*Kaposvár, 1922. évi április hó 20-án
Gönczi Ferenc kir. [királyi] tanfelügyelő*

Lieber Erzsébet: Önarckép – Gubancok II.

NÉHÁNY GONDOLAT ELŐLJÁRÓBAN

Munkánk elkészítéséhez az alapötletet a *Trianon és a magyar felsőoktatás*-program egyik problémafelvetése adta, nevezetesen, hogy miként lehetne egy-egésíteni a két háború közötti felsőoktatási intézmények hallgatói anyakönyveiben (törzslapjain) megjelölt „apja (gondnok, gyám) foglalkozása” típusú rovatban alkalmazott kategóriákat. Mindez abból a célból lenne fontos, hogy országos jellegű statisztikai feldolgozás céljára alkalmassá váljanak ezek az adatok. Ebben az általunk vizsgált tárgyban természetesen már készítettek korabeli kimutatásokat – épp ilyen összesítéseket összegzünk majd lejjebb. Látni fogjuk azonban, hogy az egykorú debreceni kategorizálás is mennyire parttalan, és hogy csak mérsékelt alkalmas a társintézményekkel való összehasonlításra.

Jelen munkánk ugyanis 1914 és 1949 között a debreceni tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi állás szerinti megoszlását nem a hallgatói anyakönyvek, hanem az egyetem egykorú évkönyvei és almanachjainak kimutatása alapján ismerteti. Az említett kötetek beszerzése több esetben is meghaladta a hagyományos könyvtári kereteket, hiszen az 1918/19. és az 1919/20., valamint az 1941/42 tanévit követően öt kiadatlan darab az egyetem kéziratárában; az 1947/48. és az 1948/49. tanévihez összegyűjtött anyag töredéke pedig a rektori hivatal iktatott iratai között, a Hajdú Bihar Megyei Levéltárban található csak meg.

A háború alatti tanévek

(Évkönyv 1914/1915, 53. – Almanach 1915/1916, 55; 1916/1917, 48.)

Kategória	1914/15.	1915/16.	1916/17.				
	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	
Állami	tisztviselő	35	31	24	14	35	21
Törvényhatósági		7	4	12	10	13	12
Községi		4	4	2	3	6	6
Magán, egyleti, iparvállalati		11	15	9	10	8	9
Tanár, tanító, lelkész	47	49	26	12	19	19	
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök, áll. okl. bíró	14	6	7	8	8	8	
Hadiszolgálatban álló	3	3	–	–	–	–	
Más értelmiségi, magánzó	32	19	13	14	17	14	
Nagy- és középbirtokos	14	12	4	3	9	8	
Kisbirtokos, gazda, földműves	13	18	26	17	16	12	
Gyáros, nagykereskedő, nagyiparos	4	7	8	4	6	8	
Kisiparos s ilyenemű kereskedő	18	17	14	16	16	13	
Házmaster, szolga	4	4	2	2	1	2	
Nagykorú hallgató	9	9	19	20	15	28	

Noha a fenti kategóriák több esetben is nehezen értelmezhetőek (pl. „magánzó”) vagy helytelenül lettek összevonva (pl. „nagy és középbirtokos”), rámutatnak arra, hogy a Horthy-korszakra jellemző tendenciák már érvényesültek az I. világháború alatt is. A joghallgatók többsége tisztviselő (37–62 fő), valamint tanár, tanító és

lelkész gyermeke (12–49 fő), de jelentőségét tekintve nem hanyagolható el az értelmiségi, a földbirtokos és az iparos családokból származók száma sem. Ez azonban a „más értelmiségi, magánzó” (13–32 fő), a „kisbirtokos, gazda, földműves” (12–26 fő) és a „kisiparos s ilyenemű kereskedő” (13–18 fő) csoportok összevonása miatt pontosan nem állapítható meg. A társadalom két „szélső” rétege a „gyárosok, nagykereskedők, nagyiparosok” (4–8 fő) és a „házmesterek, szolgák” gyermekei révén volt jelen (1–4 fő), a „nagykorú hallgatók” (9–28 fő) fogalma pedig ebben a kontextusban idegen elem.

Összehasonlító adatok az 1920/21. tanévről

(Évkönyv és Almanach 1920/1921, 228–229. – Az 1920/1921-es évkönyv egy másik helyen 1914/1915. és 1920/1921. között folyamatosan hoz adatokat a magyarországi egyetemi, műegyetemi és jogakadémiai hallgatók társadalmi rétegek szerinti megoszlásáról, de karonkénti lebontás nélkül. Sajnos a pozsonyi tudományegyetem csak orvos- és bölcsészszakkal szerepel, ezért a táblázatban nem tüntethettük fel. – Ld. még: VARGA Zoltán, A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944, Debrecen, k. n., [1967], 66–67.)

<i>A szülők társadalmi állása az 1920/21. tanévben</i>	<i>BTE</i>	<i>KTE</i>	<i>DTE</i>	<i>JA</i>	<i>A szülők társadalmi állása az 1920/21. tanévben</i>	<i>BTE</i>	<i>KTE</i>	<i>DTE</i>	<i>JA</i>
Nagybirtokos, nagybérlő	20	-	2	3	Kereskedelmi, v. közlekedési tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	202	57	36	76
Középbirtokos (bérlő)	26	3	10	27	Kereskedelmi, v. közlekedési segédszemély (altiszt, segéd, szolga)	69	17	19	30
Kisbirtokos (bérlő)	81	30	35	93	Kereskedelmi, v. közlekedési napszámos	-	-	-	-
Kisbirtokos (bérlő) – napszámos	2	-	-	-	Köztisztviselő (aktív, nyugdíjas)	336	75	50	134
Egyéb őstermelő (feles, majoros, kertész)	1	-	-	3	Pap, tanár, tanító (aktív, nyugdíjas)	114	49	56	130
Gazdasági tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	15	13	5	18	Más értelmiségi (orvos, ügyvéd, közjegyző, gyógyszerész) és ezek segédje	100	28	12	56
Földműves-munkás, napszámos	2	1	-	-	Közhiv., v. értelmiségi altiszt, v. szolga	21	6	3	17
Egyéb gazd. segédszemély (cseléd)	6	-	-	2	Katonatiszt (csendőrtiszt)	14	6	4	13
Nagyiparos, bányavállalkozó	14	7	2	7	Katona (csendőrt)-altiszt	4	-	2	2
Kisiparos, bánya – kisvállalkozó	110	34	25	76	Különböző ágbeli napszámos	1	-	-	-
Ipari, v. bányászati tisztviselő (aktív, nyugdíjas)	33	7	4	13	Tőkés, járadékos, háztulajdonos	29	1	3	1
Egyéb ipari, v. bányászati segédszemély (előmunkás, segéd, munkás)	21	13	1	14	Nyugdíjas tisztviselő, v. értelmiségi	3	-	-	-
Ipari, v. bányászati napszámos	-	-	-	-	Nyugdíjas altiszt, v. szolga	-	-	-	3
Nagykereskedő, közlekedési nagyvállalkozó	16	4	4	8	Magánzó, eltartásos	6	8	-	10
Kiskereskedő, közlekedési kisvállalkozó	69	19	6	63	Házi cseléd	-	-	-	3
Házaló-kereskedő, piaci árus	-	-	-	12	Egyéb v. ismeretlen	14	1	-	13

Jelmagyarázat: BTE = Budapesti Tudományegyetem; KTE = Kolozsvári Tudományegyetem; DTE = Debreceni Tudományegyetem; JA = Jogakadémiák

A '20-as években a szülők foglalkozására vonatkozóan adatokat Debrecenből csak egyetlen évkönyv közöl, az abban szereplő kimutatás viszont – kivételesen – országos összehasonlítást tesz lehetővé. Jól látható azonban, hogy a debreceni és az országos viszonyok jelentős eltérést nem mutatnak, mivel a jogászképzés arculatát meghatározó társadalmi tényezők a három egyetemen és a jogakadémiákon alapvetően azonosak voltak.

A '30-as évek

(Évkönyv és Almanach 1933/1934, 257; 1934/1935, 255; 1935/1936, 336; 1936/1937, 343; 1937/1938, 308; 1938/1939, 283; 1939/1940, 291.)

Kategória	1933/34.	1934/35.	1935/36.	1936/37.	1937/38.	1938/39.	1939/40.								
	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	pf.	I. f.	II. f.
Nagybirtokos bérlő	–	1	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Középbirtokos bérlő	15	16	14	16	15	18	13	15	14	12	19	17	1	18	8
Kisbirtokos bérlő	25	26	30	22	28	26	33	28	29	13	20	20	3	27	27
Földműves, napszámos	17	11	14	13	12	15	21	14	15	15	20	17	3	18	21
Gazdasági alkalmazott	11	12	6	10	2	3	6	6	9	10	10	3	–	5	8
Gyáros, gyárigazgató, nagyiparos	4	2	3	3	–	2	–	–	1	2	–	–	–	–	–
Kisiparos	37	28	51	44	38	22	26	29	33	26	37	36	4	38	39
Nagykereskedő, nagyvállalkozó	–	1	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
Kiskereskedő, kisvállalkozó	56	54	43	40	28	22	22	22	23	23	16	14	–	19	14
Kereskedelmi alkalmazott	7	14	9	10	2	5	4	1	–	–	–	–	–	4	2
Magánzó	29	16	33	26	21	28	17	18	17	5	8	6	–	16	7
Köztisztviselő, díjnok	155	163	126	121	130	101	112	113	90	91	107	98	5	108	103
Pap, tanár, tanító	117	105	98	77	87	63	75	56	61	72	76	79	6	83	75
Másféle értelmiség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész)	40	31	43	27	28	23	28	25	29	24	27	21	–	17	13
Altiszt	25	10	11	6	5	3	5	5	22	10	9	5	–	4	6
Katonatiszt	10	8	11	8	10	6	13	9	9	9	7	8	1	3	5
Katonaaltiszt	11	9	12	5	7	12	5	9	10	6	5	6	–	8	6
Tőke- és háztulajdonos	1	13	4	5	8	2	2	2	1	2	–	–	–	–	–
Nyugdíjas tisztviselő	24	11	85	89	78	92	112	77	79	66	71	75	13	90	92
Egyéb nyugdíjas	14	8	–	8	1	1	7	–	8	1	4	2	–	3	4
Nyugdíjas altiszt	5	14	–	1	6	–	6	5	10	8	–	4	–	–	–
Magántisztviselő	28	20	12	21	31	26	20	15	22	18	24	28	2	17	10
Házi cseléd, munkás	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2

Jelmagyarázat: f. = félév; pf. = pótfélév

A hallgatók származás szerinti megoszlását az 1933/34. tanévtől a források már rendszeresen közlik, és az ekkor megállapított kategóriákat a II. világháború végéig többé-kevésbé következetesen végig is viszik. Figyeljük meg, hogy a „köztisztviselő, díjnok” (90–163 fő), a „pap, tanár, tanító” (56–117 fő), a kiskereskedő, kisvállalkozó” (14–56 fő), a „kisiparos” (22–51 fő) és a „másféle értelmiségi” (13–43

fő) családok gyermekeinek száma változatlanul magas, a „nagykereskedő, nagyvállalkozó” (0–1 fő), a „nagybirtokos, bérlő” (0–1 fő) és a „házi cseléd, munkás” (0–2 fő) kategóriába sorolt szülők aránya pedig tartósan alacsony maradt. Ennek a helyzetnek a konzerválását a diáktámogatási rendszer még inkább elősegítette, hiszen a köztisztviselői egész- és fél-tandíjmentességen, a köztisztviselői szigorlati díjkezdemenyen, a köztisztviselői ösztöndíjon, majd az ezt pótló segélyen keresztül a jogi felsőoktatásban egy amúgy is stabil bázist szilárdított meg.

A '40-es évek

Évkönyv 1940/1941, 155; 1941/1942, 352; 1942/1943, 448–449; 1943/1944, 199–200; 1944/1945, 110–111; 1945/1946, 148–149; 1946/1947, 153. – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (HBML), VIII. 1/b. (Debreceni Tudományegyetem, m. kir. Tisza István-Tudományegyetem, Kossuth Lajos Tudományegyetem) Rektori Hivatalának iratai, 2425/1948–49. (46/1947–48. e. qu. sz.) 106. doboz. – HBML VIII. 1/b. 514/1948–49. (133/1948–49. e. qu. sz.) 107. doboz (a 206.675/1948. VI. VKM nyomán).

Kategória	1940/41.	1941/42.	1942/43.	1943/44.	1944/45.					
	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.	I. f.	II. f.
Nagybirtokos, bérlő	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Középbirtokos, bérlő	30	20	–	–	28	30	12	13	6	8
Kisbirtokos, bérlő	27	21	46	44	27	10	52	52	19	14
Földműves, napszámos	32	31	40	38	33	31	38	41	19	17
Gazdasági alkalmazott	–	2	9	4	10	15	5	–	6	2
Gyáriigazgató, nagyiparos	2	1	1	1	1	1	5	4	–	–
Kisiparos	53	43	45	47	50	59	69	67	31	30
Nagykereskedő, nagyvállalkozó	–	–	–	–	1	–	2	2	–	–
Kiskereskedő, kisvállalkozó	18	17	31	26	28	20	30	23	22	28
Kereskedelmi alkalmazott	–	–	–	–	–	–	2	1	–	–
Magánzó	7	3	1	3	4	4	5	6	2	–
Köztisztviselő, díjnok	93	86	113	97	129	120	142	135	91	69
Pap, tanár, tanító	91	76	99	88	81	63	97	87	47	28
Másféle értelmiség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész, mérnök)	18	19	17	21	31	24	38	34	22	15
Altiszt	9	8	7	6	7	7	14	14	–	–
Katonatiszt	8	8	6	6	23	16	10	6	6	2
Katonaaltiszt	10	7	10	15	9	6	14	15	10	3
Nyugdíjas tisztviselő	87	67	90	85	82	81	84	83	50	34
Egyéb nyugdíjas	5	4	–	2	10	10	15	12	–	–
Magántisztviselő	23	23	27	23	19	13	10	20	9	11
Házi cseléd, munkás	1	–	–	4	–	–	2	1	1	1

Jelmagyarázat: f. = félév

HOLLÓSI GÁBOR: A DEBRECENI JOGHALLGATÓK TÁRSADALMI HÁTTERE (1914–1949)

A háború utáni évekre vonatkozó adatokat külön táblázatban mutatjuk be, mivel az egyetemi társadalom szerkezetében jelentős változások történtek.

Kategória	1945/46.		1946/47.	1947/48.		1948/49.*			
	I. f.	Új kategóriák II. f.		I. f.	Új kategóriák II. f.	I. f.	II. f.		
Birtokos	35	41	Önálló törpebirtokos 10 holdon alul	31	24	46	43	5 holdig	4
								10 holdig	2
			Gazdálkodó 10 holdon felül	40	40	58	42	10 holdon túl	–
Földműves, napszámos	38	36	Mezőgazdasági alkalmazott	21	8	17	18	Mezőgazdasági munkás	16
Gazdasági alkalmazott	–	7							
Gyárigazgató, gyáros	–	–	Önálló iparos	48	34	65	59	Nagyiparos	–
Iparos	63	65						Kisiparos	22
Kereskedő	19	32	Önálló kereskedő	22	27	29	22	Nagykereskedő	–
Kereskedelmi alkalmazott	–	–	Kereskedelmi alkalmazott	–	1	6	4	Kiskereskedő	7
Magánzó	–	–	Kereskedelmi munkás	2	–	–	–		
Köztisztviselő	93	113	Állami alkalmazott	195	162	206	205	Közhivatalnok	54
Pap, tanár, tanító	50	58	Egyéb értelmiség	78	73	111	86	Orvos	–
Másféle értelmiség (orvos, ügyvéd, gyógyszerész, mérnök)	22	25						Ügyvéd	–
								Mérnök	–
								Más értelmiségi	9
Altiszt	17	13	Egyéb foglalkozásbeli	15	9	26	4	Magánhivatalnok	4
Katona	6	16							
Nyugdíjas	50	82							
Magántisztviselő	8	7							
Munkás	1	4	Ipari munkás	14	11	16	9	Ipari munkás	10

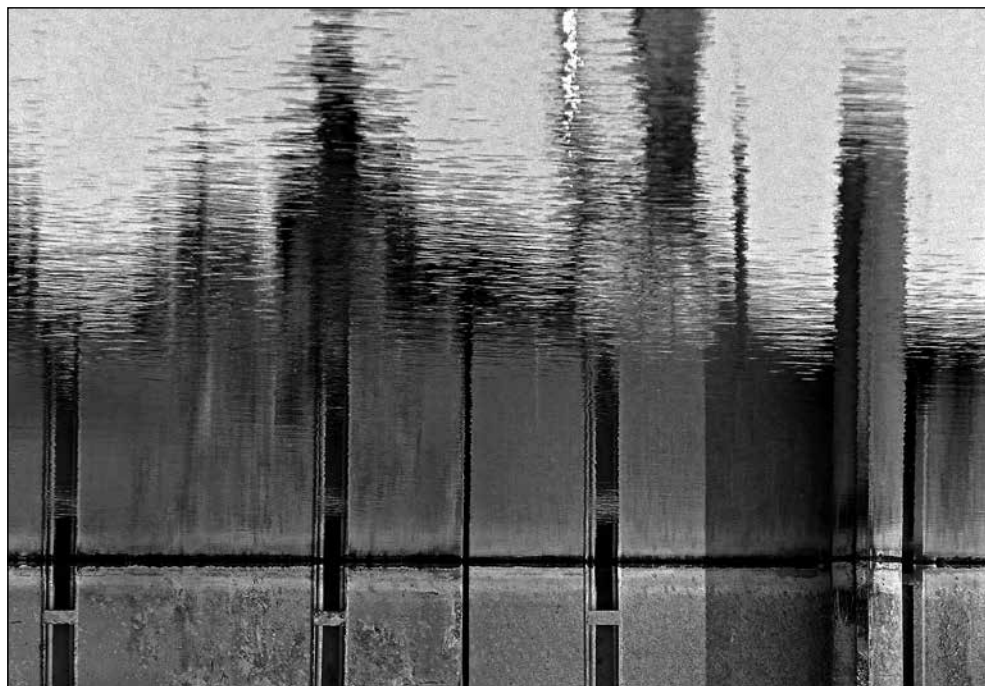
Jelmagyarázat: f. = félév; * = az 1948/49-es tanév adatai csak az első félévre felvett és beiratkozott első éves joghallgatókra vonatkoznak!

1948 szeptemberében pedig már nem vették fel azt, akinek tíz holdon túli birtokos, „kulák” volt az apja, és a régi, szóhasználatukban „reakciós” értelmiség utánpótlását a politikai rendszer szintén megakadályozta. Arra törekedtek, hogy a felsőoktatásban az ipari (10 fő) és a mezőgazdasági munkásának (16 fő) biztosítanak teret, és ezt a célt a munkástanfolyamok és szemináriumok megszervezésével az idősebb korosztályra is kiterjesztve igyekeztek elérni. Ennek ellenére – és nemcsak Debrecenben – a szignifikáns és meghatározó részarányt még mindig a közhivatalnokok (54 fő) és a kisiparosok (22 fő) gyermekei adták, így a fennálló helyzet megváltoztatását a Politikai Bizottság egyre erőteljesebben követelte. Ez azonban a debreceni jogi kart már nem érintette, mert a debreceni jogászképzés az 1949/50. tanévtől kezdve „szünetelt”.

KÖVETKEZTETÉSEK HELYETT

Az „adatok” szóval utaltunk rá már munkánk címében is, hogy a táblázatszerű összegzésekkel elsősorban ezeket a további kutatásokat kívánjuk elősegíteni és ösztönözni. Reméljük, hogy adatsoraink segíteni fognak abban, hogy a *Trianon és a magyar felsőoktatás*-program keretében egységesíteni lehessen a hallgatók társadalmi háttérét jelölő egykorú kategóriákat.

Ezzel összefüggésben nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a kutatások során érdemes lehet kiindulópontnak tekinteni azokat a csoportosításokat, amelyeket a korabeli egyetemi évkönyvek alkalmaztak. Természetesen nem állítjuk, hogy ezek minden tekintetben szabatosak lennének: 1945-ig például nem tudjuk meg, hogy a debreceni évkönyvekben a nagybirtokos, a középbirtokos és a kisbirtokos csoportok között a határt hol húzták meg. Figyelemre méltó azonban az 1920/21. tanév országosnak tekinthető összesítése, továbbá, hogy milyen társadalmi csoportok megkülönböztetését tartották épp akkor lényegesnek (például az értelmiségen belül „pap, tanár, tanító” és „más értelmiségiek”: mint orvosok, ügyvédek, közjegyzők és gyógyszerészek). Úgy véljük, hogy mindezeknek egy modern csoportosítás szempontjából komoly jelentőségük lehet.

Lieber Erzsébet: Koyanisquatsi 4.

Ugyanaz

akár egy / esetlen
böszme bárányfelhő
dőrén HISZED
megváltod magad
: ha
túlélsz

jelened / múltad is
szakadt sárkányernyő
elviharzik OZIRISZ
halott vagy
: úgy
élsz

Lieber Erzsébet: Tál – sziget 1.

Beata morte nihil beatius

amikor a ...

hallgat

:

...

amikor a ...

szeret

:

...

amikor a ...

poharazgat

:

...

amikor a ...

töpreng

:

...

amikor a ...

remél

:

...

amikor a ...

felsír

...

:

meghal

:

...

nos

meg

hal

Egyetlen út sem

A távolság amit magamban
örzök, akár egy átvilágított
éjszaka.

Egyedül hallgatom a
csend szavahihető
mondatait, születésről,
életről, halálról.

Itt élek a tél lidérces
szelei között a délelőtti
havazás némaságában.

Elleng a csend. Az ölelés
forró éjjele nem takargat
suttogást, hallgató virágzást.

Elsuhogtak a fényküllők
arany pásztái...

Álmaimban távoli mezőkről
ügetnek felém lobogó sörénnyel
a gyermekkor meghajszolt lovai.

Mennyei ménes nyerít,
sörényes virradat...

Hiába tudom, hogy van
egy ház, hiába tudom,
melyhez egyetlen út
sem vezet már.

Lieber Erzsébet: Ház-lap 3-6.

Szülőföld

Az erdőre frissen rászállt az ősz.
Sziszegő színeit ejti az
avarra a tünékeny délután.
Kötve vagy ehhez a tájhoz,
mint láncsal a kerék,
mint a Nap küllője a földhöz.
A szülőföld harangja
szívedben kongat. Az utcák
kézen fognak, tenyerükben
dédelgetnek, rád terítik por
selymeiket. Belenézel tágra nyílt,
révedező szemmel a kérlelhetetlen
emberi sorsba. Bárhol élsz,
napjaid, mint felbélyegzett
levelek indulnak hazafelé.
Itt testvéred a leggyaralóbb
teremtmény is.
Valami örvendező félelem
torkon ragad. Valami megerősít.
A falu szelíd dombjai őrzik
tekinteted, a végtelenségbe
vonulva tovább.

Lieber Erzsébet: Víz-sziget, land art-projekt 2.

Amikor Papp Árpádnak segítettem vinni a keresztjét

Ez most érdekel? Valahogy ezzel kellene kezdeni minden emlékezést. A régi csatákra emlékező veteránokat hamar meg lehet unni, kivéve, ha valamilyen szempontból aktuálissá válik, amit mondanak. Ebben bízom, amikor belevágok ebbe a dolgozatba. Hiszen két ponton is számot tarthatok a Tisztelt Olvasó érdeklődésére.

Az új idők hajnalán privatizálták a magyar Parnasszust, anyagát széthordták, lett belőle sok szemétdomb a különböző portákon, amelyek tetején mindenütt más kakas kukorékolhat. (Elnézést a keserű hasonlatért – aki manapság gyakran ül különböző kuratóriumokban, gyakran találkozik azzal a jelenséggel, hogy a döntésre kiválasztottak legfeljebb saját jelöltjeiket ismerik.) Szerencsére ez a folyamat mostanra megfordulni látszik. A magyar irodalmat ma éppen egy értékcentrikus regionalitás mentheti meg attól, hogy a fővárosi beháborúk martalékává legyen. Papp Árpád életművének sorsa is ezt a pozitív folyamatot igazolja.

Vannak vele kapcsolatos tények, amelyek akár valamilyen hurrá-optimizmust is igazolhatnának. A költő rangját egyetlen kritikusa sem vonta még kétségbe. (Nem olvasó kritikusokat nem veszünk figyelembe). Az életmű homogén, költői alkatából következően Papp Árpádnak nincsenek rossz versei, sőt verssorai sem. S ami talán a legfontosabb: szomorúan kell beletörődnünk, hogy a magyar költészet világirodalmi jelentőségű értékeinek túlnyomó része elvész a nyelvhatárok vámjainál. Ám Papp Árpád versei „vámmentesen” fordíthatóak.

Mindezt figyelembe véve nagyon kis ráfordítással egy többféle szempontnak eleget tevő, gondosan szerkesztett Papp Árpád-kötet (több idegen nyelvű mutációval együtt!) hatásosan képviselhetné verskultúránkat. Ez nem csupán pénzkérdés. Papp Árpád esetében szakmai konszenzusra van szükség. Egyértelműen ki kellene mondani, hogy az életmű szövegtengerében az a vékonyka kis verseskötet a lényeg. Ez a nagy műveltségű filosz irigylésre méltó szellemi kalandokat élt át a Mediterráneumban. És erről hitelesen igyekezett tudósítani bennünket is. De verseiben ennek a kalandozásnak legszebb pillanatait magas hőfokon élhetjük át vele. Műfordítóként kényelmes. Nem vállalja a különleges nyelvi-ritmikai-zenei mutatóváltásokat követelő kihívásokat. Olyan verseket keres, amelyeket ő is megírhatott volna, amelyekbe kényelmesen belebújhat, hogy saját nyelvén és hangján megszólaltassa azokat. De ezek a szövegek hasznosak, a maguk nemében színvonalasak. Nem kiváltságos értékek azonban, mint a versek! Hogy a regionalitás szellemében fogalmazzak: ha valaki Kaposvárhoz kötődő értékeket keresve költészetünkben a metszéspontoknál jobbra vágyna, az mehetne vissza egészen Csokonai *Dorottyájáig*.

Az már egészen más (mellesleg szomorú) kérdés, miért ilyen vékony kötet ez az életmű, miért nem akart gyarapodni az utolsó 30 évben, miért nem merete megírni a költő élete legfőbb művének ígérkező versét, a *Tórárt*.

Nem ígérem, hogy valamennyi égető kérdésre választ tudok adni. Sőt kétlem, hogy ez bárkinek sikerülhetne. Én csupán a költő indulásának közösen átélt élményeit eleveníteném fel. Előrebocsátom, utálom az összeesküvés-elméleteket. Papp

Árpádnak – emlékeim szerint – nem voltak ellenségei, rosszakarói. Egyszerűen az érkezők belefektették a kor kultúra-mechanizmusának prokrusztész ágyába. Mások túléltek ezt, ő egy kicsit belerokkant. (Én is, jegyzem meg, ezért lehetek vele az átlagnál empatikusabb.)

A legvidámabb barakk kultúrpolitikájának különféle mechanizmusairól kénytelen leszek többet írni, mint azt általában egy költő életpályája egyik szakaszának felvázolása igényelné. Papp Árpád verseinek egyik értéke a bennük tükröződő világ képeinek mikroszkopikus pontossága. Illő, hogy az ő kálváriának stációi is legyenek hitelesek.

Dolgozatomnak nem véletlenül választottam a *Metszéspontok* címet. Mind a ketten saját életutunkat jártuk, amelyek időnként metszettek egymást. Ám amit magamról mondok, az csupán korrajzom hitelességét szolgálja.

ELSŐ STÁCIÓ: A sajtóengedély

„Papp Árpádot kellemetlen körülmények között ismertem meg. A munkahelyemen... (Derűtség.) Nem kell félreérteni, az volt kellemetlen, hogy jött engedélyeztetni a kötetét, én meg nem tudtam mit ígérhetek neki...” Magamat idézem, így kezdtem el a kálvária egy későbbi stációjában államellenes izgatásnak minősített Papp Árpád-bemutatómat Kaposváron. Valamiért máig megragadt az emlékezetemben az a pillanat, amikor szobatársam, a lelkes somogyi lokálpatrióta, Rádics József betereli hozzám a magánkiadás engedélyezésért a kiadói főigazgatósághoz forduló költőt, és a kézirattal lektori jelentésekkel és minden más kellékkel felszerelt szerkesztőt, Szíjjártó Istvánt. Kínos percek következtek: nem volt témánk. A bürokrácia működéséről Rádics már előzetesen felvilágosította őket, én megígértem, hogy mindent elkövetek, érdeklődjenek, mondjuk, két hét múlva. Jóska is mindent megígért nekik, ő be is tartotta, addig piszkált, amíg el nem olvastam a kéziratot. Onnantól kezdve önjáró lettem.

A '70-es évek magyar könyvkiadása egy szigorú, merev, de logikusan felépített, így működőképes struktúra volt. Volt 12 állami kiadó, továbbá saját kiadója volt a pártnak, a hadseregnek, a szakszervezetnek és az Akadémiának. Minden kiadónak szigorúan meghatározott profilja volt, ha valamelyik a szomszéd rétfjére tévedt, akkor is megdorgálták, ha a szomszéd egyébként nem tiltakozott. Állandó profiltisztogatásokkal igyekeztek elérni azt az ideális állapotot, miszerint bármilyen kézirat sorsáról csak az arra illetékes kiadó dönthessen. Kivételek persze akadtak, de ilyesmit csak a legfelsőbb akarat (az Aczélos [utalás Aczél Györgyre, az állampárt hírhedt kultúrpolitikására – *a szerk.*] tekintet hagyhatott jóvá).

Eleve gyanús volt minden kiadási szándék. Még súlyosabb renitenciának számított, ha magánszemély akarta művét megjelentetni. Talán ezért okoztak a pár száz példányos szamizdatok rendkívüli fejfájást az erre érzékeny fejeseeknek. Persze azok írásaikban eleve támadni is akarták a rendszert. Ám a magánkiadásra engedélyt

kérő szerzők legtöbbször csak kinyomtatva akarták látni művüket és főleg nevüket. Sosem értették, miért pont tőlük féltik ezt a rendszert. Fogalmuk sem volt, mi a szerepe a precedenseknek egy fél-jogállamban.

Az 1949-es alkotmányban ugyanis Rákosiék biztosították a sajtószabadságot. Ez persze írott malaszt maradt a rendszerváltásig, ám a Kádár-kor sarkalatos alapelvei közé tartozott, hogy minden időben megfelelően kozmetikázott képet mutasson magáról, egyaránt kelet és nyugat felé. Megfelelően kézben tartva a dolgot – gondolták a rendszer vezetői – a magánkiadások a magyarországi szabadság felmutatható dokumentumai lehetnek nyugat felé. Kelet felé pedig csak arra kellett vigyázni, hogy ezekben a gyakorlatilag észrevehetetlen kiadványokban se lehessen olyan birodalmi tabukat sértő kitételeket találni, amelyek jó alapokat szolgáltatathatnának egy-egy Moszkvába címzett feljelentéshez. (A világhatalom paranoiája kiszámíthatatlan volt. Amikor például Császár István *Úti naplójában* azzal tréfálkozott, hogy a hatóságok a Seremetyevó repülőterén elvették két óráját, azt ígérve, hogy hazafelé menet visszkapja azokat, a finom célzást megmagyarázó feljelentők elérték, hogy Jovánovics Miklós alatt megingott az *Új Írás* főszerkesztői széke.)

Az ilyen malőrök kivédésére szolgáltak a cenzori hivatalok mindenütt, minden időben. A Kádár-kori Magyarországon azonban nem volt – hagyományos értelemben vett – hivatalos cenzúra. Ezt az alkotóműhelyek (szerkesztőségek, stúdiók, színházak stb.) „felelőssége”, vagyis öncenzúrája helyettesítette, s mindez a konszolidációt volt hivatva elősegíteni. Míg a cenzor csak a tiltásban volt érdekelt, az alkotóműhely vezetője abban, hogy ha kényszerű változtatásokkal is, de a publikáció megjelenjen. Így lehettünk tanúi annak, hogy közismerten keményvonalas elvtársak (volt ÁVH-sok) bátrabban mozogtak a korszak három T-vel (Támogatás–Tűrés–Tiltás) jelzett, folyamatosan újrarajzolódó viszony- és engedélyezési határmezsgyéinek rendszerében. Ám ami legfontosabbnak számított az Aczél György nevével fémjelzett kádári kultúrpolitika számára, hogy ezzel a módszerrel valójában – észrevétel nélkül – cenzori munkára tudta befogni a korszak alkotó értelmiségének számottevő részét. Ha egyszer a szorgos kutatók minden papír-kásahegyen átrágják magukat, csodálkozva láthatjuk majd, hogy halhatatlan érdemű alkotók lektori minőségükben hogyan akadályozták meg más halhatatlan érdemű alkotók műveinek publikálását. Látszólag talán nem csináltak nagy bajt, hiszen a rendszerváltáskor nem ugrottak elő a fiókokból addig tilalom alá eső remekművek. Ugyanakkor alkotópályákat törtek meg vagy deformáltak, a perifériára szorítottak jobb sorsra érdemes tehetségeket. Mint például Papp Árpádot.

A magyar könyvkiadás akkori offenzív-defenzív funkcióinak működését pontosan tükrözik a sajtóengedélyek megadásának kritériumai. Elvárás volt, hogy a megjelentetendő könyv szerepeljen a kiadó – a tervtárgyaláson jóváhagyott – éves tervében, a kötet nyomdába adásakor pedig a sajtóengedélyhez egy szerkesztői és két lektori jelentést kellett csatolni. Ha ezekből bármilyen probléma volt kiolvasható, akkor be lehetett kérni a kéziratot. Ilyenkor a kiadóért felelős, éber főelőadó tisztelte volt, hogy pártszempontból biztos ítéletű lektorokat keressen a bizonytalan sorsú műhöz,

és azután – ezek véleményét összegezve – javaslatot terjesszen be a főigazgatóhoz. Persze a botránys esetek túlnyomó részében valami följelentésre mozdult meg az egész apparátus. Rendszerint már megjelenés után.

Mint látható ebből, egy kéziratnak a biztonsági kapuk egész rendszerén kellett áthaladnia a nyomdafestékgig. A magánkiadások esetében azonban ez a folyamat túlságosan leegyszerűsödött volna. Egy-egy ilyen esetben az alkotmány adta jogával élni kívánó állampolgár mindenekelőtt köteles volt bemutatni a művek kiadására illetékes állami kiadó (kiadók) lemondó nyilatkozatát. Kéziratához mellékelnie kellett legalább két – a kiadást támogató – lektori véleményt. A lektorok csak vitathatatlan illetékességű szakemberek: írók, tudósok, kritikusok vagy éppen állami kiadók-nál dolgozó szerkesztők lehettek. Az állami kiadásban kulcsszerepet betöltő felelős szerkesztő szerepe ezúttal – paradox módon – az engedélyeztetési procedúrát végző főigazgatósági főelőadóra hárult. Legalábbis a hivatal minden téren ezt várta el beosztottjától.

Papp Árpád szerencséjére én rossz hivatalnok voltam. Egymással versengő kiadók esetén a lektor legfőbb feladata a kézíratszerzés. Az akkori monopolhelyzetben viszont inkább a kézirat-elhárítás volt. A mesterségesen nyomottan tartott könyv-árak mellett a kiadók elsősorban állami támogatásból tartották fenn magukat. Valamennyien kísérleteztek nyereséges termékekkel, de ezt a 70-es években még függetlenedési kísérletnek fogták fel a kultúrpolitika irányítói, és nem nézték jó szemmel. Így természetes volt, hogy a különféle szempontokból meghúzott keretekbe csak meghatározott számú mű férhetett bele. Ezért a kiadók a jelentkezők között könyörtelenül szelektálni kényszerültek. A magánkiadásoknak azonban nem voltak az államkasszáat érintő terhei. De főnökeim azt várták el tőlem, hogy ne törődjek holmi jogokkal, inkább elfogadhatónak tűnő indokokat keressek az elutasításhoz. Tartsam csukva ezt a kiskaput, különben huzat lesz az egész házbán.

Utólag nekem is különös, ebben az ügyben, ezért a kötetért miért csatázhattam ilyen nyíltan főnökeimmel, leginkább magával a főigazgatóval, Marczali Lászlóval. Valamiféle patriarchális, barátinak is mondható kapcsolat alakult ki köztünk. Bármikor bemehettem hozzá, ilyenkor elővette kedvenc témáinak egyikét. Vagy a Bach-rendszer jogalkotásáról cseréltünk eszmét, vagy a háború utáni koalíciós évek Belügyminisztériumáról, ahol ő volt a Jogi Főosztály vezetője, amíg csak a Rajk-ügyben le nem tartóztatták. De ha az aznapi témát kimerítve valamilyen magánkiadás-sal merészeltem előhozakodni, azonnal kirúgott. Szerencsémre meg akart győzni. Az értelmemre apellálva próbált lebeszélni arról, hogy néhány dilettáns érdek képviselőjében fecsérlem el a drága időmet, nem is szólva az övéről. Én pedig a meghurcolt, halálra majd életfogytiglani börtönre ítélt ember moráljára próbáltam hatni, ne kövessünk el jogtalanságokat, ha nem muszáj. (Ez is tipikus kádárkori helyzet volt. A szerencsésebbek a keleti blokk más országában is kijöhettek a börtönből, de – a háborús érdemeket szerzettek leszámítva – a hatalomba már nem engedték vissza őket. Marczali karrierjét azonban maga Aczél egyengette, akinek börtönírnokként számos szívességet tehetett. Ez a tény különleges védettséget biztosított neki. Egyszer

legyávázta az egész kiadói osztályt, mert a távollétében nem mertünk egy főigazgatói hatáskörbe tartozó ügyben dönteni. Mindenki csak nyelt, csak én vettem tréfára a dolgot:

– Könnyű neked, te tudod, hogy Aczél elvtárrsal ültél együtt, de én nem tudom, hogy kivel fogok együtt ülni.

Szociál-feudalizmusunkban a személyes érdemekre osztott rangok, a különféle hűbéri láncolatok gyakran fölülírták a hivatali hierarchiát. Ugyancsak feudális örökségnek számított az is, hogy ez a hatalom idegennek tekintette saját szakapparátusát.

A 70-es évek elején sok tehetséges fiatal kezdte pályát a Kiadói Főigazgatóság, vagy a munkában hozzá kapcsolódó Irodalmi Osztály szakreferenseként. A könyvszakmán belül került vezetői pozícióba Molnár Magda, Reviczky Béla, Szappanos Balázs, Zentai Péter László, Zöld Ferenc. Lapszerkesztő lett Pete György, olvasás-szociológus Gereben Ferenc, a nagypolitikába is belekanyarodó életpályát futott be Ódor László. A hatalom gondosan összeválogatta ezt a csapatot, használta céljai elérésének érdekében, de nem bízott benne. Még a munkájukhoz egyébként szükséges bizalmas anyagokat sem adta a kezükbe.

A magánkiadások ügyintézése ugyan csak egy töredékét tette ki a munkámnak, de egzaktul kimutatta, melyik oldalon állok. A szívós munkával kivert sajtóengedélyeket mindmáig sikernek érzem, az elutasítások az én kudarcaim is. Nem tudtam megvédeni ügyfelem alkotmányban lefektetett jogait. Persze azokra a könyvekre emlékszem legszívesebben, amelyeket magam is kiadtam volna: például Kovács István, Nógrádi Gábor verseire vagy a különös tehetségű cigányfestő, Balázs József kötetére, amelybe én könyörögtem bele a költségeket növelő, színes nyomtatásokat. A *Metszéspontok* engedélyeztetése volt a legfontosabb munkám. Nem csak szívósnak, hanem taktikusnak is kellett lennem. Ha a legfőbb hatalom nem akart igent mondani, nem volt szabad megvárnom, amíg nemet mondhatott volna; közben hihető kifogásokkal kellett nyugtatnom az egyre türelmetlenebb Papp Árpádot, mert már akkor is sejtettem, képes lenne egy asztalborogató gesztussal visszavonni kérelmét. De szerencsénk volt, a sokadik betérjesztésemre rákerült az engedélyre az áhított szignó, aláírhattam a sajtóengedélyt. A második kiadást már saját hatáskörömben engedélyeztem. Ezzel véget is ért hivatalnoki szerepem ebben a Kádár-kori kálváriában. A további stációkba már önként kerültem bele.

MÁSODIK STÁCIÓ: Egy váratlan siker

A Szovjetunióban állítólag azért tűrtek meg csak négy irodalmi folyóiratot, mert Sztálin elvtárs csupán ennyit volt hajlandó átlapozni. A magyar kultúrpolitika és kultúra beháborúinak krónikáját is kitűnően össze lehetne állítani folyóirataink egzakt adataiból: milyen előzményekből jöttek létre? Hogy alakult terjedelmük, példányszámuk? Kik szerkesztették őket, és hányszor cserélték ezeket a szerkesztőket?

A 60-as évek Magyarországon – leképezve a könyvkiadást – két központi irodalmi folyóiratot tűrtek meg. Volt tehát Szépirodalmi és Magvető Könyvkiadó, valamint a *Kortárs* és az *Új Írás*.

Aztán '68 egy kicsit föllazított mindenkit. Igaz, hogy a csehszlovákiai reményeket eltaposták, de a nyugati diáklázadásokat úgy lehetett propagálni, mint a kapitalizmus hanyatlásának kétségtelen jelét. Közben ez a kapitalizmus hozzánk is egyre jobban beszivárgott. Doktor Agy az új mechanizmus játékszabályait magyarázva a piac mindenhatóságának ígéretével festette elénk a szép jövőt. A pluralizmus, a versenyszellem olyan helyeken is hatott, ahol korábban nem számíthattunk erre. A KISZ vezérkara például vastagabb szeletet követelt a hatalomból, beleértve ebbe a kultúrát is. Több újságot akart, több helyet a televízióban, a rádióban, a filmgyártásban. Pénzt színházra, művészegyüttesekre.

Testvérszervezetének, a Komszomolnak még a szovjet gerontokráciában is sokkal jobb pozíciói voltak. A *Komszomolszkaja Pravda* 13 milliós példányszámmal sokáig vezette a napilapok világranglistáját. A négy korábbi nagy folyóirat közé ötödikként befurakodó *Junoszty* példányszáma is meghaladta a két és fél milliót. A KISZ is könyvkiadót és folyóiratot akart magának. Nem politikai okai, inkább reprezentációs céljai voltak vele. A hivatalos kultúrpolitika – az élén Aczél Györggyel – azonban ellenállt. Talán bővlinak érezte az új kínálatot, talán csak a hatalmát vonakodott bárkivel megosztani.

1972-ben ingatták meg először a magyar reformot a KGST konzervatívjai. Érdekes véletlen, hogy ekkor sikerült beerőszakolni a KISZ-sajtó lobbijának egyik kulcsemberét, Szilvási Györgyöt a Móra Kiadó igazgatói székébe. Aki aztán tíz évre visszahozta az ott dolgozóknak – munkásgyűlésestől, munkaversenyestől – a Rákosi-korszakot.

A kialakuló polgárháborút Maróthy László és Aczél csatája döntötte el. Ez idő tájt tette a KISZ-vezetés első kísérleteit a *Mozgó Világ* néven létrehozandó folyóirat elindítására. 1971 és 1974 között számonként engedélyezett, többnyire tematikus – irodalmi és művészeti szemle műfaji megjelöléssel indokolt – antológiák láttak egymás után napvilágot. A szerkesztőkre bármilyen folyóiratot rá lehetett volna bízni. Voltak közöttük írók, mint Gáll István, vagy Simonffy András, és politikai karriert is vállaló tudósok, mint Szabó B. István vagy a próbálkozás örök szürke eminenciása, az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat politikai lektorátusának vezetője, Borbély Sándor.

Mégis, a *Mozgó Világ* a lapengedélyt csak akkor kapta meg, amikor 1974-ben Aczél helyzete megingott, és mindenható központi bizottsági titkárból bizonytalan sorsú miniszterelnök-helyettesé fokozzák le. De hogy ellenfelei se örüljenek maradéktalanul, az eddig az ügyért fáradozók mind kikerültek a folyóirat induló csapatából. A főszerkesztő Veress Miklós lett, a helyére hamarosan Kulin Ferenc lépett. Az, hogy végül itt sikerült az egyik első ellenzéki szócsövet összehozni, már egy másik történet.

Papp Árpádra mindebből annyi tartozik, hogy a nagypolitika malmai egyszer végre az ő szerencséjét öröklték. Gáll István megunta a hiába való erőlködést, és az

1972-es Dózsa György-szám után letette a marsallbotot. Utódja – a fiatalon sokoldalú műveltségével és tehetségével feltűnést keltő – Szentmihályi Szabó Péter összehozta a következő számot, de nem figyelt bizonyos tabukra, és egyszerűen kinyilatkozta magát pozíciójából. Vele együtt – az ügyben vétlen – lapszám is bukott. Az illetékesek cilinderéből elővarázsolt Simonffy András és csapata rémülten rohángáltak mindenfelé, hogy egy botránymentes, mégis érdekes anyagot összekaparjanak.

Engem Borbély Sándor keresett meg. Bármit adhatok, csak érdekes legyen. És hosszú! Versek is adhatok, csak kerítsek valakit, aki megírja hozzájuk a műhelytanulmányt. A *Mozgó Világ* ugyanis nem folyóirat volt, ahol versek, novellák, tanulmányok, kritikák jelennek meg, hanem egy fiktív, eleven műhely fóruma, amely bemutatja, hogy ebben a műhelyben izgalmas szépirodalmi alkotások születnek, amelyeknek szakmai és ideológiai vadhajtásait szorgosan nyesegetik a felkészült, marxista, ugyancsak ifjú kritikusok.

Nem tudom, hogyan sikerült meggyőzni magam, de másnap már Borbélynál voltam a *Metszéspontok*kal és a hozzá írt műhelytanulmánnyal. Azt sem tudom, elolvasta-e valaki az anyagomat, vagy csupán örültek a szép nagy terjedelemnek, amivel hozni lehetett a megfelelő szövegmennyiséget, és tartani lehetett a helyes arányokat.

A siker csak akkor durrant igazán nagyot, amikor bejelentkezett a *Látóhatár*, hogy lehozná a *Metszéspontok*at. Igaz, a 250 sor példátlanul sok, de ez esetben megéri. Ezt a gesztust most sem tudom megmagyarázni. Talán a lapot emigrációból hazahozó Parancs János másféle értékekhez szokott füle jelzett, hogy itt a kortárs világirodalom mércéjével is mérhető műre akadtak. Talán az odakint árulóvá lefokozott Parancs Jánost már nagyon zavarta, hogy idehaza folyóiratának csak a nevét tartották meg, de megfosztották az eredeti közlés jogától. A *Látóhatár* ugyanis a hazai protokoll-listák kedvezményezettjeinek adott egy kis pótnyilvánosságot és póthonoráriumot. Papp Árpádot azonban akár saját felfedezettjének is tarthatta a lap. Hiszen a magánkiadás 300 példánya valójában nem számított, a *Mozgó Világ* pedig csupán egy közszemlére tett műhely. Lám csak, minden egy csapásra jóra fordult. Már versenyeznek is érte! De miért csak most? Erre a kérdésre azóta keresem a választ.

HARMADIK STÁCIÓ: Papp Árpádról

Folyóiratok ritkán közölnek kötetben már megjelent verseket. A *Metszéspontok* az azonos című verseskötetben két kiadást ért meg ebben az évben. Az elsőt ajándékozási céllal nyomatta ki a szerző, a második megrendelő listájára a kaposvári könyvesboltban iratkozhattak fel az érdeklődők. Rajtuk kívül csak néhány szerkesztő vagy egyéb szakmabeli kapott egy-egy példányt – tiszteletből. A megjelenésre a helyi sajtó reagált és a kor vicclapja is, a *Ludas Matyi*. Ősz Ferenc talán nem is tudja, milyen fontos ügyet karolt fel egy poén erejéig, amikor fölfedezte az összefüggést a Somogy megyéből elvándorló hírességek és az otthonmaradt költő magánkiadása között.

Mert Papp Árpád költő. Nem reményteljes ígéret, de érett alkotóművész, mondhatnánk, poeta doctus, aki egy féltucat idegen nyelvű alkotóval mérte már össze tollát egy-egy műfordításnyi viadalban. Bár nyilvánosságot eddig többnyire csak újgörög fordításai kaptak. De ott nem túl nagy a tolongás.

Hozzátartozik az igazsághoz, hogy mások talán még többet próbáltak, de Papp Árpádon semmilyen főhatóság nem segíthetett, mint például szerencsésebb és fiatalabb pályatársán, akit nagy költők ajánlottak, és sok folyóirat helyezte belé honoráriummal hitelesített bizalmát. Papp Árpád azonban nem tartja be az íratlan játékszabályokat. Nem keres személyes kontaktusokat. Hosszú verseket ír. Keveset ír. Kezdő költő írjon rövid verset, de abból sokat. Az ilyen anyagban kedvtelve kutat a szerkesztő, és a megjelent végeredmény már közös érdem. Az egyik kiizzadta a gyöngyszemet, a másik kihalászta. De mit tehet egy szegény folyóirat egy olyan ifjú poétával, aki mindjárt egy teljes kötetet akar egyszerre publikálni? Legalábbis egy fél kötetet. Hiszen ez a vers a három költeményből összeállított vékony füzet anyagának majdnem felét teszi ki. És a *Metszéspontok* gondolati tartalmából, formai leleményeiből akár egy egész kötetet is kiállított volna egy gazdaságosabb alkotó. Mert külön vers is lehetne az előjegyzési naptárban kipipált forradalom, amellyel kétségbeesetten felel a pokolgépként ketyegő szív és kibiztosított kézigránátököl. Egy másik a gyermekkori betlehemes – csutatehenekkel, sutahegedűvel és hó-birkabundás bádogkrisztusokkal.

Tévedés ne essék, ezek nem továbbírható verscsírák, hanem gondosan megkomponált, önállóan is megálló egységek.

Nézzük meg, hogyan bontja ki például igazi költészetté a gépirás önmagában meglehetősen szürke és érdektelen tematikáját. Az első képzetársítások a művelet zöreijehez fűződnek. Sorozatokat ver le, majd ezt a zárt háttérbe szorítja a sor végén csilingelő, pici csengő, amely ugyancsak szigorúan egymásból következő asszociációsorban először a kicsikó nyakán, azután a boltajtóban cseng, míg végül vagy a vén vagy a Szilbermann szóhoz tapadó képzetek nyomán lélekharanggá változik. A halálnak ezzel a szóval felmerülő érzése visszatéríti a verset a sorozatokkal már jelzett témához. De most már a látványon alapulnak a képzetársítások. A céltalanul, unalomból egymás mellé ütött pontok egyértelműen géppuskasorozatokra emlékeztetnek; és az is logikus, hogy a hasonló módon papírra vert + jelek ezek után épp ilyen egyértelműen egy fejfakeresztel teletűzdelt temető képét formálják. A mikro-monumentális víziót azután egy groteszk fintorral oldja fel: nem fejfák, csak anal-fabéta autogramok.

Az általunk vizsgált rész – mint látjuk – önálló, de nem elszigetelt egység: „... a nők... / naptárunkba belerajzolják megkönnyebbült sóhajjal a kis piros / keresztet, pici fejfát” – írja később, és szinte minden lényeges motívumnak érezhetjük a versben ezt a lappangó, többször előbukkanó jelenlétét. És ez nem egy szerkesztéstechnikai rafinéria. Papp Árpád képeinek motívumanyaga nem önkényes költői konstrukció, hanem a valóság apróbb részletekig terjedő ismeretének alapján végzett újrateremtés. Ebben a költeményben komolyan figyelembe vehető etnográfiai, szociológiai,

aktuálpolitikai adalékok is vannak. Ha példát kellene keresnünk egy minden ízében realista lírára, akkor ez a vers előkelő helyet foglalna el a példatárban.

A teljes egészéből egy költői-emberi portré, egy lírai monodráma áll össze. Fialtal szocialista értelmiségi egy kisvárosban! Papp Árpád ezt a témát annyira belülről érzi, mint kevesen mások. A vidéken élő befutottak egzisztenciája a fővárosi szerkesztőségekben kamatozik. De neki nincs ilyen hinterlandja, és elég időt élt már itt, hogy megérezze a mindig csak ugyanazokkal a problémákkal és emberi kapcsolatokkal körülzárt világ életfogytiglani fenyegetését. Ehhez csak még elviselhetetlenebb kontrasztot ad az az egy-két ugrás a mediterrán tenger különleges szépségű világába.

Vitatkozhatunk vele, hogy valóban ilyen szűk korlátok között szorongnak-e hősének lehetőségei. Elmondhatjuk neki (mi, akik ugyanilyen okokból eljöttünk onnan), hogy sok mindenben azért nincs igaza. De ehhez gyakrabban kellene, hogy meghallgassuk szép, öntörvényű, antik ritmus szerint lüktető verseit.

■ NEGYEDIK STÁCIÓ: Kaposvár nem a *Mozgó Világ*

Simonffyék ünnepelni akartak. Erre legalkalmasabb színtérnek Kaposvár kínálkozott. A *Mozgó Világ*-estre sokan jöttek el. Elsősorban Papp Árpádot akarták látni, hallani, ünnepelni, de szívesen megtapsolták a többieket is. Galkó Balázs ugyan nem túl sikeresen mondta el a *Metszéspontokat*. Haknira véve a dolgot, a fölkészülés (?) során nem tette ki a költő által elhagyott központosítást, így olykor egy-egy mondat értelmét veszítette, de aztán őt is magával ragadta a végre megismert vers nagyszerűsége.

A költőt én mutattam be. Könnyű dolgom volt. Hallgatóim érteni, hinni akarták azt, amit elmondtam. Együtt gondolkoztak, éreztek, lélegeztek vele. Utána még napokig lebegtem, amikor váratlanul becsapott a ménkö.

Telefont kaptam Kaposvárról, hogy a megyei pártbizottság jelenlévő munkatársa feljelentett államellenes izgatásért. Az estről készült magnófelvételt ezek után a rendezők – Árpád kívánságára – elpostázták nekem. Csináljak vele, amit akarok, mentsem a bőröm, ahogy tudom. Idegesen hallgattam végig saját jópofáskodásomat, de csak azt oldottam élő beszéddé, amit már megírtam. Csak hát itt hiányzott az írásomban szereplő „vörös fark”. Eleven emberek csillogó szemébe nézve ilyen nem lehet mondani. 1972-ben mindezt persze nyugodtan elmondhattam volna – mondjuk – Budapesten, vagy akár szűkebb pátriámban, Kiskunhalason. De volt az országnak néhány megyéje, ahonnan kitiltottak volna érte. Somogy is ezek közé tartozott. Mindezt Rádics Jóska és közvetlen főnököm, a kapolyi születésű Véber Károly magyarázták el nekem. Marczali elhessegetett. A kazettát sem akarta meghallgatni. Ő megmondta, hagyjam a fenébe ezeket a dilettánsokat. De ha nagyobb baj lesz, akkor szóljak.

Kényes helyzetemből a sajtóigazgatás bürokráciája szabadított ki. A Kossuth Könyvkiadót a párt, pontosabban az MSZMP KB agitprop osztálya felügyelte. De a Kiadói Főigazgatóság részéről én tartottam velük a kapcsolatot. A sajtóengedélyeket is én írtam alá, időnként jókat derülve az abszolút helyzeten, hogy engedélyezem Aczél, Kádár vagy akár Brezsnyev elvtárs válogatott beszédeinek kinyomtatását. A rendszer logikájából következően hozzám tartoztak a megyei pártszervek kiadványai is. Így aztán a Somogy Megyei Pártbizottság ideológiai titkára hamarosan kapott tőlem egy csomagot, amelyhez csatolt levelemben elmondtam, hogy mellékelten küldöm az államellenes izgatásomat tartalmazó magnótekerccset, valamint a hozzáunk beküldött sajtóengedélyek aláírt példányait. Egyet közülük nem tudtam aláírni, kérem, egyeztessék a Kossuth Kiadóval, amelynek tervében egy hasonló kiadvány szerepel. Egyébként elvtársi üdvözléssel. Nagyon gyorsan megjött a békülékeny válasz. A szöveg ismeretében egész más a leányzó fekvése, de azért egy-két kijelentésemre vigyázhatnak. Egy ilyen fontos beosztásban dolgozó elvtárs – mondták – ne vicceljen a munkahelyével.

ÖTÖDIK STÁCIÓ: Akkor most kit rúgnak ki?

Kaposvárt elkerültem egy darabig. 1974 őszén azonban újra összeszaladtam Papp Árpáddal. Áradt belőle a panasz: mégsem akarják beengedni a Parnasszusra. Néhány keresztkérdés után azonban kiderül, hogy ezúttal neki kellene taktikát változtatnia. A *Mozgó Világ* és főleg a *Látóhatár* után helyzete egyértelműen megváltozott. Két éve még csak úgy adhatta be magánkiadási kérelmét, ha hozzácsatolta a Szépirodalmi és a Magvető Kiadó lemondó nyilatkozatát. A Magvetőnél ez könnyen ment. A bekopogtató kezdők kezelésére Mátyás Ferenc költőt alkalmazták kidobóembernek, aki maga is elfogadhatóan verselt, de nem túl okos ember volt. A Szépirodalminál már magasabb szinten történt meg az elutasítás. Állítólag Domokos Mátyás mondta meg a jelentkezőnek, hogy versei zavarba hozzák, nem tudja elöntenni róluk, hogy zseniálisak-e vagy dilettánsak. Ami a pályakezdő költők verseinek lektorálását illeti, a két nagy kiadónk versenytársak nélkül legendássá vált szerkesztőivel együtt elég gyenge teljesítményt mutatott. Ellenállásukat csak olyan falanxokkal lehetett áttörni, mint a hetek vagy a kilencek csapata. Csak példaként: a Móra Kiadó Kozmosz Szerkesztőségében Kormos István évente két elsőkötetest indíthatott el a pályáján. Ő csak olyan anyagokkal foglalkozhatott, amelyeket a két nagy kiadó már elutasított. Ragyogó sorozat kerekedett belőlük. Kiss Anna és Veress Miklós József Attila-díjat kapott korábban kiadhatatlannak vélt kötetükért. Papp Árpádnak azonban a Magvetőnél már sikerült átjutnia a portán. A kiadó irodalmi vezetőjének, Sík Csabának tetszettek a versei. Szerződést ajánlott neki, ha 1400 sort letesz az asztalára. Ez más költő esetében gáláns ajánlat lett volna, de Papp Árpádnak ekkorra már lassulni kezdett a tolla. Ajánlottam, válogasson be kötetébe néhány darabot kedvenc új görög költőiből. Az ezredsek diktatúrája óta Magyarországon is

közbeszéd tárgya az eltiport görög szellem. Sík Csaba is mondott neki valami ilyesmit neki, de ő ezt nem akarja. Akkor legalább egy szerződést kellene kicsikarnia, hogy az 1400 soros feltétel teljesítése esetén kiadják a verseit. Minek. Ő bízik az irodalmi vezető szavában.

Ekkor nagyon dühös lettem. (Papp Árpád ügyeiben nem először és nem utoljára.) Ide figyelj – üvöltöttem –, ha Sík Csaba egyszer bemondja az unalmas, akkor a Magvetőnél azt sem fogják tudni, hogy te a világon vagy.

Három hét múlva a főnököm üvöltött, amikor behívatott. Marczali László időközben miniszterhelyettesessé lépett elő. A miniszterelnök-helyettesi pozíciójában ébredező Aczél György vele akarta megerősíteni minisztériumi pozícióit. Igaz, hogy az ortodoxok elérték, hogy a művelődési tárca szétválasztása után alakuló új Kulturális Minisztériumban Marczali helyett az általuk delegált Molnár Ferenc legyen az államtitkár, de az ilyen erőviszonyok legtöbbször átmenetinek bizonyulnak. Marczali a Kiadói Főigazgatóság mellé megkapta az Irodalmi Osztályt és az egész minisztérium Gazdasági Főigazgatóságát.

Ekkora bázisról már lehetett valamit kezdeni. Előző munkahelyéről engem vitt magával szakreferensnek. Így lettem egykori kollegáim szerint „Marczali alezredes elvtárs szellemi csicskása”. Rengeteget olvastam, írtam, amit nagyon szerettem csinálni. Az első bajok akkor kezdődtek velem, amikor élesben akartak bevetni. Tudtam, hogy Aczél megsértődött Ilia Mihályra, aki visszautasította a megtisztelőnek szánt invitálást, hogy legyen munkatársa a Pártközpontban. Valószínűleg Illyés Gyula és Németh László szeretnék volna, ha Ilia kerül erre a fontos posztra. (Erre Illyés *Naplójában* is találunk utalást.)

Azt máig nem értem, Aczélnek miért pont akkor jutott eszébe az elutasítást megtorolni, amikor már ő is távozott a „fehér házból”. Az ürügyet a *Tiszatáj* 1974. augusztusi számában megjelent Für Lajos-cikk szolgáltatta, amely a magyar szabadságharc kormányának utolsó nemzetiségekkel kapcsolatos intézkedésével foglalkozott. Erről kellett volna írnom egy feljelentést. Megírtam az ellenkezőjét. Ezután az Irodalmi Osztályon dolgozó Pethe Györgyre hárult volna a feladat, aki gyakorlatilag ugyanazon a véleményem volt, mint én. Marczali döbbenten nézte, hogy föllázad ellene az apparátusa. Ráadásul a dolog lényegét illetően egyetértett velünk. Még morálisan is zsaroltuk – hogy mint egykori elítélt –, miért akar egy koncepció perben részt venni. Időhúzásunkkal elértük, hogy a *Tiszatáj*-ügy átmenetileg lekerült a napirendről. Aczél a továbbiakban nem is erőltette a dolgot. Finoman megüzente „Polpot megyébe” Komócsinéknak, nem védi tovább ellenükben Ilia Mihályt. Azok aztán a következő év elején olyan helyzetbe hozták Iliát, hogy maga kényszerült lemondani.

Marczali ordítva hívott be egy rövid fejlevételre, ami korábban nem fordulhattott volna elő. Megsértettem a titoktartást, vágta szemembe. Konkrétan mit fecsegetem ki, kérdeztem. Szerinte azt mondtam egy költőnek, hogy a Magvetőből kirúgják Sík Csabát. És kirúgják? – kérdeztem. Nem rúgják ki. Akkor milyen titkot árultam el?

Erre Marczali nem tudott válaszolni, engem rúgott ki a szobájából. Sokáig kutattam a memóriámban, amíg eszembe jutott a Papp Árpáddal folytatott párbeszéd. Gyorsan két levelet írtam. Az egyiket Árpádnak. Megkértem, ha mindenáron munkanélkülivé akar tenni, akkor szóljon előtte, hogy felkészülhessek rá. Árpád kissé zavaros válaszából kiderült, hogy valóban ő kavart bele a levesbe. Beszélgetésünk után azonnal elment Sík Csabához, rám hivatkozva feltette neki a kérdést, hogy megy-e vagy marad. Sík Csaba azonnal berontott főnökéhez, Kardos Györgyhöz. Kardos meg hívta Marczalit. Ő pedig engem. A kínos az volt az egészben, hogy Kardos körülbelül az idő tájt kezdte tervezni, hogy megszabadul irodalmi vezetőjétől. De még többször meggondolta magát, mielőtt lépett volna. Ebben a kis közjátékban leginkább az zavarhatta, honnan vagyok én ilyen jól értesült. Én pedig ahelyett, hogy befogtam volna a számat, megsajnáltam Sík Csabát. Írtam neki egy rövid levelet, amelyben elmondtam, hogy Árpád nem figyelt a kijelentés és a feltételes mód közötti különbségekre, úgyhogy ne gyanakodjon semmire.

Pár nap múlva levelet kaptam a Magvető Kiadóból. Legnagyobb döbbenetemre Kardos írt. (Sajnos a későbbiekben odaajándékoztam Sík Csabának az egész Kardos-levelezést.) A Magvető igazgatójának lelkében fölülkerekedett az egykori kat-pol ezredes. Mondandóját pontokba szedve pattogott. Valahogy így:

1. Ne avatkozzon bele a Magvető Kiadó dolgaiba!

2. Úgysem fog elérni semmit! Stb. Miután megköszöntem neki, hogy levelező partnereinek megtisztelő társaságába fogadott, hasonlóan, szövegem pontokba tördelve válaszoltam:

1. Levele meglepett.

2. Eddig is sejtettem, hogy illetéktelenek elolvassák a leveleimet.

3. De eddig mindig a címzett válaszolt. Ezek után megpróbáltam neki is elmondani, roppant sajnálom, hogy megalapozatlan pletykákat váltottam ki, de ártatlannak érzem magamat. Papp Árpádot pedig végképp ne büntessék, nagy költő, és megérdemelne egy jó kötetet, ami a kiadónak sem válna kárára. A levelet és a választ persze megmutattam néhány barátomnak, akik egyértelműen megjósolták, hogy Kardos ki fog rúgatni. Ami persze jó is lehet, ha sikerül egy jó helyre csöppenni innen.

Egy hét múlva Marczali roppant udvariasan behívatott, közölte, hogy megválnunk egymástól. Felajánlotta, vegyem át a *Napjaink* című folyóirat szerkesztését, vagy menjek el szerkesztőnek a Szépirodalmi Kiadóba. Nekem pár hónap alatt elegendő lett a kultúrpolitikából, ezért a Móra Kiadót választottam, ahol az igazgató megígérte, külföldi irodalommal fogok foglalkozni. Hogy csöbörből vödörbe kerültem, akkor még nem tudtam. Szilvási György sem sejtette, hogy bevásárolt velem. Az, hogy a rivális hatalmi gócból, a minisztériumból kirúgtak, az ő szemében határozottan jó pontnak számított. Aztán nem tudta elviselni, amikor vele szemben is voltak elveim.

Akármi történt, mindenképpen hálás vagyok Árpádnak, hogy kéretlenül beavatkozott az életembe.

HATODIK STÁCIÓ: Kötet és kritikája

1976-ban végre megjelent a Magvetőnél a várva várt Papp Árpád-kötet. A minimális terjedelemhez végül is kellett a görög műfordítások is. A költő érezettni tudta, kit tart szellemi rokonainak. Az is kiderült, hogy olyan világirodalmi ismertséggel bíró nagyságok, mint Ritszosz vagy Kavafisz nem jobb költők a fordítónál.

A szakmai elismerés sem maradt el. Az arra illetékes grémium Papp Árpádnak Esterházy Péterrel megosztva ítélte meg az Év Könyve díját. Az utóbbi örömmel elfogadta. Papp Árpád viszont visszautasította a társbérletet. (Legalábbis én így halottam.) Az ilyesmi előfordul. Szilágyi Istvánnak sem tetszett a társbérlet.

A kötet kritikai fogadtatása azonban korántsem volt ilyen egyértelmű. Negatív kritikát ugyan senki nem írt róla, de hírverést sem csaptak körülötte.

✱

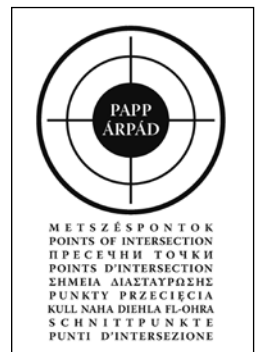
De maradjunk meg inkább közös metszéspontjainknál. Én az *Új Írás*nak írtam róla. Pontosabban három recenzióban egyeztem meg a rovatvezetővel. Papp Árpád, Papp Márió és Kántor Péter köteteiről mondtam el véleményemet. A rovatvezető időnként benézett hozzám új munkahelyemre, a Móra Kiadóba. Először azzal bíztatott, hogy a teljes anyag el van fogadva, csupán meg kell várni, amíg hely lesz a lapban, aztán egyre borúlátóbb lett. Úgy néz ki, hogy Juhász meggondolta magát.

Évekkel korábban Juhász Ferenc személyesen vesztette el a Szépirodalmi Kiadóhoz benyújtott Papp Árpád-kéziratot. Most ugyancsak ő az, aki kritikát sem akar róla látni. Ilyen rossznak tartja ezt a költészetet, vagy épp ellenkezőleg?

✱

Kritikám kéziratát már rég eldobtam. Egy idő után magam sem értenék vele egyet. Néhány gondolatát azért még fölidézhetem. A költő a sámánok, varázslók utódja.

(2015. május – A 2017 májusában elhunyt szerző publikálatlan kéziratát Komáromi Gabriella bocsátotta rendelkezésünkre.)

A magyar nyelvtől a kilenc nyelvű Metszéspontokig –
Papp Árpád könyvének borítói

muskátli

pusztai ablakok ékítője te égi virágú
életörömmel igézi magyar keserű napomat
őrzi rövidre szabott sáros földi utam
magyar paraszt védőszentje illatod póri
telt husu szépség nem kell Mister nyegle ficsúr

fehér muskátli

toronyba zárt július panelkohóban izzik
a bádog a párkány a leeresztett roló
egy fehér muskátlibokor áll az ablakban
a tizenegyediken magányosan egyenes derékkal
nem vádaskodik örül az életnek csak áll
saját dús zöld levélkoronájába szíromgombolyagaiba feledkezve
álmódó menyasszony habos tafotában fehér hattyúprémes delnő
tündérlány tejszínű tüllben parasztmenyecske hótiszta hímzett
alsószoknyában a jóisten nézi nézi aztán elmosolyodik
megbocsátok emberiség nem mondja csak úgy
magában gondolja a muskátli visszamosolyog

Lieber Erzsébet: Fénytermészet 1.

Hogyan lesz vízcseppből folyó

Minden lexikonban és internetes felületen olvasható, hogy a Kapos folyó Kiskorpadón ered. Két ágból. Innét indul el 112,7 km-es útjára, hogy Tolnanémedinél egyesüljön a Sió-csatornával. Itt két világ találkozik egymással, s ezt legjobban Jánoшы Gergely fotóművész remek színes fényképein láthatjuk: a sáros vízű Kapos belefolyik a kékeszöld Sióba. A Balaton tisztább és a mi Kaposunk anyagosa lösz szállító vize nem nagyon illik össze, de a természet egybe kapcsolta őket, hogy útjukat közösen folytassák a Dunába.

Az én Kaposom vize azonban, amelyről írok, nem olyan, mint amit a kaposváriak vagy a dombóváriak látnak. Ahonnét a folyó megindul, a korpádi eredetnél vízfolyásai tiszták, sőt vize még napjainkban is iható. De csak addig, amíg azok az ősi (vagy majdnem ősi) természet világában csörgedeznek. Amint abból kilépnek – s így van ez már a forrásoktól hozzávetőlegesen egy kilométerre –, s találkoznak az emberek világával, minden megváltozik: az emberi élethelyzetek és változtatások következményei felkavarják a meder homokos, de korábban a tőzegek zsombékjai közé rejtett iszapját, s az átlátszó tiszta víz felkavarodik és megsötétedik.

A Kapos és a több tucat kisebb és nagyobb mellékfolyója mind ezt az üzenetet hordozza: a forrásvidék tisztasága – a víz ihatósága – sokszor már pár száz méter múlva elveszik. Olyan ez, mint a népzene világa: ha eltávolodunk a „tisza forrástól”, a hangzatok változnak. Romlanak vagy csak igazodnak az igényekhez? A magyar népzene- és táncművészet legalább fél évszázada dolgozik azon, hogy ezt megállítsa s megmentse a még meglévő tiszta zenei és néptánci forrásokat, s lelkiségét és szellemiségét mértékké tegye.

De mit tegyünk a kis folyóinkkal, amelyek néha még veszélyesek is lehetnek? S mit tegyünk a ránk hagyományozott tájféldrajzi örökséggel, amelynek alakítói – folyószabályozók nemzedékei – egykoron jót akartak, s úgy vélték, hogy erőfeszítéseikkel a közjót szolgálják. Romboltak vagy fejlődést hoztak?

A mi Kaposunkról is elmondhatjuk, hogy annak földrajzi tája az elmúlt két-száz évben alaposan megváltozott. Már csak eldugott helyek őrzik, vagy részben őrzik az évezredes (hozzávetőlegesen tízezer éves), tiszta alakzatokat (ami a jégkorszak után ránk maradt) s azt a világot, amelyben még nem az ember uralta (vagy gondolta, hogy uralni tudja) a természetet, hanem az fordítva volt. Egy ilyen kis „természeti szigetről” szól vallomásom.

Ladócsy Károly, a kaposvári Somssich Pál Gimnázium egykori földrajztanára a Budapesten 1942-ben megjelent *Kaposvár földrajza* című remek értekezésében az előbbiekről a következőket írta: „A 18. században meginduló folyószabályozások a Kapos folyó halálának is jelzik közeledését. El is készül a koporsója, de az a koporsó szűknek bizonyul, és a folyó, mely ma már a csatorna nevet viseli, néha-néha még megmutatja régi hatalmát”. Ladócsy tanár úr nemes lelkű természetvédő nosztalgiával tekintett vissza közel háromnegyed évszázada arra az időre, amikor a Kapos még egy-két kilométeres berkek közepén ágakra szakadozottan, meanderezések szöve-

vényében folyt, s a berkek ingoványai az esős idők és magas vízállások emlékeiként küzdöttek a nap és a szél erejével. Nagy esők és felhőszakadások idején a meder megtelt vízzel, és a vízparti települések házáinak falát nyaldosta és a pincéiket elöntötte. A folyó Kaposvár után, a mögötte lévő víztömeg erejével határozottan tört előre Tolnába, egyre bővízűbb lett, és vízgyűjtőterülete is egyre nagyobb területet foglalt magában. Ez a víztömeg már az egyre szélesedő ártér peremterületein zajló mezőgazdaságot is gyakran ellehetetleníthette, értékes vagy annak vélt területeket tartott az ingoványok fogságában.

A 18. század hazánk demográfiai megújulásának korszaka volt. Egy évszázad alatt országunk lakossága megháromszorozódott (egyedemográfusok szerint megnégyszereződött): új falvak nőttek ki a somogyi-tolnai világból, a meglévőkben pedig a családok száma nőtt. A török kort átélő református magyarok keveredtek az ide vetődött katolikusokkal (akire többnyire az uradalmakban szükség), s egy idő után az ide települt szorgos svábokkal, valamint a Kapos-világban maradt, már a törökkorban elmagyarosodott rácokkal, akik az oszmánok privilégiumokkal ellátott eflakjainak (innét vannak e vidéken az Oláh-családnevek) leszármazottjaiként lettek jó somogyiak és tolnaiak.

Az új földigényeknek megfelelően a Helytartótanács egész királyságunkban felmérte a vizek állapotát, s már a 18. század közepén komoly bel- és árvízvédelmi mentesítések indultak el. A Kapossal azonban szinte semmit sem lehetett kezdeni addig, amíg a Sárvíz mocsárrendszerét nem számolták fel és nem készült el a Sió-csatorna vagy legalább az egymást kiegészítő párhuzamos munkák nem kezdődtek el. Az érdemi tervezés a Kapos regulációjára 1810-ben indult el. A tolnai szakaszon 1826-ban már eredmények is születtek. 1830-ban már Nagyberkinél tartottak a munkálatokkal (ennek esett áldozatul Hernesz-őseim vízimalma Kisberkiben), 1832-ben pedig már Kaposvárnál.

Az 1835. szeptember 9-i megyegyűlés befejezettnek tartotta a szabályozást. A munkálatok során Kaposvártól felfelé új területeket lehetett művelés alá fogni, s a Kapos csatornába kényszerítése lehetőséget adott Kaposvár további fejlődéséhez is. De a Kapost tulajdonképp csak Kaposmérőig kellett megfékezni. Egyrészt azért, mert innen szélesedtek ki a vízfolyás berkei; másrészt mert a vízbőség is hozzávetőlegesen innentől volt olyan szintű, hogy lakott területek elöntését is veszélyeztette. Így Kaposmérő mögött – Kaposfőn, Szomajomban és Kiskorpádon – még legalább 60–70 évig, a halastó-építési korszakig megmaradt a régi Kapos. S ez szorult vissza a 19–20. század fordulóján néhány négyzetkilométerre, azaz a folyó szűk forrásterületére.

A múlt évben, 2018-ban, a Halottak napját Kiskorpádon töltöttem, hogy gyertyát gyújtsak édesapám, nagyszüleim, dédszüleim és számos rokonom sírjánál. A két korpádi temetőt már Mindenszentek estéjén végigjártuk hűgömmel és unokahűgömmel, így megvalósíthattam régi-új tervem, hogy elmegyek a Kapos forrásaihoz. Szép idő volt, s legalább húsz fok, amely elég szokatlan ebben az évszakban. Gimnazista koromban jártam arra utoljára, s az már jóval több, mint négy évtizede volt.

Akkoriban barátaimmal a pogácsási Makfalvay-Windischgrätz-kastély felől közelítettük meg a forrásokat, mivel jól tudtunk, hogy a kastély menti halastavakat a Kapos táplálja. Emlékszem, átvágtuk magunkat a bozótokon, és megérkeztünk abba a berekbe, ahol már a Kapos is csörgedezett. Innét indultunk tovább, hogy megkeressük a forrást. Valami olyan helyet kerestünk, ahol feltör a hús és tiszta víz. Találtunk is egyet, ittunk is belőle, csak abból a víz nem folyt ki sehova. Megzavart bennünket az is, hogy meanderező vízfolyások közé kerültünk. Elbizonytalanodtunk s későbbre halasztottuk, de valami mindig elsodorta a megbizonyosodást.

Mostani utamra felkészültem, napokig böngésztem az interneten a térképeket. Azt jól tudtam – miként minden komolyabb Kapos leírásban olvasható –, hogy a folyó két ágból ered. A rövidebb ág a pörösi (így hívják Korpád nyugati részét: a jákói és a csökölyi határt), amely nyugat-keleti folyású. Ma már semmi sem látszik a forrásokból, mert a víz az itt létrehozott halastóban tör fel, több helyütt is. Valaha ez a 10-es számú halastó nevet viselte, ma Szigetes-tónak hívják. E tónak a leveztőzsilipjén folyik ki a pörösi Kapos-ág, s válik valóban folyóvá. S ez hozzávetőlegesen 300 méter múlva összefolyik az ún. pogácsási-ággal (ez Kiskorpád déli, Gigevel határos részének neve), a főággal. A pogácsási-ág is számos halastavat táplál, amelyekből zsilipeken vezetik át a vizet tóról-tóra. A végén, ahol egyébként véget ér a Pogácsási-völgy, az utolsó halastóból egy zsilippel kivezette a Kapos ezen ága is megkezdí önálló életét és pár tíz méter múlva találkozik pörösi testvérével.

Nekem mindig itt kezdődött a „gyakorlati” Kapos, amely mederben – „árokban”, ahogyan a régi korpádiak mondták – folyt, s véletlenül sem meanderezett. Egyszóval: csatornává vált. Ezért is érdekelt mindig, milyen is az „igazi”, az „eredeti” vagy a „tiszta” Kapos.

A pogácsási-ág forrásai a kiskorpádi-gigei határhoz közel találhatóak, de még jócskán korpádi területen. Mivel Gige Kiskorpádtól délre van, gyakran azt találjuk a leírásokban, hogy a Kapos Kiskorpádtól délre ered. Ezt úgy kell értelmeznünk, hogy Kiskorpád központjától délre, de természetesen még Kiskorpád faluban. A két települést, Korpádot és Gigét műút köti össze, s így csak annyit kellett tennem, hogy autómmal elhajtottam a 4-es kilométerkőhöz, az egykori Polétár/Polotár-földekhez (ez egy családnév, s a „proletár” eltorzítása, miként sokáig gondoltam, legutóbb a kadarkúti első világháborús emlékművön láttam ezt a nevet). Autómmal behajtottam az első dűlőúton nyugati irányba, amelyet a kataszteri térképeken Csökli-dűlőnek hívnak. A műúttól pár száz méterre megtaláltam azt az erdő kiszögelést, amire kamaszkorom óta jól emlékeztem.

Gige felől az erdőig szántóföldek vannak: körülöttem kikelő őszibúzáat és hajdinát láttam. Pontosan a Csökli-dűlő és az országút találkozásánál kezdődik az első forráság völgye, az út mellett északra, Korpád központja felé haladva. Nagyon cselesen, mert ez kezdetben az országút vízlevezető árkanak látszik. De az országút szalagkorlátja jelzi, hogy hirtelen mélyülés van, s a völgykezdet nyugatra fordul, s egy pár száz méteres hosszúságú szűk völgyként belesimul a dél-északi „gyűjtő” völgybe, amelyben a Kapos-források vizei összefolynak. A völgy – a pogácsási-völgy – lega-

lább két és fél kilométer hosszú, s legnagyobb kiszélesedésénél sem szélesebb, mint két-háromszáz méter. Ez fut bele az ennél kicsit másabb szerkezetű keresztvölgybe, amely a már említett pörösi-ágé. Ennek a csodálatos szépségű völgynek az északi vége a már említett zsilip, ahol a pörösi és a pogácsási ág összefolyik. A legtávolabbi déli kezdőpontja pedig a Csökli-dűlő mellett van, nagyon közel ahhoz, ahol autóm-ból kiszálltam.

Tudtam a térképekről, hogy itt három egymásba simuló forrásvölgy van, és egy ezeknél sokkal kisebb, azaz rövidebb, amely egyben a legnyugatibb, a Nyíresi-erdő felé eső részen. Ha ránézünk hazánk első részletes katonai térképekre, a II. József korira vagy akár az 1819–1869 között készült, ún. második katonai felmérésre, azokon a Kapos pogácsási-ág madárkarom formájú, ahol a három egyforma karomhoz – a három meghatározó, egymáshoz hasonló völgyhöz és vízfolyáshoz – csatlakozik egy azoknál kisebb negyedik. A jobboldali első karomvölgyet a főútról letérve – miként előbb már írtam – könnyedén szemrevételezhettem. A mellette lévő második karom bejárása, amelyet ebben a rendszerben a főérnek tartok, nekem igazi felfedezés volt. Ebbe az erdei kiszögelésnél, ahol autómot hagytam, szálltam alá. A harmadik karomvölgyhöz és a negyedik sarkantyú-szerű karomhoz akkor nem jutottam el. Főleg azért, mert a vadászok lövései abból az irányból egyre közelebb hallatszottak.

A völgykezdet (a második karomé, amely a völgyrendszer fő völgye, a többi ebbe torkollik bele) pár méterre van a más kissé homokos dűlőúttól, leállított autóm-tól pár méterre, bokrokkal és egyéb növényzettel benöve. Első látásra nem tűnt természetesnek, mert olyan volt, mintha meghasadt volna a föld. Lövészárok – gondoltam, mivel jól tudtam, hogy a második világháború idején itt súlyos harcok voltak. Pár tíz méter után már rájöhöttem, tévedtem. Megjelentek az első vízfelületek. Ezek nem klasszikus forrásból jöttek elő, mint a hegyvidékeken lenni szokott, hanem a vizet a talaj izzadja ki magából. Geológusok ezt bizonyára úgy mondanák el, hogy a homokos talaj földalatti vízjáratai beleütköztek a keményebb agyagos lemezekbe, s így útjuk csak felfelé vezethetett. A völgy borító rétege egyébként homokos lösz, amelyben a szántóföld felől jövő esővíz és hólé is könnyedén utat törhet magának, s ezzel maga is a hasadék-völgy alakítójává válik. Ahogyan az egyre mélyülő és szélesedő völgyben aláereszkedtem, a völgy kezdetéről pár száz méterre rácsodálkozhattam a csörgedező vízre, amely kihasználva a meanderezés lehetőségeit, számos irányba szétágazott.

Erdei csönd volt körülöttem. Arra gondoltam, ritkán járhat erre ember, de pár műanyag palack jelezte, hogy az önpusztító szemetelés valamennyire már ide is elért. Biztos voltam benne, hogy olyan helyen járok, amely az erdei vadak itatóhelye. A völgy falában lévő rókalyukak csak megerősítettek ebben.

A vízfolyások mentén mindenütt zsembékos ingoványok voltak. Nem veszélyesek, csak olyanok, amelyekben a cipőnk megtelik vízzel. Eszembe jutott, hogy gyermekkoromban ezeket a helyeket neveztük bereknek. A mocsár, a patak – az ér-

ről és a csermelyről nem is beszélve – iskolai és külvilági szavak voltak családi és falusi nyelvünkben.

A régi korpádiaknak az *ér* szó idegen volt. A Tiszántúlon és a Partiumban használták ugyan ezt a szót a kisebb-nagyobb vízfolyásokra, és irodalmunk révén innen terjedt el.

Egyik kedvenc költőm, Berzsényi Dániel írta, hogy „A csermely violás völgye nem illatoz, S tükrét durva csalit fedi”. Az egymásba simuló ereket Korpádon legfeljebb versben nevezhetjük csermelynek, mert ez a szó Kazinczy Ferenctől terjedt el a magyar irodalomban, aki a Kassán átfolyó Csermely patakot kisebb vízfolyásként ültette be nemzetünk nyelvébe. Berzsényi tőle vette át, aki nagyon jól tudta, hogy a való életben Somogyban nincs csermelyünk, de az irodalom világában lehet.

A völgy alja, nekünk, korpádiaknak és sokfelé a somogyiaknak, egyszerűen berek. Nem tudom, hogy ezt a remek szláv szót őseink már a Kárpátok előterében átvették-e vagy honfoglalás utáni jövevényszavunk. Olyan helyet jelöl, ahol van vízfolyás, s a hozzákapcsolódó ingovány, ahol a vízszint az évszakokkal és az időjárással változik és a növényzet is sajátos. Ahol a tavasz hírnökei a fűzfabárkák, majd előjön a gólyahír.

Jól ismerem gyermekkoromból ezt a világot. Nagypámék házából csak le kellett futnom az erdőoldalon – pár perc – s már ott voltak a Kis-Göndőben, egy széles völgyben, amelyben ott csörgedezett az „Árok”, amely másfél kilométerre északra ered, közel a 61-es országúthoz, s természetesen ez is a Kaposba fut. Már abba a Kaposba, amelynek két alapága a halastavak világából kikerülve egymásba kapaszkodhatott. Majd vize tovább duzzadt egy újabb vízfolyással a találkozási ponttól pár száz méterre. Ennek sem volt korábban neve, ma Tündérvölgyi pataknak hívják a helyiek. Nem hosszabb egy kilométernél, és forrásvidékénél egy igen szép horgásztavat alakítottak ki. Ezt követően a „mi” árkunk volt az, amely a Kapos vizét tovább gazdagította.

A vízfolyások világát Somogyban tehát berkeknek nevezzük. A vizek tényleg idilli patakként folytak a csodálatos, hosszú időt megélt fák között. Nemegyszer a víz a fák gyökérzetein át csörgedezett. Berekfák és fűzfák voltak mindenfelé, a szárazabb helyeken akácfák. A mi berkünkben a széleket nagypám kaszálta. Hallottam sokszor, hogy a háború előtt ezeken a helyeken állatok legeltek. Idilli világ volt ez minden évszakban.

Édesapám a mi oldalunkon az árok partjára tizenkét nyárfát ültetett még az 1950-es évek elején. Láthattam, hogyan nőnek egyre nagyobbra, hiszen én is velük együtt cseperedtem fel. Édesapám nyilván azért ültetette a fákat, hogy szívják fel a nedvességet, s így a mi berki rétünk jobban kaszálható legyen. Ez is történt, a nyárfák szárazzá és szilárddá tették a vízfolyás partját.

1964/65-öt írhattunk, amikor végzést kaptunk, hogy a nyárfákat vágjuk ki, mert akadályozzák a vízszabályozást. A szép nyárfáknak így lett vége, s a kisaszondi fűrészüzemben szüleim deszkává fűrészeltették őket. Tavasszal megjötték a

vízügyi munkások, és egy hatalmas árkot vágtak a mi kicsi vizünknek, s ezzel tényleg árok lett az „Árok”. Teljesen felesleges munkát végeztek: barbár módon csatornáztak. Ennek leginkább az lett az eredménye, hogy az árok melletti töltéssel a külső berekvilágot és a vízfolyást elválasztották egymástól. Az itt felgyűlt víznek nem volt lefolyása, s ezzel a berekből mocsár lett. A Kapos főágára jobban vigyáztak, vagy a nagyobb vízmennyiség képes volt maga alakítani saját földrajzi világát, s valamenynyire visszanyerni a természetes erejét.

Annak története, hogy a Kapos folyó Kiskorpádon, Kaposfőn és Kaposmérőben, s mellékágai több helyütt is Somogyban és Tolnában halastavak tápláló vizei lettek, a Budapest–Dombóvár–Kaposvár–Zágráb–Fiume-vasútvonal 1873. évi megnyitásával függ össze. Somogy középső vidéke, s benne a Kaposvölgy és Kaposmente belekerült a modern gazdasági világba. Árukat lehetett gyorsan és akár több száz kilométerre is szállítani.

A vasútépítés után kicserélődtek a helyi birtokosok. Vállalkozó szelleműek vásárolták fel a birtokrészeket. Ez történt szinte mindenütt, ahova a vasút elvezetett. Ez Somogy közepét is elérte, Kiskorpádot is, ahol áruszállító vasútállomást építettek. A falu birtokosai is újak lettek. Köztük a vármegye két meghatározó személyisége, Kapotsffy Jenő és Makfalvy Géza (1844–1927?). Mindketten ügyvédek voltak, somogyi főispánok és országgyűlési képviselők. Makfalvy Géza azonban több évig földművelésügyi államtitkár. Kapotsffy a Svastics-örökség révén került Kiskorpádra. Makfalvy az 1880-as években vásárolta meg Pogácsást, s vele együtt a Kapos ot-tani forrásvidékét. Ő kezdte el a pogácsási-ágban a halastavak ásátását, majd kúriát építtetett (ezt a falu az 1970-es években lebontotta), s ahhoz a kiskorpád-gigei útról a Kapos völgyébe vezető, máig meglévő utat vágatta. A falu ezen részét elnevezte Kaposszéplaknak (úrjobb név volt, mint Pogácsás) s ez a név a második világháborúig megmaradt.

A halastavak nem csupán romantikussá tették a völgyet, hanem hasznót is hoztak: hiszen a halat piacra lehetett vinni. Ezt Makfalvy Géza mint földművelés-ügyi államtitkár igazán tudta. A főispán-államtitkár halála után birtokát herceg Windischgrätz Lajosné, született Széchenyi Mária grófnő (1887–1972) vásárolta meg, aki ekkor már közel egy évtizede külön élt férjétől, az első világháború utolsó éveinek élmezési miniszterétől és a Franciaországra csapást mérni kívánó frankhamisítás irányítójától. A hercegasszony Sárospatakról Somogyba kívánt költözni, hiszen legtöbb rokona itt élt. (1948-ban Kiskorpádon írta alá azt a dokumentumot, amelyben a Windischgrätz család sárospataki birtokairól, köztük a várról lemondott.)

A pogácsási halastavak a kastéllyal igazi mesevilágot alkottak az 1930-as években. A kastély parkját – talán 1883–85 között Fusch Lajos (1898-tól Kozma), a neves építész, iparművész és grafikus Kozma Lajos édesapja építette. A családot ez a munka Korpádhoz kötötte, itt született a jeles művész 1884. június 8-án. Az 1998-ban, születésének 125. évfordulóján megrendezett kaposvári emlékkiállítás katalógusa azt írja róla: „1884. június 8-án született a Somogy megyei Kiskorpádhoz tartozó Ka-

posszéplak pusztán – csak kuriózumként említjük meg, hogy ott, ahol a Kapos-folyó ered – szülőházától kb. 300 méterre. Szülőházának nyomát sem találjuk.”

Édesapját munkája – nem kérdés – a kastélyhoz, a Kapos menti rétekhez és dombokhoz kötötte. A család azonban a faluban valószínűleg a Sárközy-házat (1908-tól Gyócsi-ház, e sorok írójának szülőháza) bérelte. Kiskorpád a család életében pár évet jelenthetett. Kozma Lajos 1890-ben Marcaliban kezdte meg az iskolát, majd 1894–96 között Kaposvárott gimnazista. A műegyetemi tanulmányait Budapesten kezdte meg 1902-ben. Kapcsolata Kaposvárral azonban megmaradt: 1905-ben egy kaposvári iparművészeti kiállítás megrendezésében segített, 1910-ben Vitéz Miklóssal közös kiállítása nyílt a Központi Elemi Iskolában (ma Kodály Zoltán Általános Iskola), gyakori vendég volt Rippl-Rónaiéknál és ő volt a tervezője az Anker-háznak Kaposvárott.

Arról sajnos nem tudunk, hogy néha felült-e a vonatra, hogy ellátogasson Kiskorpádra, a szülőfalujába.

Lieber Erzsébet: Víz-sziget, land art-projekt 1.

A Munkácsy-díjjal kitüntetett Lieber Erzsébet pályaképe

ELŐZMÉNYEK ÉS A KEZDET

Lieber Erzsébet a harmadik kaposvári művész, akinek munkássága értékét – Bors István (1938–2003) és Szabados János (1937–) után – az alkotásai mellett Munkácsy-díj jelzi és ismeri el.

Mindháromuk életművét eltérő módon és mértékben ugyan – szerencsére nem meghatározta, hanem csak – módosította a művészetet mind a keresztény, mind a nemzeti hagyománytól eltéríteni igyekvő ideológiát kiszolgáló intézményrendszer. Az egykor a szocialistának hazudott (és még kezdetben sem realista, hanem naturalista), napjainkra pedig trendivé átváltozott, nagyrészt multikulturális elvárásrendszer következtében Szakács Árpád sarkos szavait idézzük: „A kultúra, ami nemzeti identitásunkat kellene jelentse, ma már csak nyomokban tartalmaz magyar jelleget, magyar sajátosságot, magyar identitást. Hajdani dicsőséges forradalmainkat eszmiségben előkészítő színházi és irodalmi világunk nagyrészt kozmopolita semmitmondásokról szól posztmodern keveréknyelven, képzőművészetünk exhibicionisták terepévé silányul.”

Bors István mindezek ellenére és ellenében saját és szuverén mítoszvilágot alkotott, és tett láthatóvá plasztikáival. Felesége pedig, a díjjal el nem ismert Honty Márta utolsó alkotói korszaka előtt a népművészeti hagyomány motívumkészletének integrálásával valóban korszerű és éppen ezért maradandó (textiliából illetve tűzzománcból megalkotott) látványvilágot hozott létre.

Szabados János képei és felesége, Wéber Klára plasztikái is az elvárt és ezzel hivatalossá tett „pszeudo-művészet” ellenében az érvényes forma megtalálásért és megvalósításáért vívott küzdelem lenyomatai.

A most kitüntetett Lieber Erzsébet pályája az említett művészekéhez képest – csak részben a generációs különbség okán – jóval szerencsésebben alakult. Már az általános iskolában a mai is élő László Ferenc a kötelezőt messze meghaladó szinten tanította, nem csupán rajzolni. A térábrázolás mellett az ábrázoló geometria alapjaival is megismertette. A Táncsics Gimnáziumban pedig szilárd, noha törekeny gondolati alapokat sajátított el. Ruisz György festőművész a tanórák mellett a Balázs János rajzkörben is folytatta Lieber Erzsébet szakmai felkészítését – és nem kizárólag a felvételi vizsgára.

A szerencsesorozat pedig folytatódott.

A felvételi vizsgája elsöre sikeres volt – a hallei Képzőművészeti és Design Egyetemre jelentkezett. Tanulmányai megkezdéséig mit sem tudott arról, hogy így az akkor még internacionalista „pszeudo művészet” talán leggondosabban karbantartott rezervátumába került. Főként ennek (és Halléban elmélyített nyelvtudásának) köszönhetően a magyarországi német alkotók közösségének, a VUDAK-nak is tagja és állandó kiállítója.

A BAUHAUS HATÁSA

Még a múlt század harmincas éveiben jött létre az egyik legmeghatározóbb, máig nagyhatású művészeti csoport és stílussteremtő iskola, a Bauhaus. (A kulturális súlypont, a felvilágosodás után kezdődött keletre tolódásának elakadása szellemi-művészeti torlódást és ezzel interferenciát okozott.) A szellemi-művészeti „interferencia” nyomán kialakuló – napjainkra nagyrészt kulturális vákuumba torkolló – szellemi zűrzavarban a Bauhaus-csoport a képzőművészet alapjainak újragondolására, és ezzel a zűrzavar rendezésére vállalkozott. A világháborúval fenyegető légkörben a csoport nagy része az Egyesült Államokba emigrált, és Chicagói Új Bauhaus Iskolaként folytatta – a környezetváltozástól módosult, mert főként az építőművészetre és a formatervezésre koncentrált – tevékenységét.

A világháború után létrehozott „szocialista tábor” minta- és propagandaország, az egykori NDK Halléban nemcsak összegyűjtötte a nem emigrált alkotókat, de lehetőséget biztosított számukra, hogy – mint egy rezervátumban, de folytassák – a képzőművészet alapjainak oktathatóvá rendezését.

Így és ennek köszönhetően Lieber Erzsébet a „pszeudo-művészet” keleti változatával – az időről-időre a (Szűts Miklós kifejezésével élve) „mérsékelt habzású modernséggel” dúsitott szocialista realizmussal – való kínlás helyett valóban művészetet tanulhatott: Halléban a síkművészeti alkotás és a formatervezés akkoriban elérhető, mert legkorszerűbb alapjait sajátította el.

HAZATÉRÉS

Német állásajánlatok ellenére egy percre sem volt kérdés számára, hogy végzése után szülővárosába tér vissza. Kaposvárott az akkor induló Zichy Mihály Iparművészeti Szakközépiskolában helyezkedett el, és egy alapfokú művészeti iskola létesítésében is közreműködött. A Halléban tanultak és a hazai viszonyok közötti – nem annyira művészi, semmint egzisztenciális – egyensúly megtalálásában a Pécsi Tudományegyetem Festészeti Doktori Iskolája játszott meghatározó szerepet, ahol Keserű Ilona volt a témavezetője. Disszertációja témájaként az általa akkoriban preferált anyag a (színezett és az így megdermesztett) papír(massza) történetét választotta. Végzését követően oktatói tevékenységét a Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Karán folytatta.

HAZATALÁLÁS

A Lieber Erzsébet életmű-kiállításnak a katalógusában részletesen tárgyalt – szervesen egymásra épülő – alkotói korszakai közül különösen négy érdemel említést.

Kezdetben alkotásaival a „műtörténészek” által a festészeti hagyománytól mesterségesen különválasztott grafika (még Toulouse-Lautrec művészetével elkezdődött) reintegrálását folytatta. A grafikai után keletkezett kollázsaiiban pedig a Hal-léban elsajátított kompozíciós elveket – a Bauhaus fénykorát követően –, a nemcsak a képző-, hanem a zeneművészetet is megtermékenyítő aleatorikus (a mű létrehozásában a véletlent az addigiaknál jóval kitüntetettebb szerephez juttató) művészet eljárásával ötvözte. Nem trendkövetésből. (Annál is kevésbé, mert kollázsai – és az ugyanezt az „ötvözetet” kiteljesítő papírképei – keletkezésének időszakában a divat már nemhogy az aleatorikus művészetet, de a pop-arton is túllépett. Már és éppen a posztmodern volt felfutóban.)

A műtörténészek számára a plasztika határát átlépő, de legalább is azt feszegető papírképein a véletlennek juttatott szereppel a (konstrukcióként a természeti folyamatoktól elszakított) műalkotásoknak a visszaillesztéséhez (nemcsak Makovecz Imre kifejezésével) szervessé tételéhez talált hatékony eszközt. Papírképei kompozícióját, és ezzel magukat a képeket nem előzetes elképzelésének az anyagra erőltetésével valósította meg. Annak, mármint a műről alkotott elképzelésének ugyan megfelelően, de mintegy csak irányította a kép létrejöttéhez vezető folyamatot. A papírmasszába helyezett színezőanyagok (néhányik képén festék, egyik legnagyobb szabású alkotás sorozatán pedig teafilterek) elhelyezése is, és színekiválasztása is ugyan az ő elképzelésének felelt és felel meg, azonban a kép végső formáját – ugyanennek az elképzelésnek megfelelően, de – a természeti folyamat (a papírmassza és a színező anyag) kölcsönhatása alakította ki.

A képképző anyagok kölcsönhatása nem művi, hanem természetes, ám addig a természetben nem látható, tehát nem természeti formákat tett láthatóvá. A festészet természeti formákat (azok utánzásával) láthatóvá tevő (nagyjából az impresszionizmussal záruló) korszaka után Lieber Erzsébet nem absztrakt – sokszor a művészi önkény diktálta, és ezért bizonytalan jelentésű – képeket alkotott. Nemcsak saját világot hozott létre a kettő közötti, a nem természeti, de természetes formák megtalálásával és főként azoknak (alkotásaival) láthatóvá tételével. Ezek a természetes, de nem természeti formák mintegy az utánzással megismételhető, illetve az önkényes, sokszor nemcsak nem természetes, hanem természetellenes (olykor az öncélú exhibicionizmus határát is átlépő) formák között helyezkednek el. Művészi értelemben Lieber Erzsébet otthonra lelt, és nem kizárólag saját maga számára olyan otthont teremtett, melynek képein a megszokott, a köznapi látványvilágon nem csupán átfénylik, de ezzel képei nézői számára is felismerhetővé válik a „köznapi világán átderengő”, nem pusztán természetes, de „isteni forma” ragyogása.

OTTHON

Ezek az addig nem látott természetes (de nem természeti!) formák köszöntek vissza először csak számára – az addig észre nem vett, de kompozícióval kiemelhető – látványvilág részleteiként. A nem természeti, ám természetes formák kiemelését a megszokott, a köznapi látványvilágból Lieber Erzsébet fényképezőgéppel végezte és végzi. Az így létrehozott konkrét képei mintegy harminc csoportos és egyéni festészeti kiállításnak váltak szereplőivé. Objektív festészetének konkrét képei azonban nem csupán és nem elsősorban reintegrálják a fényképet a festészeti hagyományba – mintegy annak a gesztusnak a megismétléseként, a grafikához hasonlóan. Ennek a törekvésének elismerése és ezzel mintegy legitimálása is, hogy tíz évvel a papírkép korszakának lezárulása után alkotott konkrét képeiért nem a kiemelkedő fotóművészeti tevékenysége elismeréseként Balogh Rudolf-díjban, hanem kiemelkedő képzőművészeti tevékenysége elismeréseként Munkácsy Mihály-díjban részesült.

Konkrét képeivel nem pusztán új, de szerves életre kelti azt a vegetáló hagyományt, amelyet Marcel Duchamp hívott életre, és magyarul némiképp pontatlanul „talált tárgynak” neveznek. Nemcsak tárgyakat és témákat, hanem természetes, ám nem természeti formákat talál és tesz láthatóbbá konkrét képeivel, amelyeken a dolgok addig nem látott szempontból és nézetekben, de a legtöbbször (ám nem minden esetben) még megszokott létmódjukban, ám köznapi, de jól látható csodákként felismerhetőek.

Az életmű-kiállításán Lieber Erzsébet néhány konkrét képét egymás fölé helyezte. Ahogyan a finisszázson S. Nagy Katalin elnevezte képoszlopokat állított ki, ami egy újabb fejezet, egy új korszak kezdetét jelentette. A szárnyas oltárokon kialakult formának ez az oszloppá való átrendezésével történt megújítása, majd ennek nyomán a „többszörös-képek” közel 50 képzőművész csoportalkotó tevékenységének vált azóta tárgyává és témájává. A történet azonban itt nem végződik be, hanem folytatódik. Mint egyik interjújában megfogalmazta: „a zeneszerző Madarász Ivánnal folytatott beszélgetéseinkben a láthatóvá, illetve hallhatóvá váló forma azonos-sága válik érthetőbbé. Az MMA Módszertani Kutatóintézete rendszeresen helyszínt biztosít ahhoz, hogy a beszélgetésekbe más képző- és iparművészek mellett színművészek, így Eperjes Károly is bekapcsolódhassanak. Pontosabban a beszélgetések Klima Gyula, a skolasztikus (logikai apparátus után) a formatant amerikai egyetemeken rekonstruáló professzor előadássorozatához kapcsolódva bővültek ki.”

DR. GALLAI ISTVÁNNÉ TRINGER MARGIT: *Árny és fény. Életem története*, kiad., szerk. Komáromi Gabriella, Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2018

A zene hallgatása egész lényünket megérinti: átjárja, megtisztítja, és felemeli Isten közelébe. Aki a hivatásának választja a zene közvetítését, tanítását, az a művészet által megszentelődik, és életén keresztül sugározni is kezdi azt. Gallai Istvánné Tringer Margit hosszú évtizedeken keresztül tette ezt. 54 évig tanított zongorát a kaposvári Liszt Ferenc Zeneiskolában, mellette a város társadalmi és a hitéletébe is bekapcsolódott. Nemzedékeket nevelt a zene szeretetére, 24 zenetanárt indított el a pályán. A tantermet, ahol tanított, 2018 őszén róla nevezték el. Küzdelmes életének történetét *Árny és fény* címmel személyes hangú önéletrajzi írásában rögzítette. A kötet Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata kiadásában látott napvilágot, amit ő már sajnos nem érhetett meg. A kéziratot Komáromi Gabriella rendezte sajtó alá.

Napjainkban előtérbe került a családtörténet-kutatás. Az adatok rögzítésén túl azonban kevesek jutnak el oda, hogy összefüggő történetek formájában is leírják családjuk múltját. A szerző alapos kutatást folytatott: a családban szájhagyomány útján fennmaradt apró mozaikdarabokat rakta össze élettörténetét. Ősei életének színtereit is igyekezett megtalálni (például órásmester nagyapjának házát is felkutatatta Selmecebányán).

A könyv első részében az anyai és apai nagyszülők sorsát fejteli fel. Neményi (Neumayer) Andor, az anyai nagypapa már gyermekkorában elvesztette szüleit. Dombóvárról gyalog érkezett meg Kaposvárra az árvaházba. Küzdelmes élete mesebe illő fordulatokban volt gazdag, de végül kiteljesedett: megtalálta szerelmes társát, a szenvedéllyel művelt órásmesterséget. Feleségével, Herminával ötven évet éltek együtt, és hat gyermeket neveltek fel. Az első világháborúban fél év alatt kettőt is elvesztettek.

Az apai nagyszülők (József és Rozika) Andocson éltek, dolgos parasztemberek voltak, két lányt és négy fiút indítottak útjukra. A családi kötelékek világokat kötöttek össze. A legkisebb fiú volt az apja. Ferenc mérnöki diplomával sem tudott elhelyezkedni a gazdasági válság éveiben, ezért az 1930-as években Dél-Amerikába emigrált. Meg is gazdagodott. Menyasszonya utánament, és 1934-ben Margarita Francisca néven kislányuk született Montevideóban. A boldog gyermekkor élményei meghatározóak voltak. Testvérével mindvégig „spanyolul” játszottak. 1939-ben a család hazaindult Magyarországra, és a Felvidéken telepedett le, hogy osztozzanak hazájuk sorsában, bármi is lesz, és szereteteink közelében legyenek.

Az elmesélt egyéni sorsok olyan kalandosak, mintha csak regényt olvasnánk. De a kötet kordokumentum is. A 20. századi történelem sorsfordító eseményei, amelyeket Tringer Margit személyesen élt át: fiatal lányként megtapasztalta a második világháború rettenetét. 1945-ben lovas szekéren menekült a család felvidéki ottho-

nából a Salzkammergut világába. De a háború után hazatértek Ausztriából is. Pedig sok jó nem várt rájuk. Sok mindent átélt a család a történelem viszontagságaiból. Megélte a kitelepítést, a kuláklisát, a vallásosság bűnné válását és még sokféle megaláztatást. Semmi se kopott történelmi lecke ebben a kis könyvben. Minden úgy szerepel, ahogy a családot érintette. Szerzőnk látta, ahogy apját az ÁVH emberei elhurcolják, fogságba viszik, de nem akart semmit se megtorolni, se elfelejteni.

Vajon mi adott erőt a túléléshez még a legreménytelenebb helyzetben is? A könyvön átvezet egy csodálatos „fonal”, amely a szenvedések, megpróbáltatások (árnyék) mellett az öröm, a szeretet (fény) felé vezet. A család a történelem hányattatásai közepette is megőrizte istenhitét, és erről tanúbizonyságot is tett. Káderlapjukon az állt, hogy templomba járnak, ezért osztályidegenek. A hátrányos következményeket mindennapi életükben is megtapasztalták. Ennek ellenére Margit életén áldás volt: sokféle tehetséggel áldotta meg a sors. Hiába ígért matematikusi pályát ez a talentum, kutatóvegyész is hiába akart lenni, nem sikerülhetett. A sors akadályozhatta ugyan, de nem tudott kifogni rajta: kéznél volt a zongoratudása, élethivatása lett a zene.

A boldogság se kerülte el, kereste is. Korán találkozott a szerelemmel, férjhez ment, szült három tehetséges lányt. (Tíz unokát és hat dédunokát hagyott itt a világban.) Zongoratanári diplomáját már két kicsi gyermek anyjaként szerezte meg Pécsen, a Zeneművészeti Főiskolán. Elnyerte a zongoratanárok legmagasabb díját, Somogyban a Prima Primissimát. Külföldi konferenciákon adott elő, három nyelven.

Bejárta a nagyvilágot, Uruguaytól a Szentföldre. Szerette az óceánt és a Balatont. A szeretetéből mindennek és mindenkinek jutott. Két szenvedélye volt: a család és a zene. Árnyékban és fényben a hite tartotta meg. A tanítás gyönyörűségéről ezt írta: „Óriási a felelősség nekünk, tanároknak, hisz fel kell ébreszteni a gyermek képzeletét, szunnyadó vágyát a jó és szép iránt. Meg kell tanulnunk átadni önünk legjavát, a lélek és szellem valamennyi képességét, erőforrását, mindazt, amit a Mindenhatótól ajándékba kaptunk.”

Szavait sikerült tettekre váltania, életét könyvbe zárnia. Zongorajátékát videók őrzik, kottáiba belelapozhatunk a zeneiskola könyvtárában. Köztünk marad. Életének példája élni segít. Emléke bennünk él tovább, s most már könyve is élte, a könyv pedig a család évében jelent meg.

„Az, aki nemsokára beroskad ebbe a gödörbe, sohasem félt tőle. Ő énekben val-
 „Lotta, hogy »egy ajtó bezárul itt a földön és egy ajtó kinyílik ott az égben«, s
 tudta, hogy [...] az álom nem lehet rossz. Mi azonban, kik itt állunk, tanácstalanok
 vagyunk. Csak veszteségünk nagyságát érezzük. Egy ember elmúlása mindig szo-
 morú. De milyen végzetes, milyen tragikus az alkotó megsemmisülése, kit a termé-
 szet ismeretlen, sohasem ismétlődő törvények alapján, véresejtek titkos találkozá-
 sának alapján teremt, s olyan egész, mint egy világ.”

Kosztolányi Dezső búcsúzott így Gárdonyi Gézától, majdnem 100 évvel ez-
 előtt, s miközben nyilvánvalóan nagyon különböző alkotói karakterekről van szó, a
 párhuzam – számomra legalábbis – nagyon nyilvánvaló. Ha van (jaj, de furcsa, hogy
 javítanom kell: volt...) ismerősöm, barátom, akit sosem féltettem attól, hogy el kell
 mennie, az Fésűs Éva – volt. Erős hittel, nem csupán beletörődve, de meggyőződé-
 készült „haza”. S ennek sem kerített nagy feneket, mert Ő nem olyan volt.

Amikor arról mesélt nekem (szinte szégyenlősen, szabadkozva), hogyan lett
 belőle író, magát a szót is kerülte. Azt, hogy ’művész’ vagy ’alkotó’ valószínűleg so-
 hasem mondta ki saját magára. Nem tartotta annak magát. Ha hitt volna ilyesmiben,
 akkor azt mondta volna, hogy csak véletlenül lett az, így viszont hálát adott ezért is.

Amikor arról mesélt, hogy anno tilos volt Mikulásról írnia, szigorún csak
 „télapózni” lehetett, a karácsony pedig fenyőünnep lett, nem volt a hangjában csa-
 lódottság, dac vagy épp kérdés. Ezt kérték, a lelkiismeret azt mondta, belefér, hát
 nem lázadozott. Amikor személyesen kereste föl egy szerkesztő – a szabályokat
 tisztázandó –, azt mondta neki, rendben van, de ha megengedi, imádkozik érte a
 templomban... S ezt sem a bölcsek erejével vagy kioktató szándékkal jegyezte meg,
 komolyan is gondolta.

Amikor arról mesélt, hogy „osztályidegenként” nem kerülhetett be az egye-
 temre, abban sem volt sem keserűség, sem gőg. Teljes természetességgel élte meg ezt:
 „Hát gyors- és gépiró lettem. Egész életemben ez volt a munkám”.

Amikor a nagyszüleiről, a dédszüleiről, az őseiről mesélt, nagyobb büszkeség-
 gel tette ezt, mint amikor saját magáról kérdezték. Kevesen tudják például, hogy az
 amúgy kiváló jogász dédapa, Fésűs György (1841–1914) elsőként ültette át magyarra
 Cooper *Bőrrharisnyáját*. De fordította a *Tamás bátya kunyhóját* s több más ifjúsági
 művet is – németből vagy épp angolból. De rokon volt – nagymamája testvére – a
 kiváló költő, Kozma Andor (1861–1933) is.

És büszkén mesélt arról, hogy ő számon tartotta Andor édesapját, Kozma
 Sándort (1825–1897) is, aki nem csupán arról volt híres, hogy ő volt az első magyar
 főügyész, de arról is, hogy ő volt az, aki fölmentette a tiszesszlári vérvád vádlottjait.

Azt hiszem, mindig többet mesélt másokról, mint magáról. Mintha saját
 „karrierjét” nem tartotta volna említésre, emlegetésre méltónak. Amikor egyszer ar-
 ról kérdeztem, nem bánta-e meg, hogy mi nem lett, mosolyogva mondta: „Én amúgy
 sem hiszek a »karrierépítésben«, abban, hogy »meg kell valósítani önmagad«. Min-
 dig is anyuka akartam lenni.”

Még vitatkozni is szerettem vele. Nem értettünk egyet abban, hogy melyik

könyvének vannak a legjobb illusztrációi, de mindig meghallgatott, mérlegelt, érvelt, sose bántott volna meg azzal, hogy csak ellentmond. Pedig megtehetette volna, akkor sem lehet volna haragudni rá.

A mesék teljes természetességgel, könnyen jöttek belőle, de nem meggondolatlanul. Akármiről, bármiről nem írt. „Mindig arra törekedtem, hogy rá tudjam irányítani a figyelmet a szépségre, a jóságra. A szerzőnek nagy a felelőssége azzal kapcsolatban, hogy mit ír a gyermeklélek tiszta lapjaira” – vallotta.

Ugyanakkor nem volt idealista, naiv ember, meséiben nem csupán fekete-fehér figurák vannak, nem mindig világjobbítók küzdenek velejükig gonosz szereplőkkel. Az *Aranyopfácska* például számomra arról is szól: lehet, hogy szorgalmas vagy, céltudatos, de néha be kell húzni a féket, kicsit ki kell engedni a gózt...

Még alig jelentek meg könyvei, de már a fél ország ismerte a nevét – a rádiós meséknek köszönhetően. Ha Magyarország bármely részén elhangzik a neve, ma is biztosan akad – korosztálytól függetlenül –, aki felkiált: a meseíró!

Pedig nem csupán az volt. Írt meseopera-librettót (*Szeplőcske* címmel) és hangjátékokat, színdarabokat is.

Aztán majd' hetvenévesen egy olyan verseskötete jelent meg, amely talán a hozzá közel állókat is meglepte. A *Szeretném elmondani még...* ugyanis nem „kedves”, „helyes” költemények gyűjteménye. Érett, komoly líra ez, személyes hanggal, őszinteséggel, ösztönből jövő, erőteljes képekkel.

Hogy sok évtizedig befelé és a fióknak írta verseit, személyiségét nézve nem is annyira különös dolog. Szerénysége, munkája és az írás iránti alázata sem inspirálta arra, hogy „költő” is legyen az, aki „író”-nak sem gondolta magát. A témák, a hangszín olyan, mintha csak mellékesen, csak zárójelben jegyezne meg valamit. Valami amúgy nagyon fontosat.

Mintha valamit még el akarna mondani, de nem akar ezzel senkit sem zavarani, nem akar senkit és semmit megváltoztatni. De nem baj, ha tudjuk:

„Minden dalom, versem csak törmelék,
pillanat-életem szilánkja,
mit a halál tesz majd lapátra.
Mégis szeretném elmondani még
a boldogság káprázatát,
amely vasmarkú fájdalmak között is
annyiszor rám talált.

[...]

Lassan elengedő gyökereimben
érezem a remegést
s egy mámorító titkot,
hogy élni nagyon szép volt.
Csak ezt akartam elmondani még.”*

Kedves Éva néni, köszönjük, hogy velünk voltál, hogy megosztottad velünk a talantumodat. Köszönjük, hogy egy kicsit mindannyiunk nagymamája voltál, s köszönjük, hogy annyi mindent elmondtál nekünk.

* Fésűs Éva: *Szeretném elmondani még* (részlet)

LŐRINCZ SÁNDOR: IKAFALVI FARKAS BÉLA HALÁLÁRA

Nem tudom, milyen gondolatok kavarghattak fejében a mindent átható, gyilkos füstben, amely halálát okozta, s oly hirtelen az Úr elé emelte. Egy bizonyos: nem várta még az égi behívót. Nyolcvanadik születésnapjára rendezendő kiállítása foglalkoztatta, amelynek a kaposvári Vaszary Képtár adott helyet, ám Ikafalvi Farkas Béla, Székely Bertalan-díjas festőművész, Somogy ikonikus alakja már nem vehetett részt a tavaszi megnyitón. Az életigenlő, betegségei mellett is mindig derűt sugárzó, bohém művész-tanár *Ég és víz* című emlékkiállításának megnyitója ámulattal teli csöndes főhajtás volt, amely sokakat megszólított. Sokan kedvelték; nemcsak a művésztanárt, hanem az embert is. Nemcsak művei, ő maga is szeretnivaló volt.

Életművének több korszakából válogatva rendeződött e kiállítás, így a zenéhez kötődő olajképei is helyet kaptak a falakon. Ikafalvi Farkas Bélát azonban lehetfinom akvarelljei tették ismertté, miközben a vízfestés mestere lett. A fényben élt, mert tisztában volt azzal, hogy aki a sötétséget választja, az eltévelyedik. Nemcsak kereste, ápolta is az Istennel való kapcsolatot. Református lelkész édesapja – ki egy ideig Ravasz László segédlelkésze volt a Kálvin téri templomban, s kinek nevét a taszári idősothton őrzi –, jó magvető volt; fia megtanulta: aki hisz a keresztszen, annak magára kell vállalni a kereszthordozást is.

Tanárként, szakfelügyelőként dolgozott Kaposváron, majd Fonyódon, miközben a Balaton és a tenger szerelmese lett, és oly nagy kedvvel, örök izzásban festette a vizet, az eget, a partot, a hegyeket, szélnek feszülő vitorlákat... Egyik találkozásonkarról mesélt: másként csillog az Adriai-, az Északi-, a Földközi tenger vize, mint az Atlanti óceáné. Másként ragyog a nap, és más látványt kínál a pára, a szél, a hullámok simogatta part is. Művészetével az Isten teremtette táj szépségét örökítette meg líraian, s mivel soha nem utánczott senkit, nem csapódott senkihez, élete végéig eredeti maradt. A természet és a négy őselem kínálta látvány mellett szakrális téma is rendre megjelent műveiben. Különös szögből komponált keresztek, vízből születő madonnák, zarándokok „keltek életre” az olasz akvarellpapíron, pünkösdi tűz ég a kép fókuszában, stilizált katedrális tornya tör az égbe, de a remény hajnaláról, a feltámadás misztériumáról is vall egy-egy munkája. Ha a kész művel elégedett volt alkotójuk, mindig felszállt egy halk fohász az égbe. Az erőért, a teremtő indulatért, a sikeres művészlétért, Istennel ugyancsak intenzív kapcsolatban lévő gyermekeiért, Liliért, Dávidért, valamint unokáiért.

Ikafalvi Farkas Bélának számos önálló kiállítása volt idehaza és külföldön, Németországban, Olaszországban és Japánban is. Művei otthonok és közgyűjtemények becses darabjai. Gazdag örökséget hagyott ránk, akik most csak tükör által, homályosan látunk. Ő azonban már színről színre.

Kedves Béla, nyugodj békében! Legyen könnyű az álmod!